

1991
1.º semestre

Cadernos de lingua
3

Real Academia Galega

R(05)/3

R (05) / 3

1991
1.º semestre

Cadernos de lingua 3

Real Academia Galega

Colaboracións e correspondencia:

Orixinais para publicación e correspondencia en xeral envíananse ó coordinador:

Xosé Luis Regueira Fernández
Instituto da Lingua Galega
Praza da Universidade,-4
15703 Santiago de Compostela

Subscripción e intercambio: Dirixirse a

Real Academia Galega
R/ Tabernas, 11
15001 A Coruña

Director: Constantino García
Vicedirector: Manuel González González
Coordinador: Xosé Luis Regueira

Coordinadores de área:
Carlos Díaz Abraira
Xermán García Cancela
Antón López Dobao
Miguel Pérez Pereira
Modesto A. Rodríguez Neira

© Real Academia Galega
A Coruña 1990

Edita: Real Academia Galega
R/ Tabernas, 11
15001 A Coruña

ISSN - 1130-5924

Título clave: Cadernos de lingua
Título abreviado: Cad. ling.

Depósito Legal: C-587-91

Imprime: "Velograf, S.A."
Milladoiro
Santiago

Esta publicación é posible gracias á colaboración económica da Consellería de Cultura da Xunta de Galicia.

ÍNDICE

ARTIGOS

C. GARCÍA, Unha proba da lingua de Cunqueiro	5
A. I. BOULLÓN AGRELO, Ó redor do topónimo <i>Pobra</i> : Estado da cuestión e novos datos	15
G. NAVAZA, O nome "Paio"	25
P. BENAVENTE JAREÑO, Algunhas aportacións ó dicionario da Real Academia Galega-Instituto da Lingua Galega	37
Á. CARBALLO MARTÍNEZ-B. DOSIL LÓPEZ, Apuntamentos para un léxico da banca (III)	73
R. NOVO, O uso do tempo futuro nos servizos informativos dos medios de comunicación galega	85
J. A. ARGENTE GIRALT-A.M. LORENZO SUÁREZ, A relevancia social da alternancia lingüística	91
X. M ^a LEMA SUÁREZ, Interferencias lingüísticas do galego no castelán de Galicia dos séculos escuros. Algunhas calas nunha comarca rural: a terra de Soneira	111
X. M. LÓPEZ VALCÁRCCEL, Normalización. Agora ou nunca	135
M. SOLÉ I SANOSA, Dinamización cultural e lingüística	147
U. ESSER, Antecedentes da moderna planificación lingüística en Galicia: Frai Martín Sarmiento e Marcial Valladares	161
D. OTERO, A prol das traducións	165
P. VILABOI FREIRE, Algunhas observacións da grafía <i>h</i> no galego	169
X. L. REGUEIRA FERNÁNDEZ-X. B. ARIAS FREIXEDO-A. I. BOULLÓN AGRELO-F. A. CIDRÁS ESCÁNEO-E. GONZÁLEZ SEOANE-R. MARIÑO PAZ-X. RIVEIRO COSTA-F. R. TATO PLAZA, Bibliografía de lingüística galega (III)	175

RECENSIONÍS

- Diccionario Xerais Castelán-Galego de usos, frases e sinónimos* (X. Riveiro) 195
- Os xentilicios e os topónimos do mundo*, B. FERNÁNDEZ SALGADO (A. González Montañés) 199
- Die Entwicklung des Galizischen zur modernen Kultursprache: Eine Fallstudie zur aktuellen Sprachplanung*, U. ESSER (X. L. Regueira) 204
- Las minorías lingüísticas de Europa occidental: Documentos (1492-1989)*, S. PETSCHEN VERDAGUER (X. Torres Romar) 207
- A Practical Course in Terminology Processing*, J. C. SAGER (F. R. Tato Plaza) 209

UNHA PROBA DA LINGUA DE CUNQUEIRO

CONSTANTINO GARCÍA

Real Academia Galega

No libro *Homenaxe a Álvaro Cunqueiro* que a Universidade de Santiago de Compostela publicou en 1982 apareceron unha serie de artigos sobre a lingua de Cunqueiro (pp. 169-348) de M. González, F. Fernández Rei, R. Álvarez Blanco, X. Varela e X. Xove que dan unha idea clara de conxunto do que representa o escritor mindoniense nas variedades do uso de lingua galega.

Neste ano de 1991 conmemórase a figura de Cunqueiro como representante do Día das Letras Galegas. Por iso quero ofrecer unha proba da lingua de Cunqueiro reflexionando sobre as primeiras palabras da súa primeira obra importante en prosa *Merlín e familia* (Vigo, Galaxia, 1955).

Leámo-lo texto escollido, que é a introducción:

Tal e como agora eu vou, vello i anugallado, perdido cos anos o lensor da moza fantasía pónseme, por veces no maxín que aqués días por mín pasados na frol da mocidá, na antiga e longa selva de Esmelle, son soio unha mentira, que por ter sido tan contada e tan matinada na memoria miña, coído eu, o mintireiro, que en verdade aqués días pasaron por mín, i aínda me labraron soños e inqedanzas, tales xeiras, como unha afiada trinchá nas máns dun vago e fantástico carpinteiro. Verdade ou mentira, aqués anos da vida ou da maxinación, foron enchendo cos seus fíos o fuso do meu esprito, i agora podó tecer o pano distas historias, novelo a novelo. Cando da obra de nove anos cumpridos por Páscoa, coa pucha na mán, acheguéime á porta de mi amo Merlín, quén diría que ma iban a encher, a pucha nova, das mais misteriosas maxias, engados, trasegos, inventos, tendollos e feitizos? Nunca galano coma iste, digo eu, lle foi feito a un rapaz, e, coma dun corno maravilloso, eu tiro fita tras fita, conto tras conto, e cos meus propios ollos miro pasar toda aquela troupada profana que a Merlín acudía i aos seu sete saberes: en Merlín amecíanse, tal as liñas dun xastre invisible, tódolos camiños do trasmundo. Il, o mestre, facía o nó que lle pedían. Xa o veredes.

1. Variantes gráficas ou fónicas

O primeiro que nos chama a atención é o uso do til en textos monosílabos: *por mín* (dúas veces), *nas máns*, *na mán*, *quén diría*, que

seguindo a Normativa vixente non levan acento e, polo contrario, a falta de til no adverbio de cantidade: *mais*. Tamén aparece acentuada a forma verbal rematada en ditongo decrecente seguida do pronome átono *acheguéime*.

Atopamos neste texto a palabra *esprito*, forma sincopada da voz *espírito* que Cunqueiro non emprega nunca, agás na expresión *espíritu de sen* (usada nesta mesma obra, *Merlín*, 121) que significa esencia ou extracto da planta sen ou sena, arbusto do que se obteñen produtos que actúan como purgantes. Temos rexistrada esta forma *esprito* e tamén o seu plural *espritos* en bastantes das súas obras, así como o seu derivado *espritoal* ou *espiritual* e *esprituais*, se ben hai que dicir que este derivado aparece nalgunha ocasión como a forma normativa *espiritual*.

Nas primeiras liñas encontrámo-lo adverbio *soio* tan caro ós grandes escritores como Rosalía, Curros, Otero Pedrayo, Castelao, etc. e condenado polos gramáticos. Nesta obra *Merlín* aparece usado dezaseis veces e ningunha vez está empregado o normativo *só*. Podemos afirmar que nas demais obras de Cunqueiro está sempre presente a forma *soio* (tamén como adxectivo) e excepcionalmente atopámo-la forma *só* dúas veces nas *Crónicas do Sochantre* (pp. 33 e 59): *cinza perfumada só de amor...*, *se fose só bebedor de viño*, e unha vez en *Dona de corpo delgado* (p. 132): *Agora trobo o mare e maila nao veleira, -non o amigo que canta só da abelaneira*.

Resulta curioso comproba-la aparición da variante *invisibre*, que só está usada unha vez en todo este libro e outra no citado *Crónicas* (p. 75): *coa capiña aquela fagulame invisibre*. No resto da súa obra posterior emprega a voz normal *invisible*. Coido que non se trata dunha decisión consciente porque noutros casos semellantes deste grupo consonántico BL-BR mantense a vacilación das formas tanto nos seus primeiros escritos coma nos posteriores: *posibre* - *posible*, *púbriico* - *público*, etc.

Outra voz cara ós escritores é *frol*, resultado da metátese L-R da palabra *flor*, que nunca utiliza Cunqueiro. Esta *frol da mocidá* deste texto aparece varias veces en *Merlín* xunto coa forma plural *froles* e o diminutivo *frolíñas*. Nesta mesma obra atopamos tamén *froleado*, *froleando* e *frolido*. Todas estas verbas están nos seus libros e a elas podemos engadir *frolecer*, *froleiro* e *froleo*.

2. Variacións gramaticais

Sinalemos en primeiro termo o uso que fai Cunqueiro da voz normal *man* (*nas máns*, *na mán*) que emprega sempre en tódalas súas

obras. Soamente queremos salienta-lo feito de que sería lóxico que nalgunha ocasión se lle escapase a forma normal da súa fala mindoniense *mao*. Cunqueiro acepta pois a forma do galego occidental, a de Rosalía, Pondal e Castelao, que tamén aceptan os escritores ourensáns Otero Pedrayo e Celso Emilio Ferreiro alternándoa con *mau*. Os lugueses Luis Pimentel e Aquilino Iglesia Alvariño prefiren a forma da súa fala *mau*.

No noso texto achámo-la variante popular *mocidá*, que repite na páxina 134 desta mesma obra: *vaso da confiada mocidá* e varias veces nas *Crónicas do Sochantre* e na peza teatral *O incerto señor don Hamlet* (p. 67) que repite a mesma frase do noso texto: *frol da mocidá*. Sen embargo na citada obra *Crónicas* emprega a verba normal *mocidade* un par de veces e unha vez en *Os outros feirantes*. Digamos tamén que noutras obras usa as variantes *mocedá* e *mocidade*.

En canto ó emprego das formas do artigo atopámonos aquí co uso da forma normal *o* precedida do infinitivo (*tecer o pano*), se ben noutras partes desta mesma obra usa a segunda forma do artigo (*velo mundo, buscala miña pucha*), o de *tódolos* e o de *aos* que en *Merlín* é usado así como contracción normal, pero que nas obras seguintes aparece como *ós*.

É de salientar neste texto o emprego do pronome persoal de terceira persoa *il* (*il, o mestre, facía*) que repite outras 28 veces nesta obra e case continuamente nas demais, xunto con 14 veces *íl* (con *til*) que tamén emprega frecuentemente no resto das súas obras. A forma normal do plural é *iles*. *Il* é variante normal en moitos lugares da provincia de Lugo e non resulta moi chocante que el prefira esta solución á de *el* que usa moi poucas veces. *Il* é tamén a forma preferida de Otero Pedrayo, Celso Emilio Ferreiro, Vicente Risco e Luis Piementel. O ourensán Curros Enríquez emprégaa algunha vez e tamén Castelao a usa un par de veces en *Un ollo de vidro*. Rosalía, Pondal e Pintos descoñécena.

A terceira forma plural do demostrativo *aqués* aparece tres veces no texto (*aqués días dúas veces, aqués anos*) e algunhas máis no resto de *Merlín*, fronte a *aqueles* que só está usado tres veces. No total das súas obras vemos que *aqués* está empregado o dobre de veces que *aqueles*. A forma *aqués* foi usada tamén por Rosalía de Castro e Celso Emilio Ferreiro.

O demostrativo *iste* que é forma popular no sur da provincia de Lugo e Ourense está usado neste texto, así como na maior parte das súas obras. Hai bastantes autores (Curros, Otero Pedrayo, V. Risco, Castelao, Celso Emilio Ferreiro) que teñen preferencia polas formas dos demostrativos con *i* en vez de *este*. Neste mesmo texto aparece

distas, forma que ó igual que *dista*, *diste*, *distes* atopamos moi usada en tódalas súas obras con preferencia sobre *deste* ou *desta*.

Tamén queremos chama-la atención do emprego do posesivo *mi* no sintagma *mi amo Merlín* que aparece dúcias de veces neste libro. *Mi ama*, *mi señor*, *mi padre* atópanse noutras obras e expresións semellantes como *mi madre*, *mi padre*, *mi señora*, *mi madriña* están nas obras de Rosalía, Cabanillas e Celso Emilio Ferreiro. O uso do posesivo *mi* en expresións de respecto ten unha longa tradición.

Por último sinalémo-lo uso da conxunción *e* que fai neste texto sempre diante de palabra que empeza por consoante ou por vocal *i*: *e como agora*, *e longa selva*, *e tan matinada*, *e fantástico*, *e feitizos*, *e coma*, *e cos meus*, *e inquedanzas*. Diante de palabras que comezan polas outras vocais emprega *i*: *i anugallado*, *i aínda*, *i agora*, *i aos seus*. Esta mesma regra, que usa grande parte da poboación da provincia de Lugo, está usada en todo o seu libro *Merlín*.

3. Variedades léxicas

Amecer (en Merlín amecíanse... tódolos camiños do trasmundo)

Este verbo é típico dos falantes da parte norte e leste da provincia de Lugo coas significacións de engadir, empalmar, xuntar, reunir. Está recollido nos dicionarios modernos, pero non é voz corrente entre os grandes escritores. Por iso quero salientar aquí o uso que fai Cunqueiro de palabras populares da súa zona de nacemento. No exemplo citado está ben clara a significación de xuntarse. Nesta mesma obra (*Merlín*, p. 77: *E dígoche que non é doada a soldadura distas princesas, eu non sei por onde hei comezar a amecer as partes*) ten un sentido semellante: o de empalmar. Nos seus libros *Sinbad*, *Cociña*, *Escola* usa tamén este verbo coa significación de engadir.

Anugallado (Tal e como eu vou, vello i anugallado)

Non atopei ningún antecedente na lingua literaria nin nos traballos léxicos sobre este adxectivo ou teórico participio dun suposto verbo *anugallar*. Coido que é unha creación de Cunqueiro sobre a palabra normal *nugalla* que el emprega nesta mesma obra (p. 82): *I en chegando ao xardín viron que estaba todo aquilo á nugalla*, que el traduce ó castelán por *estaba muy abandonado*. Máis adiante (na p. 118) escribe: *pro o señor duque ficou á nugalla*, que el traducíu así: *pero el señor de Saboya quedó muy blando de la operación*.

Naturalmente para Cunqueiro ten *nugalla* a significación de preguiza ou galbana como vemos no uso que fai desta voz en *Sinbad* (p. 23): *denantes de botarse á nugalla no esteiro* ou en *Crónicas* (p. 142): *ficou Ismael Florito á nugalla*. Así, por tanto, temos que interpretar ese *anugallado* como sinónimo de preguiceiro ou, tendo en conta ó sentido que lle dá a *nugalla* nos exemplos citados de Merlín, como desganado ou mesmo fatigado que é como el traduciu esa verba en castelán.

Galano (*Nunca galano como iste, digo eu, lle foi feito a un rapaz*)

Cunqueiro emprega á parte das voces *regalo* e *agasallo* a palabra *galano* moi frecuentemente. Nesta obra *Merlín* aparece, ademais de no texto citado, en varios lugares: *trouxera o galano dun bico* (p. 43), *o pano bordado que me deixou de galano* (p. 55), *agradeceu mi amo o galano* (p. 114), *vouche facer o galano diste viaxe* (p. 118), *escopeta... galano do sotainfante* (p. 144). En *Crónicas*, *Sinbad*, *Xente* e outras obras atopamos *galano* con esta significación de regalo ou agasallo.

Galano non é voz que apareza normalmente nos textos literarios, pero si é verba bastante popular, polo menos, que eu saiba, na metade norte da provincia de Lugo, para significar xoguete ou lambedada que se dá ós nenos, cousa que se lles leva ás mulleres recén paridas e, no sentido amplo, converteuse en regalo. Estamos pois ante un novo caso do Cunqueiro recreador da lingua que eleva ó nivel literario voces populares.

Inquedanza (*i aínda me labraron soños e inquedanzas*)

A palabra *inquedo* é voz normal en galego como sinónima da voz máis culta e hoxe moi popular *inquietao*. A verba *inquietao* forma parte dunha familia ampla: *inquietar*, *inquietude*, *inquietador*, *inquietante* e *inquietamento*. *Inquedo* quedou illado, e non existen popularmente *inquedar* ou *inquedante*, se ben algúns escritores usaron estes derivados. Cunqueiro usa o verbo *inquedar* en *Escola de menciñeiros* (p. 65): *Si se convencen de que non están afrixoados, entón inquédanse* e tamén ese sinónimo de inquietude que é *inquedanza*, como vemos no noso texto e noutras dúas ocasións nos seus libros *Hamlet* e *Escola*.

Inquedanza é pois un derivado de *inquedar* que funciona como hipergaleguismo por *inquietude* e que empregan escritores como Otero Pedrayo, Castelao e Celso Emilio ademais de Cunqueiro.

Lentor (*perdido cos anos o lentor da moza fantasía*)

A voz *lentor* é unha palabra estendida na fala dalgúns lugares da metade norte do territorio galego como variante de *lentura*, verba espallada por toda Galicia coa significación de humidade da terra. *Lentura* é usada, que eu saiba, por Pintos, Pimentel e Celso Emilio Ferreira e *lentor* é a palabra preferida por Cunqueiro: *no lentor da area* aparece en *Sinbad* (p. 22) con esa significación, e *por mor do lentor dunha princesa de Gazna* aparece en *Merlín* (p. 143) coa significación, figurada de algo así, como 'humidade sexual' ou de 'calorosa humidade encantadora' ou dos 'encantos' desa princesa de Gazna.

Co que acabamos de dicir pódese entender mellor a cita do noso texto. O *lentor* da moza fantasía é a humidade que dá vida ós anos da xuventude ou como ben traduce o mesmo Cunqueiro ó castelán *el amable calor de la moza fantasía*.

Liña (*as liñas dun xastre invisíbre*)

Liña é voz normal que ten bastantes acepcións. Ningunha das dez que veñen recollidas no *Diccionario da lingua galega* da R.A.G. e I.L.G. (1990) explican o significado das *liñas dun xastre*, pero si noutros dicionarios máis amplos podemos atopa-la significación de *liña* no sentido co que está empregada no noso texto: fío ou febra delgada dunha materia textil.

Longo (*na antiga e longa selva de Esmelle*)

O adxectivo *longo* ten na obra de Cunqueiro a significación normal do que ten moita lonxitude no espacio ou daquelo que dura moito tempo, pero traemos aquí a colación este texto porque para min *longa selva* ten a significación normal de *selva extensa en largura*, pero Cunqueiro traduce ó castelán esta *longa selva* por *ancha selva*. Non se trata dun erro porque unhas páxinas máis adiante desta mesma obra de *Merlín* (p. 15) volve falar de *Esmelle, selva longa i antiga* e volve traducir *selva ancha y antigua*. Coido que para el neste caso soa mellor en castelán *ancho* que *largo*.

Maxinación (*aqués anos da vida ou da maxinación*)

Cunqueiro emprega bastantes veces nas súas obras a forma normativa *imaxinación* (xunto co seu plural *imaxinaciós*) e tamén as verbas da mesma familia *imaxinar*, *imaxinario* e *imaxinativo*. Sen em-

bargo algunhas veces, como é no caso deste texto e na p. 92 desta mesma obra Merlín (*un asesino que somentes vivía na maxinación diste espello*) e noutros lugares de *Tesouros* e *Xente* emprega a forma máis popular con aférese *maxinación* que usan tamén outros escritores como Otero Pedrayo, Vicente Risco, Celso Emilio Ferreiro ou Castelao. E tamén emprega algunhas veces, diríamos case que loxicamente, as formas con aférese *maxinar*, *maxinario* e *maxinativo*.

Mintireiro (coido eu, o mintireiro)

No texto que comentamos aparece dúas veces a palabra normal *mentira* (*son soio unha mentira... Verdade ou mentira*) que se repite sempre noutras obras. Do mesmo xeito usa tamén sempre o verbo *mentir*. Destas voces nace o adxectivo *mentireiro*, voz moi espallada por toda Galicia e usada igualmente no nivel literario, pero que o escritor mindoniense non emprega nunca.

A realidade da lingua indícanos que as variantes *mintira*, *mentir* e *mintireiro* están do mesmo xeito bastante vixentes na fala popular, pero Cunqueiro non utiliza as dúas primeiras variantes e si en cambio *mintireiro*. Non hai unha razón de peso do por que prefiriu sempre esta variante que a Normativa oficial considera dialectal. Temos que dicir que no mesmo caso están outros escritores como Otero Pedrayo, Castelao ou Celso Emilio Ferreiro.

Obra de (Cando de obra de nove anos cumpridos)

Esta expresión *obra de* non a atopei usada por outros escritores nin tampouco explicada polos dicionarios galegos. Resultoume en principio algo chocante cando a atopei neste texto, pero logo puíden encontrala máis adiante nesta mesma obra de Merlín, p. 20 (*unha camareira de obra de corenta anos*) e p. 110 (*un paxe de obra de catorce anos*) e tamén en *Sinbad*, p. 96 (*era un home mui cortesán, de obra de sesenta anos*).

Tendo en conta tódolos textos nos que aparece *obra de* podemos sacar en conclusión que esta locución adverbial equivale a aproximadamente. Probablemente Cunqueiro tomou esta locución de lecturas de obras castelás ou galegas, xa que no dicionario da Real Academia Española e no portugués de Figueiredo constatámo-la existencia desta locución coa significación de 'proximamente a' ou 'pouco máis ou menos'.

Tendollo (*inventos, tendollos e feitizos*)

Sería difícil sabe-lo que son estes *tendollos* se non tivesemos outros textos nos que fose dita de novo esta voz. *Tendollo* é voz que non aparece rexistrada en ningunha obra léxica e é por tanto unha creación persoal de Cunqueiro.

Na páxina 93 de *Merlín* volve aparecer esta voz: *díxome que aquel espello non podería ser un tendollo verdadeiro* e tampouco polo contexto queda clara a súa significación, como tampouco aclara moito o contexto no que aparece de novo na páxina 134 da citada obra: *todo o que por aquela portalada iba e viña, mais que unha memoria porpasada, é un tendollo de Páscoa*.

Pero na obra *Escola de menciñeiros* (p. 116) volve falar da nosa voz: *Heiche tragner un quebranoces, un saltaparedes i un tendollo pras Pascuas...* E a continuación explica a significación desta palabra: *O "tendollo pras Pascuas" é xogo de verbas: estate co ollo aberto a ver que che cae nas Pascuas que veñen*.

Efectivamente, *tendollo* é unha creación nacida da expresión *ter de ollo* algunha cousa. *Tén de ollo* algo, é dicir, cara ó futuro, equivale á mirada que ve o que vai pasar. Por tanto un *tendollo* é algo equivalente a obxecto imaxinario que ve o futuro. En definitiva un *tendollo* ten un certo parecido á expresión castelá *ojo avizor*.

Trasego (*maxias, engados, trasegos, inventos*)

A voz *trasego* que aparece neste texto non está rexistrada nos dicionarios. Trátase sen ningunha dúbida dun calco da voz castelá *trasiego* que equivale ó noso *trastorno*. Nesta mesma obra, *Merlín* (p. 108) emprega tamén o verbo *trasegar* coa significación de *trastornar* ou máis ben no sentido figurado de *trastornar amorosamente* ou conquistar: *¡Inda me quixo trasegar a mñ un verán en que fun ao areal de Calais a tomar un pediluvio!*

Trasmundo (*amecíanse... tódolos camiños do trasmundo*)

Esta voz *trasmundo* que evidentemente significa o que está fóra deste mundo, o que é sobrenatural, é palabra culta que probablemente creou Cunqueiro partindo do adxectivo *transmundano* que é corrente no nivel culto de calquera lingua.

No libro *Crónicas* (p. 34) emprega de novo esta voz: *raptado por unha hoste do trasmundo* e na pág. 11 de *Xente* cita outra vez esta palabra dando unha explicación clara do seu significado: *e si poido contar*

todo isto, que cáseque é de trasmundo, quere se dicir que eu adoito a pasar tempadas fora do mundo.

Troupada (cos meus propios ollos miro pasar aquela troupada profana)

A palabra *troupada* usada neste texto e máis adiante na p. 100 desta mesma obra *Merlín* (*I en verdade eu estaba pasmado da troupada que carrexara*) e tamén en *Crónicas* (p. 32): *i en tres anos esta troupada pousará en terra*, é unha variante de *tropa*, *tropel*, que Cunqueiro creou modificando a sílaba inicial *tro-* en *trou-* por influencia de *troupelear* 'facer ruído' e engadindo á *tropa* o sufixo *-ada* que se aplica ós nomes colectivos.

* * *

Coido que a visión deste pequeno texto dá unha proba do poder creativo que posúe a lingua de Cunqueiro e dos problemas cos que un autor tiña que enfrontarse ó escribir cando non tiña unha Normativa que lle marcasse os camiños máis comúns do uso dunha lingua.

¹ *Merlín*, Ed. 1, Bando "O troupado Pato Verde", in *Compendio lingüístico galego*, I, C.S.I.C., Madrid, 1966, pp. XXXI-XXXII.

Logo após a chegada à ilha, os pesquisadores foram recebidos pelo chefe da comunidade, o Sr. João, e foram alojados em uma das casas da vila.

Logo após a chegada à ilha, os pesquisadores foram recebidos pelo chefe da comunidade, o Sr. João, e foram alojados em uma das casas da vila.

A primeira noite foi passada em uma das casas da vila, onde os pesquisadores foram recebidos pelo chefe da comunidade, o Sr. João, e foram alojados em uma das casas da vila.

Logo após a chegada à ilha, os pesquisadores foram recebidos pelo chefe da comunidade, o Sr. João, e foram alojados em uma das casas da vila.

Tratado de paz e amizade entre os portugueses e os índios

Aos dez dias do mês de maio de 1500, os portugueses e os índios celebraram um tratado de paz e amizade, no qual se estipulou que os portugueses não poderiam mais escravizar os índios, e que os índios não poderiam mais atacar os portugueses.

Tratado de paz e amizade entre os portugueses e os índios

Aos dez dias do mês de maio de 1500, os portugueses e os índios celebraram um tratado de paz e amizade, no qual se estipulou que os portugueses não poderiam mais escravizar os índios, e que os índios não poderiam mais atacar os portugueses.

No dia 15 de maio de 1500, os portugueses e os índios celebraram um tratado de paz e amizade, no qual se estipulou que os portugueses não poderiam mais escravizar os índios, e que os índios não poderiam mais atacar os portugueses.

Ó REDOR DO TOPÓNIMO *POBRA*: ESTADO DA CUESTIÓN E NOVOS DATOS

ANA ISABEL BOULLÓN AGRELO

Universidade de Vigo

Tres concellos galegos, o do Caramiñal, o do Brollón e o de Trives, encóntranse envoltos nunha polémica de corte máis político ca lingüístico que motivou que ata o momento sexan os únicos de Galicia que non teñen o seu nome oficializado en galego. Trátase dun flagrante incumprimento do artigo 10.1 da Lei de Normalización Lingüística de Galicia (1983) que establece que "os topónimos de Galicia terán como única forma oficial a galega". Neste artigo achegamos algúns datos sobre a documentación medieval que avala a forma recomendada pola Comisión de Toponimia e mais sobre a pervivencia que tivo ata os nosos días.

1. A orixe

O topónimo *Pobra* está espallado baixo diversas formas por toda a península Ibérica (*Pola* en Asturias, *Puebla* en Castela, *Pobla* en Cataluña, *Póvoa* en Portugal)¹ e ten a súa orixe nas cartas de poboación que os reis outorgaban durante a Reconquista para repoboar territorios fronteirizos ou ben para fomentalo urbanismo e de paso contrarresta-lo poder dos señoríos eclesiásticos. Non se conserva a carta fundacional dos tres concellos galegos, polo que non sabemos se foi dictada en latín, castelán ou galego. De tódalas formas, o que si está clara é a forma que tivo en toda a Idade Media, e que nunca aparece o castelanismo nos nosos documentos medievais redactados en latín ou en galego.

¹ Menéndez Pidal, Ramón: "El topónimo *Pola Puebla*", in *Enciclopedia lingüística hispánica*, I, C.S.I.C., Madrid, 1960, pp. XXXI-XXXII.

Desde o punto de vista lingüístico a orixe deste topónimo non presenta problemas etimolóxicos: trátase dun derivado regresivo do verbo *pobrar*, procedente do latín PŎPŬLARE. A vocal pretónica desaparece, e o grupo resultante -PL- pasa a -bl-, o que ocorreu en palabras máis ou menos eruditas, no canto de palatalizar en /c/ como nas palabras patrimoniais (PLANU > *chan*, APPLICARE > *achegar*, IMPLERE > *encher*); de aí *poblar*. A partir de aquí o camiño é o esperado: o grupo -bl- pasa a -br- (*pobrar*), igual ca en *nobre*, do lt. NOBĪLE, ou en *branco*, do xermánico BLANK; nun último paso, pode producirse unha metátese do *r* (*probar*), o mesmo que pasa con *pobre* e *probe*, *preto* e *perto*. Estas formas son as máis antigas e documéntanse desde o século XIII, igual ca *Pobla*, *Pobra* e *Proba*, os derivados regresivos respectivos. Unha evolución paralela tívola *Nebra* (lugar do Porto do Son), procedente de NĚBŮLA > NEB'LA > NEBRA, que coexiste xunto cos substantivos da lingua común *nebra* e *néboa*; ou *Comado*, procedente de CORONATUM, xunto con *coroad*, participio do verbo *coroar*.

A outra forma, *poboar*, está formada a partir da forma romance *pobo* (variante que se estabilizaría no XIV e XV logo de convivir con *poblo* e *pobro* no XIII e no XIV) e só aparece máis tarde nos documentos galegos e portugueses (a partir do XIV). A forma *Póboa*, derivada dela, só se documenta a partir do séc. XIV e unicamente nos textos portugueses. É por iso polo que as formas *Pobra* e *Póboa* teñen unha repartición xeográfica e cronolóxica: no territorio galego unicamente se rexistraron as formas co grupo -bl- (ou -br-), mentres que a outra forma aparece nos textos portugueses en datas posteriores logo de coexistir coas formas máis antigas.

2. A documentación histórica

Estas tres formas (*Pobla*, *Pobra* e *Proba*) aparecen abundantemente testemuñadas en documentos galegos e tamén portugueses polo menos desde o séc. XIII, coincidindo en liñas xerais con distintos momentos cronolóxicos: *Pobla* (a máis arcaica) no séc. XIII, *Pobra* no XIV e *Proba* (a máis evolucionada) no XV.

2.1. Nas fontes portuguesas

O tipo de poboamento medieval era moi semellante en Portugal e en Castela, polo que loxicamente atopámo-las mesmas denominacións. En palabras de Leite de Vasconcelos:

Ainda agora, como vestígios de instituições do passado, a toponímia conserva na Estremadura, no A. Alentejo, no Norte, e na Beira, e sobretudo nesta província, muitas dezenas de nomes, como: *Póvoa d'Atalaia* (...), ou só *Póvoa*, sem epíteto algum, e bem assim *Povra* e *Póvoas*. Num doc. do séc. XIII, no *AHP* IV, 41, fala-se de *Prova* (em S. Martinho de Mouros). (...) A palavra *póvoa* e seus sinónimos *pobra* e *pobla* (vid. o *Elucid.*) são substantivos verbais, derivados, conforme as épocas da língua, de *POPULARE* no sentido medieval de "povoar", "colonizar": de *POPULUS* "povo".

Machado constata esta diversidade nos documentos portugueses medievais, e comenta ó respectivo:

O grande uso que tiveram as palavras desta família explica a existência em português não só do grande número delas, mas também de diversos radicais, que são *pov-*, *pob-*, *povor-*, *pobor-*, *pobr-*, *pobl-*, *popol-*.⁵

Assí pois, no século XIII e principios do XIV aparecem as formas co grupo *-br-* nos documentos portugueses. Se ben a forma oficial portuguesa é hoxe *Póvoa* (como *Póvoa de Varzim*, *Póvoa de Lanhoso*, *Póvoa de Santarém*, etc.), houbo un momento no que coexistiu coas formas comúns galegas; xa en 1282 aparece a forma *pobrar*: "por sse *pobrar* melhor a terra mando que..."⁴. Nun documento de 1284, pertencente ás *Inquirições d'el-rei D. Dinis*, dise que nunha herdade reguenga da comenda de Rio Frio "fizerão *poblas*, e chantadorias, e casas, e vinhas"⁵. Catro anos despois, en 1288, el-rei D. Dinis concedía un foral ós "20 *pobradores* da sua *Pobra* do lugar de Ervedosa", como consta nun documento de Bragança. En 1323 "o mesmo rei mandou que por compra ou escambo, se houvessem quatro aldeias para a sua *Pobra de Panoyas* ou para a sua *Pobra de Villa Real*". As formas *Póvoa* ou *Póboia* só comezan a aparecer nos documentos portugueses (nunca nos galegos) a partir do séc. XIV, como cita Machado: "a aldeya que chamam a *Povoa pobroua* dom Abril em tempo del rrey dom Sancho" (1314; en *Arquivo hco. de Portugal* I, 127). E aínda hoxe subsisten como

² *Etnografia Portuguesa* II, Imprensa Nacional-Casa da Moeda. 1980. p. 258.

³ José Pedro Machado: *Dicionário etimológico da Língua Portuguesa*, Confluência, Lisboa, 1952-59; 5 vols., 1977, s.v. *povo*.

⁴ *Desc.* I, 5, p. 13. Tirado de Machado, op. cit., s.v.

⁵ Este exemplo e os seguintes están tirados de J. de Santa Rosa de Viterbo: *Elucidário das palavras, termos e frases que em Portugal antigamente se usaram e que hoje regularmente se ignoram*, Real Imprensa da Universidade, Coimbra, 1798-99; Ed. crítica por Mário Fiúza, 2 vol., Porto e Lisboa, Livraria Civilização, Porto, 1962-1966. Tamén se documentan os seus derivados: *Pobradores* ou *pobladores* (1281), *Pobraimento* (1291), *Pobrar*, *pobrado*, *despobrar*, *despobrado* (1370), e *povramento* 'acção de povoar' nunha data tan tardía como o séc. XV.

topónimos as formas *Pobral* e *Pobrais*, e mais as variantes *Prova* e *Prozado*⁶ con metátese do -r-.

Contra o séc. XV en portugués debeuse estabiliza-la forma *po-voar* como estándar, en detrimento da outra, e de aí, loxicamente, o seu derivado *Póvoa*, ó que tamén debeu contribuí-lo paralelismo co masculino *povo*, polo que as formas dos topónimos se irían regularizando no mesmo sentido, agás nos núcleos menos importantes de poboación, que persistiron ata hoxe coa variante máis arcaica.

2.2. Nas fontes galegas

Dentro da abundante documentación medieval que conservamos en Galicia encontramos moitas testemuñas destes famosos topónimos, nas que se pode advertir unha certa distribución cronolóxica: *Pobla* nos textos máis antigos, e *Pobra* e *Proba*, numericamente máis abundantes, nos máis recentes. É así nun documento redactado en latín e asinado por Afonso IX, rei de Galicia e León, en 1226, no que remataba dicindo "Datum apud Sanctum Jacobum de la *Pobla*", ou noutros coma o seguinte:

estos homees que poblan esta **pobla** de Uila bona (1244)⁷.

Moi pronto aparece a variante con r:

alcaydes da **pobra** de san Miguel de Buróón (1265)⁸

A **Pobra** (de Chantada), Lugo (1273, 1274)⁹

A **Pobra** de Ponte d'Eume (1274)¹⁰

todo o outro herdamẽto rregaengo da **Pobra** (Monterrei) (1292)¹¹

⁶ Os exemplos contemporáneos están tirados de A. C. Amaral Frazão (1981): *Novo Dicionário Corográfico de Portugal*. Ed. Domingos Barreira. Porto.

⁷ Ferro 13.2. Citado en Ramón Lorenzo (1975/1977): *La traducción gallega de la Crónica General y de la Crónica de Castilla (s. XIV)*. Edición crítica anotada, con introducción, índice onomástico y glosario. 2 vols, Instituto de Estudios Orensanos "Padre Feijoo", Ourense. s.v. *pobra*.

⁸ Sponer 120.3; Citado en Ramón Lorenzo, op. cit. Véxanse aquí máis documentacións especialmente do séc. XIII.

⁹ Romani Martínez, M. (1989): *La colección diplomática de Santa María de Oseira (1025-1310)*. 2 vols. Tórculo Edicións. Santiago de Compostela, pp. 975, 995.

¹⁰ Carta de Betanzos reproducida por Andrés Martínez Salazar en *Estudios Gallegos*, 20-xuño-1915.

¹¹ Documentos do mosteiro de Montederramo, de próxima publicación pola Cátedra de Lingua e Literatura Galega da Universidade de Santiago, ó coidado do profesor Ramón Lorenzo.

No século XIV continúan as mesmas formas, como vemos nunha carta do ano 1395 procedente da documentación medieval da vila de Noia na que se daba fe da toma de posesión dunhas herdades na freguesía de santo André de Cures:

Era da nasença de noso señor Ihu Xpo de mill e tresentos e novēta e cinco anos binte e septe dyas do mes de ffeureiro. Sabeam todos que em presença de mñ Ffernã Afonso notario ppublico jurado em terra de Postomarqos e da **Pobra do Dayã** de Santiago.

Eu Ffernand Afons notario ppublico jurado en terra de Posto Marqos et da **Pobra do Dayã** a esto ppresente ffoy et meu nome et synal aqui pono que tal he¹².

Na documentación do século XV aparécenos con maior regularidade a forma co -r- metatizado: citaremos, por exemplo, o que nos transcribe López Ferreiro e que fai alusión a un acordo feito entre a Pobra e a vila de Padrón "segund que han de uso e costume su a oliveira da vila da **Pobra**", en 1448, polo que se determinaba que

Nos o dito Concello, alcaldes, regidores e homes boos da dita vila de Padron queremos, placentos e outorgamos que o Concello, alcaldes e homes boos da dita vila da **Proba** cada e quando quelles prouver para en todo sempre posan cargar e descargar, e carguen e descarguen suas mercadorias de pescados que mataren e mercaren e aquelas personas quelles as compraren e venderen sen noso embargo davante o dito seu lugar e vila da **Proba** ena ria dela, e fagan sua salga para os ditos pescados e sardiñas¹³.

En 1475, o Marechal Sueiro Gómez, señor de Rianxo, descendente de Pai Suárez Chariño, déixalle no seu testamento ó "Mosteiro de santo Antonio da **Proba** [do Deán]" dous mil pares de brancas para misas pola súa alma¹⁴. Noutro documento de 1496 dise:

o casal de Gilvir que es acerca de Noya e na flegresia de santa Christina de Barro que agora labra Fernan de Ponce como das suas herdades, e os tres quartos da viña da Cal con seu forno e os tres quartos da outra casa que ten aforado Constanza Vazquez veciña en la Villa da **Proba do Deán**. (Copia realizada en 1787)¹⁵.

Tamén o profesor Lorenzo Vázquez nos fornece un dato desta época (1479) coa mesma variante:

¹² A localización deste dato débese a Mª Carmen Barreiro, quen está realizando a súa tese de doutoramente con documentos medievais da vila de Noia. Unha copia microfilmada destes documentos encóntrase no Departamento de Filoloxía Galega da Universidade de Santiago.

¹³ López Ferreiro, Antonio (1895): *Fueros municipales de Santiago y su tierra*. Imp. del Seminario, Santiago. Ed. facsimilar Castilla, Madrid, 1975, pp. 558-560.

¹⁴ Citado por Carballo Calero (vid infra nota 33), tomado do apéndice documental de *La idea de inmortalidad en la escultura gallega*, de Manuel Núñez Rodríguez.

¹⁵ Cf. nota 12.

E por último, citarei un caso dun documento en castelán no que se mantén a forma orixinal do topónimo; trátase dos foros da vila de Padrón redactados no século XV:

otrosy, non ha de aver salya, nen descarga, nen carga en Arouça nin ena **Pobla**, e quando os baixeos ouieren de cargar en Arouça ou ena **Pobla** ¹⁷deuian de venir a cima do castelo do Este a Recebir a carga por pagar el portaje

Á vista destes datos só cabe concluír que desde o remate do século XIV e durante todo o seguinte estas vilas tiñan unha denominación xenuína empregada en documentos tanto latinos coma galegos que mesmo aparecía en documentación escrita en castelán desde o século XIII. Non e, pois, aventurado afirmar que eran estas as formas imperantes incluso desde antes da aparición do galego como lingua escrita ata a súa substitución polo castelán. O carácter espurio da forma *Puebla* queda fóra de toda discusión.

3. O proceso de suplantación

Como se sabe, a substitución do galego polo castelán nos documentos oficiais, que supuxo a desaparición da lingua do país nos textos administrativos e literarios, e, en fin, de todo soporte escrito¹⁸ afectou tamén ós nomes propios de persoas (en maior medida ós nomes de pía e en menor medida ós apelidos) e ós de lugares xeográficos¹⁹. Os que máis sufriron estas modificacións foron os que tiñan significado transparente e eran polo tanto moi fáciles de traducir ou adaptar: o rei Afonso X, por exemplo, xa no século XIII concedía un privilexio "a la mi *Puebla de Hortiguera*"; un pouco máis tarde Fernando IV confirma o privilexio concedido por Afonso X ó "Concejo de la *Puente de Heume*". Con todo, estes testemuños escritos de formas castelanizadas o único que demostran é o idioma que usaban os reis nos seus documentos administrativos: é ben sabido que a forma popu-

¹⁶ Sponer 181.63; Citado en Ramón Lorenzo, op. cit. (Vid. nota 7).

¹⁷ López Ferreiro, op. cit., p. 508.

¹⁸ Para unha exposición máis detallada do proceso, véxase H. Monteagudo Romero: "Aspectos sociolingüísticos do uso do galego, castelán e latín na Idade Media", *Revista de Administración Galega* 1 (1985), pp. 85-108.

¹⁹ Véxase o artigo de Antón Santamarina: "Efectos do contacto lingüístico na toponimia galega", en *Homenagem a Joseph M. Piel por ocasio do seu 85º aniversário* (Ed. de D. Kremer), Instituto da Cultura e Língua Portuguesa - Consello da Cultura GALEGA, Tübingen, 1988, 87-96.

lar é hoxe *Pontedeume*, a mesma que, malia a súa carta de fundación, se documenta xa desde 1274 (vid. supra).

Nos séculos XIV e XV empezan a alternar nos textos escritos as formas galegas coas castelanizadas, aumentando cada vez máis o predominio destas últimas, ata que practicamente se xeneralizou nos documentos posteriores: a obra do Cardeal Jerónimo del Hoyo, do séc. XVII, é un repertorio moi ilustrativo²⁰; por citar un exemplo, na páx. 173 encontramos *Olbera, Junio, Carrera, Palmera, Yobre e Buero*. Ningunha destas formas castelanizadas triunfaron: as formas normais destes topónimos seguen sendo hoxe *Olveira, Xuño, Carreira, Palmeira, O Xobre e Boiro*; e, en xeral, poucos intentos de castelanización deste tipo chegaron a callar. Un panorama moi semellante atopamos nos manuscritos do convento de santo Antonio da Pobra do Caramiñal²¹, datados tamén no séc. XVII; o nome da vila aparece sistematicamente castelanizado, mentres que nos topónimos restantes apréciase un tratamento máis anárquico. No libro de asento de misas (1641) vemos unha memoria das freguesías deste convento na vila:

Santa María do Jobre: san Pedro de Palmera; santa Eujea; Carrera; Artes; san Martín; Olbeira; S. P^o de Muro; Santa María de Junio; Santa María de Caamaño; S. Estevan de Quiruga; S. P^o de Varoña; Santa Cruz; San Ysidro; La Magdalena; Santa Vaya [do Boiro]; San Christoval de Abanqueiro; S. Andres de Cures; Rianjo; La Isla; Villanueva; Caleiro; La Puebla.

A pesar de que *Puebla* é a única variante que aparece nestes documentos, non era a castelanizada a forma viva nesta época, senón que sen dúbida ningunha pervivía a galega, como testemuña o Padre Sarmiento máis ou menos polos mesmos anos: unha das "voces y frases de la lengua gallega que [...] oyó estando en Galicia, y con especialidad en la villa de Pontevedra en los años 1745, 1754 y 1755" foi *Proba*, que "significa *Puebla*. Así dicen á *Proba do Deán*"²². Tamén nos deixa constancia da outra variante en 1755, o ano en que fixo unha das súas viaxes por Galicia: "Al río das Pedras- A la Puebla del Deán (*A Pobra*) - Legua al Caramiñal"²³. Non era, sen embargo, a única poboación con

²⁰ Cardeal Jerónimo del Hoyo: *Memorias del arzobispado de Santiago*. Transcripción del manuscrito original del año 1607 que se guarda en el archivo de la Mitra Compostelana. Ed. de Angel Rodríguez González e Benito Varela Jácome. Porto. Santiago. s.d.

²¹ *Cobrador y libro de gastos (1619 a 1685)*. Leg. 1000 (Clero carpeta 2). Conservado no Arquivo Universitario de Santiago.

²² *Catálogo de voces y frases de la lengua gallega*. Ed. de J. L. Pensado. Univ. de Salamanca. 1973, p. 269.

²³ *Viaje a Galicia de Fray Martín Sarmiento. (1754-1755)*. Ms. de la Abadía de Silos transcrito por Fr. Mateo del Alamo y Fr. Justo Pérez de Urbel. Ed. y notas de F. J.

este nome: en 1757 di que "En Galicia hay muchas *Provas* o *Pobras*"²⁴. Está claro que lle constaba a existencia desta forma, tanto por vela nos documentos medievais como por oíla el mesmo.

Un século máis tarde, Cuveiro Piñol dá no seu dicionario as formas *Pobra* e *Pobla* como equivalentes a "población"²⁵. Fermín Bouza Brey, nun artigo titulado "Encol da voz 'magorrento'"²⁶ (o xentilicio festivo dos habitantes de Palmeira) fala da *Pobla do Caramiñal*. Domínguez Fontán, autor do estudio histórico máis completo desta vila do Barbanza, escribe: "Conocíase por *Proba* a un pequeno lugar..."²⁷. Outro testemuño literario proporcionao Anxel Fole, quen nos di nun dos seus contos que "Naqueles días estaban a obrar na casa uns pizarrantes i albañiles da *Pobra do Brollón* ou *Puebla do Brollón*, como din todos agora"²⁸.

Dado que o proceso castelanizador foi acentuándose progresivamente a partir do século XIX e con máis forza aínda no XX, o número de topónimos afectados en maior ou menor grao pola castelanización é bastante alto, en especial os referidos á fisionomía urbana, que ó ser recente non tivo máis nome có castelán. Cos lugares máis antigos a castelanización afecta de modo diverso porque se fixo en distintas épocas e por distintos oficializadores, de aí que o alcance da influencia das formas castelanizadas sexa distinto nuns casos e outros. En palabras de Antón Santamarina: "En xeral podemos dicir que canto máis importante é demograficamente unha poboación maior será a circulación do seu nome e, polo tanto, máis risco corre de ser castelanizado"²⁹; isto é o que lle pasou a *Ourense*, á *Coruña* e tamén á *Pobra*. Que este factor foi determinante demostrao o feito de que co mesmo nome certas entidades de poboación foron castelanizadas e outras non: se ben hoxe non hai testemuños vivos da *Pobra do Carami-*

Sánchez Catón e J. M. Pita Andrade. C.S.I.C./Instituto P. Sarmiento de Estudios Galegos. Santiago. 1950, p. 36.

²⁴ J. L. Pensado: *El Gallego, Galicia y los Gallegos a través de los tiempos*, La Voz de Galicia, A Coruña, 1985, p. 269.

²⁵ Cuveiro Piñol, Juan (1876): *Diccionario gallego*. Barcelona. Posiblemente os dicionaristas posteriores recolleron estas dúas formas del: L. Carré Alvarellos: *Diccionario gallego-castelano*, A Coruña, 1974; X. L. Franco Grande no seu *Diccionario gallego-castelán e Vocabulario castelán-galego*, Galaxia, Vigo, 1968, amais de reproducir estas formas, introduce por primeira vez *Póboa*.

²⁶ Nós 70, 15-outubro-1929, p. 175.

²⁷ Manuel Domínguez Fontán (1962): *La Puebla del Caramiñal. Un mirador sobre la ría de Arosa*. Industrias Gráficas Noroeste. Vigo, p. 83.

²⁸ "O gato da tía Trécola", en *Terra Brava*, Galaxia, Vigo, 1976, p. 109. Este dato foime amablemente proporcionado por Antón Sánchez Palacio.

²⁹ Antón Santamarina, op. cit., p. 94.

ñal³⁰, si encontramos varias parroquias galegas que portan este nome ou un derivado del: *Pobra* (parroquia de Bascoi, Mesía, A Coruña), *A Pobra* (parroquia do Barco de Valdeorras, Ourense), *Proba* (parroquia de Navia de Suarna, Lugo), *A Proba de Burón* (parroquia da Fonsagrada, Lugo), *Probaos* (parroquia de Cesuras, A Coruña), *Poboanza* (parroquia de Pazos de Rei, en Tui, Pontevedra), *Pobanza* (parroquia de Castenda, Tordoia, A Coruña), *Poboeiros* (parroquia de Castro Caldelas, Ourense)³¹. Un estudio máis pormenorizado da toponimia menor sen dúbida sacaría á luz novos testemuños de descendentes da familia de PÖPŪLARE aínda vivos.

4. Sobre normalización lingüística: as Pobras, hoxe

Con estes datos demóstrase abondo que o nome non se perdeu tan antigamente como se cre ou como se quere facer crer, e aínda podemos dicir, no caso da do Caramiñal, que a nivel popular a tradución castelá da forma autóctona non triunfou ata hai ben pouco tempo: a maneira común de denominala na comarca era sempre *a Vila*; na *Vila* era onde se celebraban as mellores feiras e á *Vila* era onde a xente ía mercar e vende-los seus productos.

Sen embargo, a recuperación da forma histórica destas vilas está freada pola falta de vontade política demostrada polas autoridades competentes en materia de toponimia (a Xunta de Galicia)³² que debían actuar máis de acordo coas leis que promulgaron, e pola actitude belixerante do alcalde dunha destas vilas, a do Caramiñal, que ó máximo que chegou no seu labor galeguizador do concello foi a propoñer como nome oficial a forma *A Puebla do Caramiñal*. A propósito deste evidente híbrido, o profesor Carballo Calero ironizaba suxerindo que xa que había tanto empeño castelanizalo, o coherente sería traducilo todo, incluído *Caramiñal*, que ten como equivalente castelán *Cambronal* ou *Brezal*. Así obteríamos un *La Puebla del Cambronal*,

³⁰ Sen embargo, un veciño da vila, Manuel Teira, informounos de que os mariñeiros chamaban ata hai pouco tempo *pobras* a unhas pedras que se vían desde o mar que estaban situadas no Castelo (a zona correspondente á Pobra do Deán, o núcleo antigo da vila).

³¹ *Toponimia de Galicia. Índice alfabético con clasificación de los topónimos*. Xunta de Galicia / Dirección General del Instituto Geográfico Nacional. Madrid. 1986°. (Revisado pola Comisión de Toponimia da Xunta de Galicia).

³² Véxase o número 10 da revista *Lingua e Administración* (xaneiro-febreiro 1987).

nome "alto, sonoro e significativo", posiblemente máis ó gusto dos rexedores da vila por non ter ningún tipo de contaminación galaica³³.

A Comisión de Toponimia da Xunta de Galicia, a entidade encargada de fixa-las formas da toponimia, emitiu en 1984 o seu dictame sobre os tres concellos que tiñan na súa composición a forma castelánizada *Puebla*: a do Caramiñal, a de Trives e a de Brollón. A forma que propuxo foi *Pobra*, entre as tres que aparecían na documentación, por varias razóns: *Proba* entra en colisión coa súa homónima (o substantivo común *proba*), e ademais este tipo de metáteses son consideradas vulgarizantes (como *probe* en vez de *pobre*); por outra banda, *Pobla* é unha forma arcaica que, de ser admitida, estaría en contradición coa solución proposta como estándar para formas como *nobre* ou *igrexexa*.

Así pois, xa que a forma histórica do nome está absolutamente lexitimada e a escolla entre as variantes medievais xustificada dábondo, a tarefa estritamente técnica xa rematou. O que resta por facer é un labor que vai máis alá do gabinete lingüístico.

³³ "Puebla del Cambronal", in *Do galego e da Galiza*. Sotelo Blanco, 1990, 113-116. Véxase tamén "Entre a Proba e o Padrom" (117-118), "A Prova do Daiám" (119-122) e "O testemunho do Marechal" (123-126). O finado profesor manifesta nos seus artigos estar a favor da solución histórica para o nome da vila.

O NOME "PAIO"

GONZALO NAVAZA

I.B. San Tomé do Freixeiro. Vigo

O antropónimo masculino Paio constitúe un caso interesante dentro da onomástica persoal galega. A antroponimia, polo propio carácter discreto -non continuo, como no caso da toponimia- da relación diacrónica establecida entre o nome e a realidade que designa, padeceu en maior medida cá toponimia os efectos do contacto de linguas e do conflito lingüístico ó longo da historia. Se o patrimonio toponímico galego foi obxecto de notables alteracións como consecuencia do contacto diglósico co castelán, a nosa antroponimia presenta tal grao de alteración e deturpación que non sería esaxerado afirmar que é na actualidade unha das máis deterioradas dentro do conxunto dos idiomas románicos, pois a castellanización afectou en importante medida ós apelidos e foi completa -substitución do galego polo castelán- no que se refire ós nomes de pía¹. O nome "Paio", de enorme vixencia na época medieval e con nula vitalidade na antroponimia de hoxe, é un caso significativo. Neste breve traballo queremos examina-la presenza do nome *Paio* na onomástica e na lingua común.

PAIO é a forma galega correspondente ó latín *Pelagius*, antropónimo extraído do grego *pélagos* ('mar'), cun posible significado próximo ou equivalente ó do latino *marinus*, 'home de mar, mariñeiro, mariño'. *Pelagius* non é un antropónimo propio da onomástica clásica latina, senón un "signum" formado durante o baixo imperio romano², probablemente a partir da súa área oriental, que se difundiu cara a oc-

¹ Para a toponimia, Antón Santamarina realizou unha sucinta sistematización das castellanizacións e deturpacións en "Efectos do contacto lingüístico na toponimia galega", publicado na *Homenagem a Joseph M. Piel*, Instituto de Cultura e Língua Portuguesa-Consello da Cultura Galega, Tübingen, 1988.

² O nome *Pelagius* non figura no índice de nomes latinos de Schulze (*Zur Geschichte Lateinischer Eigennamen*. Weidmann, Berlin-Zurich-Dublin, 1966, 2ª ed.) nin no de Iiro Kajanto (*The latin cognomina*. Giorgio Bretschneider Editore, Roma, 1966, 2ª ed.).

cidente, especialmente entre os cristiáns, por se-lo nome de varios santos mártires. O máis antigo destes, correspondente á forma feminina do nome, é o de Pelaxia (latino *Pelagia*) de Antioquía, martirizada a comezos do século IV, durante as persecucións de Diocleciano. O martirio de Pelaxia de Antioquía -e consecuentemente o seu nome- adquiriu difusión e popularidade pola exaltación que del fixo Xoán Crisóstomo nun célebre sermón³. A forma do masculino, que debeu seguir paralelas vías de difusión, aparece rexistrada na Península polo menos desde o século V, aínda que ó que parece segue a ser un nome infrecuente ata que a batalla de Covadonga, a comezos do século seguinte, e a utilización propagandística que dela se fixo entre os cristiáns do norte peninsular deu popularidade ó seu protagonista Don Pelayo.

Foi, así e todo, a partir do martirio do neno tudense Pelagio (San Paio), ocorrido no primeiro tercio do século X⁴, e da difusión do seu culto, cando o nome empezou a facerse común na nosa onomástica persoal. En efecto, aínda que podemos atopar algúns exemplos do antropónimo *Pelagius* en documentos galegos (en latín) anteriores⁵, a metade do século X marca o inicio da expansión do nome, que foi moi común en toda a época medieval.

A falta dun estudio estatístico, pode resultar indicativa a comparación entre dous documentos con numerosos antropónimos, un de mediados do século X e o outro de finais do XII: no primeiro, unha doación de San Rosendo, do ano 942, en latín, dun total de sesenta nomes atopamos dous *Pelagius*⁶; no segundo, un documento do preito

³ Pierrard, P., *Dictionnaire des prénoms et des saints*. Larousse, Paris, 1974.

⁴ O neno *Pelagio*, sobriño do bispo de Tui, Hermoigio, fora retido como refén en Córdoba a raíz da negociación do rescate do seu tío, prisioneiro de Abderramán III tras unha incursión das tropas deste en Galicia. O seu martirio tivo lugar en Córdoba no ano 925, cando contaba trece anos de idade. As reliquias foron trasladadas en 967 a León, a un mosteiro construído polo rei Sancho I o Craso para albergalas, e dous anos máis tarde a Oviedo, e desde aquela encomendóuselle o padroado da cidade asturiana. Pode atoparse información acerca do santo e o seu culto en Galicia desde o mesmo século X, ademais de bibliografía sobre o tema, en Gil, Cesáreo, *Santos Gallegos*. Ed. Porto, Santiago, 1976.

⁵ Só nos nos documentos publicados por López Ferreiro na *Historia de la S. A. M. Iglesia Compostelana* (Ed. facsimilar. Sálvora, Santiago, 1983; apéndices documentais dos vols. 1 e 2), podemos atopá-lo nome *Pelagius* nos anos 883 (San Xoán da Cova, Ulla; doc. nº XIV), 898 (Santiago; doc. nº XXIV), 899 (Santiago; doc. nº XXV), 914 (Santiago; doc. nº XXXVI), etc.

⁶ Publicado por Benito F. Alonso no *Boletín de la Comisión de Monumentos de Orense*; nº 128 (incluído no tomo VI), setembro-outubro 1919, p. 261.

entre a igrexa de Lugo e o mosteiro de Samos, tamén en latín e datado no ano 1195, entre oitenta asinantes hai nada menos ca nove *Pelagius*⁷.

Durante os séculos XI, XII e XIII, *Paio* (baixo diferentes grafías, e coa variante *Pai* como forma proclítica) é un dos nomes máis comúns en Galicia⁸. Desde mediados do século XIV e comezos do XV, polo menos entre a nobreza e os medios urbanos, o nome entra en decadencia, aínda que non posuímos suficientes datos que permitan detalla-la gradación do proceso⁹. No século XVIII é xa un nome sen vitalidade, practicamente inexistente na onomástica persoal galega (aínda que persista nos apelidos e na toponimia). Así, nos máis de dous mil nomes de veciños de Pontevedra que figuran no censo do *Catastro de Ensenada* non hai ningún Paio, nin sequera na súa forma castelanizada¹⁰.

Polo que respecta á evolución da forma do nome *Pelagiu* > *Paio*, a evolución de *g* + *iode* e a caída do *-l-* intervocálico non ofrecen

⁷ Lucas Alvarez, Manuel, *El Tumbo de San Julián de Samos (Siglos VIII-XII)*. Santiago, 1986; doc. nº 49; páxs. 147-148.

⁸ Sen recorrer a fontes documentais, pódense lembra-los trobadores e xograres medievais que levaron ese nome: Pai Soares, Pai da Cana, Pai Calvo, Pai Soares de Taveirós, Pai Gómez Chariño, etc.

⁹ Un exame da antroponimia dos documentos publicados por Xesús Ferro Couso en *A vida e a fala dos devanceiros* (Galaxia, Vigo, 1967), permite comprobar que o nome *Paio* vai sendo cada vez menos frecuente a partir de mediados do século XIV, para ser escasísimo en textos do século XV. No padrón da encomenda da cidade de Ourense de 1454, dentro dun conxunto de preto de cincocentos nomes, atopamos só un *Paio*, e a mesma proporción segue a manterse nos padróns de 1483, 1487 e 1491. A mesma conclusión pode tirarse do exame dos documentos do século XV do *Livro do concello de Pontevedra* (Museo de Pontevedra, 1989). Para a decadencia do uso do nome na nobreza poden resultar ilustrativas as árbores xenealóxicas das familias da Galicia medieval, como as que figuran, por exemplo, na edición do *Recuento de las casas antiguas de Galicia* de Vasco de Aponte publicada polo Equipo de Investigación "Galicia hasta 1500" (Manuel C. Díaz y Díaz et al. Xunta de Galicia, Servicio Central de Publicacións, Santiago, 1986).

Seguramente hai que supoñer que aínda que o nome perdeu todo uso na nobreza e nos medios urbanos, durante os séculos XV, XVI e XVII mantivo certa vixencia no mundo rural. Así, mentres que no citado padrón da cidade de Ourense de 1454 só consta un *Paio*, figuran dous nun documento de catro anos máis tarde que recolle os nomes de quince veciños das parroquias de Cudeiro, Canedo e Santiago das Caldas. Desde o século XV, de todos modos, a decadencia do uso do nome é patente. Nunha sucinta pero significativa relación de cincuenta e seis nomes extraídos de documentos dos séculos escuros (os máis deles correspondentes á segunda metade do século XVII e ó século XVIII) publicada por Xosé Mª Lema ("A recuperación dos nomes e apelidos galegos", en *La Voz de Galicia*, 30-X-1986), atopamos unicamente un *Paio da Bouza* no ano 1671.

¹⁰ Fernández Mosquera, J., "Pontevedra según el Catastro del Marqués de la Ensenada", en *Museo de Pontevedra*, tomo XVII, Pontevedra, 1963.

problemas e consideramos que non requiren comentario. O cambio do *e* pretónico en *a* e a posterior redución da dobre vocal débese a un fenómeno de harmonización vocálica testemuñado polas grafías *Pelaio*, *Palayo*, *Paaio*, *Paio* (*Paai*, *Paay*, *Pai* nas formas proclíticas). Non se produciu esta harmonización vocálica no topónimo *Peai* (Sanxenxo), procedente dun xenitivo de posesor ou dunha forma en función patronímica *Pelagii*¹¹, seguramente de orixe anterior ó culto de San Paio en Galicia e da popularización do nome.

Páez, Pais, Paz

Ademais do propio nome *Paio*, conservado como apelido, o patronímico presenta as formas *Páez*, *Pais* e *Paz*, correspondentes ó castelán *Peláez*, formadas co sufixo patronímico *-iz/-ez*. Para a forma *Paz*, aínda que desde o punto de vista fonético é perfectamente explicable (a asimilación e redución *áe* > *úa* > *á* é a mesma cá de *carballeas* > *carballeas*), podería obxectarse que a existencia do apelido *Guerra* permite unha explicación distinta. A forma medieval *Paaz*, amplamente documentada, e aínda a dobre forma *Pedro Payz* e *Pedro Paaz* para o que presumiblemente é o mesmo individuo¹² confirman que se trata dunha variante de *Páez/Pais*.

O nome *Paio* está presente tamén en apelidos de orixe toponímica. En principio, tódolos topónimos nos que entra o nome *Paio* poden ter dado orixe a apelidos. Os máis frecuentes destes apelidos correspóndense cos topónimos máis comúns, que son os que veremos en primeiro lugar.

Paio na toponimia

Os grupo toponímico máis numeroso no que está presente o nome de *Paio* é o dos haxiotopónimos relativos ó culto do santo. Baixo as grafías de *San Paio* e *Sampaio* (ou *San Payo* e *Sampayo*, ademais das escasas formas completamente castelanizadas, polo menos no nomenclátor oficial, en *San Pelayo*) encontramos en Galicia un total de

¹¹ Piel, Joseph M., "Nomes de possessores latino-cristãos na toponímia asturo-galego-portuguesa", en *Biblos*, vol. XXIII, Coimbra, 1948.

¹² En documentos dos anos 1259 e 1260, respectivamente, correspondentes ós nºs 335 e 344 do *Catálogo de los documentos privados en pergamino de la catedral de Orense (888-1554)*, publicado por Duro Peña, E. Ourense, 1975.

60 núcleos co nome do santo galego¹³. Entre eles, dous exemplos coa extraña forma *Santo Paio*, sen apócope do adxectivo, correspondentes a dous lugares do concello de Redondela¹⁴.

Todos eses topónimos son, naturalmente, posteriores á data da morte do santo. Algún, se cadra, pode remontarse ó propio século X, pois ó que parece, ós poucos anos do seu martirio xa se lle rendía culto nalgúns lugares do Baixo Miño¹⁵.

Ademais destes haxiotopónimos, o nome está presente en 40 advocacións parroquiais de Galicia¹⁶. As advocacións presentan un grao de deturpación moito maior cós haxiotopónimos, e moitas delas figuran no nomenclátor oficial coa forma castelá do santo, *San Pelayo*, ou ben coa variante culta, tamén castelá, *San Pelagio*, nalgún caso galeguizada recentemente en *San Pelaxio*. Estas son, con todo, formas ou representacións artificiais, e só en moi contados casos chegan a ter algunha presenza na fala viva. Así, atopamos casos como o da parroquia de San Paio, concello de Vigo, que figura no nomenclátor oficial como *Sampayo* (*San Pelayo*), coa forma galega como topónimo -aínda que grafada segundo a ortografía castelá- e unha forma plenamente castelá como advocación.

¹³ Tendo en conta unicamente a toponimia maior, é dicir, os núcleos de poboación. Na toponimia menor tamén está presente o nome do santo, aplicado a lugares relacionados dun xeito ou outro co seu culto.

¹⁴ *Santo Paio de Arriba* e *Santo Paio de Abaixo*, na parroquia de Reboreda, Redondela. *Santo Paio* é a forma con que o concello de Redondela e a Comisión de Toponimia restableceron a denominación popular, emendando o "San Payo" que figuraba nos nomenclátors. *Santo Paio* era o nome usual do lugar no século XVIII, como pode verse en Sarmiento (*Viaje a Galicia* (1745); ed. de J.L. Pensado. Museo de Pontevedra, 1975).

¹⁵ Gil, Cesáreo, *op. cit.*

¹⁶ Nalgúns deses casos o nome do santo figura só como advocación (no nomenclátor oficial entre parénteses, a continuación no nome da parroquia) cando realmente forma parte do topónimo. Calquera comprende que *Santiago* ou *Santa Mariña* non son meras advocacións en *Compostela* e *O Monte*, senón que constitúen formas haxiotopónimas incluídas nos topónimos compostos *Santiago de Compostela* e *Santa Mariña do Monte*, respectivamente. Nos nomenclátors oficiais figuran nomes de parroquias como, por exemplo, *Araúxo* (*San Paio*) ou *Veiga* (*San Paio*), cando a forma correcta debería ser *San Paio de Araúxo* (*San Paio*) ou *San Paio de Veiga* (*San Paio*). Esta distinción entre advocación parroquial e haxiotopónimo ten particular interese no caso de parroquias contiguas e homónimas que só se diferencian pola advocación: na fala viva tal hominimía non existe, pois polo regular unha das parroquias mantén a denominación coincidente coa oficial, mentres que na outra ou outras a advocación forma parte do topónimo.

Fóra da haxiotoponimia, o antropónimo aparece como nome de posesor en frecuentes nomes de lugar. Só na toponimia maior témo-los seguintes:

1. *Peai* (Sanxenxo, P). Xa comentado. A conservación da vocal pretónica etimolóxica e a forma de xenitivo de posesor (lat. *Pelagii*) obríganos a consideralo como o topónimo máis antigo dos aquí estudados¹⁷.

2. *Portopaio* (Carballo, C), *Casalpaio* (A Estrada, P), *Casal do Paio* (As Pontes de García Rodríguez, C), *Lama de Paio* (Ribas de Sil, L), *Lama de Paio* (Rairiz de Veiga, O) e *Vilar de Paio Muñiz* (A Merca, O) son formas medievais compostas por un xenérico (*porto*, *casal*, *vilar*, *lama*) seguido do antropónimo de posesor; nas dúas primeiras sen o nexa preposicional que tiveron orixinariamente¹⁸.

3. Un bo grupo de nomes só conservan o nome do posesor: *Paio* (A Caniza, P; A Pobra do Caramiñal, C; Oza dos Ríos, C). Normalmente presenta a forma apocopada *Pai* (o a variante *Pei*) cando vai proclítico, polo xeral ante o apelido: *Paicordeiro* (Allariz, O)¹⁹;

¹⁷ Que proveña dun xenitivo non quere dicir que a forma orixinaria do topónimo sexa necesariamente latina, senón que máis ben debeu formarse na época medieval e corresponder a unha forma do romance primitivo. No galego medieval pre-literario pervivía, só na onomástica, "un sistema de dous casos, um en -o, tirado do acusativo e con función de caso suxeito e réxime, e outro, posesivo, en -i (Piel, J., "Nomes de posesores...", p. 14).

¹⁸ O xenéricos respectivos serían *porto* (lat. *portu*, 'paso de montaña'), *casal* (lat. *casale*), *vilar* (lat. *villare*) e *lama* (dun prerromano *lama*, 'terreo húmido, terra enchoupada'). Nalgunhas zonas de Galicia *lama* ten o significado de 'prado', que seguramente é o que corresponde ó topónimo. Na Limia, onde se localiza *Lama de Paio*, é o derivado *lameiro* o que ten hoxe o significado de 'prado en xeral'.

O patronímico *Muñiz* procede de *Munio*, nome de orixe latina que ten abundante presenza na onomástica persoal galega da Idade Media e que pervive como advocación na parroquia de San Munio de Veiga (A Bola, O). *Paio Muniz* non é nome infrecuente na onomástica medieval; un *Pelagius Moniz* figura nun documento de Samos, en latín, de mediados do século XI (Lucas Alvarez, M., *El tumbó de San Julián de Samos*); outro *Pelagius Muniz* en Ramirás no ano 1254 (Lucas Alvarez, M., Lucas Domínguez, P.P., *San Pedro de Ramirás, un monasterio femenino en la Edad Media*); outros *Paay Moniz d'Anca* no ano 1269, en Trasancos, e *Pay Moniz* en Sobrado en 1329 (recollidos en Maia, Clarinda de Azevedo, *História do Galego-Português*. INIC, Coimbra, 1986); outro *Paymuniz* en Celanova en 1293 (citado por Rivas, Eligio, *A Limia*. Ourense, 1985), etc.

¹⁹ *Paicordeiro* corresponde a un *Paio Cordeiro*. O apelido trátase seguramente dun nome de oficio, 'o que fai cordas', correspondente ó latín vulgar *cordariu*. No nomenclátor figura como *Payocordeiro*.

Peimogo (Punxín, O)²⁰; *Peibás* (Antas de Ulla, L)²¹; *Peimoure* (Guntín, L)²²; *Peiluz* (Palas de Rei, L)²³; *Peixoanes* (Irixoa, C)²⁴; *Paio Roderíguez* (Curtis, C)²⁵; *Pai da Cana* (Santiago, C)²⁶; *Paipaz* (na parroquia de Eume, Capela, hoxe pertencente ás Pontes de García Rodrí-

²⁰ Nun documento da catedral de Ourense (Duro Peña, E., *op. cit.* Ourense, 1975) do ano 1252 figura un *Pai Moogo*; outro *Pelagius Mòdgos* en Ramirás, ano 1248 (Lucas Alvarez, Lucas Domínguez, *op. cit.*). O apelido ou sobrenome é o substantivo *moogo*, "monxe", "ermitán", procedente do vulgar *monicu* (clásico *monachu*). *Moogo* é forma común do galego antigo, unha forma patrimonial que sucumbiu na idade media ante o galicismo ou provenzalismo *monxe*, chegado seguramente a través das ordes relixiosas.

Nalgúns mapas e outras publicacións, como na *Gran Enciclopedia Gallega*, o topónimo aparece hipergaleguizado como *Peimoxo*.

²¹ Probablemente corresponde á forma *Pai Vaz* ou *Paio Vaz*. Este apelido aparece en textos antigos como *Vaaz* ou *Vaas*. É unha forma patronímica medieval formada co xenitivo a partir do nome galego *Vasco*, antropónimo hispano de posible orixe prerromana (*Velasco* > *Veasco* > *Vaasco* > *Vasco*), do que procede tamén o patronímico *Vázquez*, formado co sufixo *-ez* (*Vasco* e *Vázquez* son as formas galegas correspondentes ó castelán *Velasco* e *Velázquez*).

²² *Paio Moure*. O apelido, relativamente común no galego, é un patronímico formado co xenitivo do nome Mauro (lat. *Maurus*): *Pelagius Mauri*. Nalgúns casos, *Moure* pode ter orixe toponímica, pois existen varios lugares en Galicia chamados *Moure* (formados igualmente co xenitivo do posesor *Maurus*).

²³ O apelido pode corresponder a un xenitivo *Lucii*, do antropónimo latino *Lucius* (*Lucio*).

²⁴ Corresponde ó nome *Pelagiu Iohannis* (Paio de Xoán). As formas medievais galegas do apelido (*Eanes*, *Eans*, *Xoanes*, *Yanes*, *Anes*...) foron suplantadas na onomástica actual pola forma castelá *Yáñez*. Nome e apelido eran comúns na época medieval: un *Pelagius Iohannis* en Oseira, en documento do ano 1207; outro en Armenteira en 1242 (en Portela Silva, E., *La colonización cisterciense en Galicia*. Univ. de Santiago, 1981); outro *Pelagiu Iohannis* en Ramirás, ano 1248; outro no ano 1266 (Lucas Alvarez, Lucas Domínguez, *op. cit.*), etc.

²⁵ *Pelagius Roderiquiz*. O apelido é un patronímico formado a partir do nome de orixe xermánica *Rodrigo* (< *Rodericus*) con sufixo *-ez/-iz*. Nun documento de Oseira do ano 1245 figura un *Pelagio Roderici, clerico de Campis Amplis* (Portela Silva, E., *op. cit.*).

²⁶ Correspóndese co nome do trobador medieval, do século XIII, *Pai da Cana*, probablemente emparentado con Pedro Arias da Cana, burgués compostelano. É posible que o nome do lugar garde relación co trobador ou coa súa familia.

guez, C)²⁷; *Paio*saco (Arteixo, C; Laracha, C)²⁸; *Paio*lante (Carral, C)²⁹; *Paio*ndes (Meis, P)³⁰.

Outras formas, como *Paio*so (Maceda, O)³¹ ou *Paio*la (Vilalba, L)³² resultan máis problemáticas, e non está moi claro que o seu primeiro elemento sexa o nome *Paio*. O mesmo sucede con *A Paidavella* (Xermade, L), con artigo feminino (?).

Algúns exemplos do nome *Paio* na toponimia menor son os seguintes: *Pai Camiño* (monte en Aranga, C), *Pai Ferreiro* (monte en Ois, Coirós, C), *Pailarón* (monte en Toro, Laza, O), *Cruz de Paio* (Arnego, Rodeiro, P), *Fonte Paio* (Eirón, Mazaricos, C), etc.

Tamén son frecuentes na toponimia portuguesa formas semellantes ás galegas: *Pai Joanes*, *Pailobo*, *Paio de Pele*, *Paio Mendes*, *Pai Penela*, *Pai Sousa*, *Pai Torto*, *Pai Viegas...*, etc.

Paio no léxico común

Ademais do antroponimo, a forma "paio" (nalgúns casos grafada *payo*) aparece nos dicionarios galegos desde o século XIX como substantivo cos significados de "aldeano, rústico e ignorante" (Cuveiro Piñol, 1876), "agreste, zafio" e "tonto, bobo, etc." (Valladares, 1884),

²⁷ O apelido é o patronímico formado sobre o propio nome *Paio*. *Pelagiu Pelagiz* (Peláez > Páez > Paaz > Paz). Nun documento de Oseira do ano 1217 (recollido en Portela Silva, E., *op. cit.*) figura un *Pelagius Pelagii*. Páez, Pais e Paz son formas patronímicas frecuentes en Galicia desde a época medieval.

²⁸ O apelido Saco ten posiblemente orixe toponímica (cf. San Xurxo de Sacos, Santa María de Sacos, O Saco, etc.). No século XVIII o nome presentaba a forma apocopada, normal en posición proclítica: *Paysaco* (Sarmiento, Fr. M., *Viaje a Galicia* (1745), edición de J.L. Pensado. Museo de Pontevedra, 1978). Nun documento de Armenteira do ano 1242 figura un *Pelagius Saccus* (en Portela Silva, E., *op. cit.*).

²⁹ Non resulta doado identifica-lo apelido, se é que realmente estamos ante un nome *Paio*. Existe o apelido Lantes, procedente da toponimia. O topónimo *Lantes* ten probablemente orixe prerromana.

³⁰ Resulta escura a segunda parte do topónimo, aínda que semella unha forma de apelido.

³¹ Podería pensarse no apelido Oso (lat. *ursu*). Non son infrecuentes os apelidos, nados como alcumes, formados sobre nomes de animais. Na toponimia maior portuguesa hai *Pailobo* (no concello de Almeida), *Paipoldro* (no concello da Chamusca), etc.

³² O topónimo *Paio*l, que Piel ("Nomes de posesoires...") fai derivar dun nome persoal *Paio*l, *Palaiol* (latino *Pelagiolus*, diminutivo de *Pelagius*) dá nome varias poboacións en Portugal. O topónimo *Paio*la podería estar relacionado con estas formas, aínda que non está claro. Tamén podería supoñerse unha forma de apelido *Ola* (?).

"payo, agreste, palurdo" e "bobo, simple, fácil de enganar" (Eladio Rodríguez, 1962). Co mesmo valor existe tamén en castelán, onde se documenta o seu uso desde finais do século XVI³³. Tradicionalmente véñse aceptando que a voz española procede do nome persoal galego Paio³⁴, tomado como nome típico dos rústicos. Corominas dá tamén a mesma explicación para a voz caló "payo", aplicada polos xitanos ás persoas que non son da súa raza.

A antigüidade da documentación desta acepción en castelán, ademais da súa ausencia en portugués³⁵ pode facer supoñer que o seu uso en galego sexa un castelanismo. Con todo, a existencia de diferentes derivados en galego (inexistentes en castelán) indica que tamén na nosa lingua é unha acepción antiga. Os derivados son os seguintes:

Paíolo, formado cun sufixo diminutivo sobre o nome Paio, ten o mesmo significado có sinalado para *paio* ("bobo, pasmón, parvo"³⁶).

Pailán ("imbécil, tonto, idiota"³⁷, "paleta; hombre rústico y zafio; campesino"³⁸; "ignorante, inculto"³⁹...), é probablemente *Paio La(n)* (lat. *Pelagiu Lana*), e parece razoable relacionalo co castelán *Juan Lanas*, "hombre de poco carácter"; "calzonazos"⁴⁰. O nome castelán *Juan*, "típico de gente rústica"⁴¹ presenta acepcións próximas ás sinaladas para *Payo*. Tamén en galego *Xan*, *Xoán* presenta o significado de

³³ Corominas, J.- Pascual, J.A., *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Gredos, Madrid, 1980.

³⁴ Menéndez Pidal, R., *Manual de gramática histórica española*. Espasa Calpe, 14ª ed. Madrid, 1973, § 4, 6. Corominas-Pascual, *op. cit.*

³⁵ O substantivo "paio" existe en portugués aplicado a certo tipo de embutido rústico feito de tripa de porco, e é comunmente aceptada a mesma etimoloxía que para o castelán *payo*: o antropónimo galego *Paio* (*Dicionário etimológico da Língua Portuguesa*. Nova Fronteira, Rio de Janeiro, 1982).

³⁶ Tamén existe o substantivo masculino *paíolo*, con significado próximo ó que ten *paio* en portugués: "parte da tripa do porco correspondente ó cego" (*Dicionário Xerais da Língua*, 1989).

³⁷ Filgueira Valverde, J.F. et al., *Vocabulario popular galego-castelán*. El Pueblo Gallego, Vigo, 1926.

³⁸ Carré Alvarellos, L., *Diccionario galego-castelán*. Lar, A Coruña, 1928.

³⁹ Ares Vázquez. M.C. et al., *Diccionario Xerais da Língua*. Xerais, Vigo, 1988 (2ª ed.).

⁴⁰ Moliner, María, *Diccionario de uso del español*. Gredos, Madrid, 1988.

⁴¹ Corominas-Pascual, *op. cit.*

"cándido, inocente, simple"⁴². Non está claro o valor que poida te-lo substantivo *la(n)* en *pailán*. Tal vez faga algunha referencia ó pelo ou á vestimenta. En Centroamérica, segundo María Moliner, lana aplícase ó "hombre de clase miserable". Corominas, ó tratar dos derivados da voz *lana*, menciona "la fama de villanos que tenían los cardadores de lana".

En *paifoco* ("paisano muy rústico y torpe"⁴³; "persona zafia"⁴⁴; "patán, persona grosera e ignorante"⁴⁵) e *peifoco*, *peifoca* ("flojo, cobarde, de poco valimiento" e "majadero"⁴⁶) cremos que tamén entra como primeiro elemento a forma proclítica do nome *Payo*. O mesmo se pode dicir das formas *peijoco* (*peixoco*) e *paizoco*, recollidas por Aníbal Otero⁴⁷. O segundo elemento destas formas preséntasenos máis escuro. En *peixoco* é posible que houbese un cruce con *peixe*. En *peizoco* pode esta-lo substantivo *zoco*, facendo alusión ó calzado dos rústicos, co que poderíamos establecer unha relación coa explicación que dá Covarrubias para o castelán *patán* ("el villano, que trae grandes patas, y las haze mayores con el calzado toscó"), aínda que tamén pode ser unha deformación dalgunha das outras a partir dunha etimoloxía popular. O sufixo *-oco*, con valor despectivo, está presente tamén noutros sinónimos, como *badoco*.

Pailaroco, que recolle Aníbal Otero co significado de "papanatas", e o diccionario de Xerais como sinónimo de *pailán*, presenta tamén como primeiro elemento probablemente a forma proclítica de *Paio*. Como segundo elemento podería estar se cadra o topónimo *Larouco*, alterado en *laroco* por castelanización ou por harmonización na terminación cos outros sinónimos mencionados. Os "codos de Larouco", no camiño da entrada sur a Galicia desde a meseta, entre Valdeorras e Trives, "eran célebres antiguamente entre los viajeros; Tirso

⁴² Xan é a "denominación do arquetipo do home común en Galicia", ademais da "denominación popular do home de pouca personalidade, do infeliz manexado por todos" (*Diccionario Xerais da Lingua*, 2ª Ed., 1988).

⁴³ Cuveiro Piñol, J., *Diccionario Gallego*. Barcelona, 1876.

⁴⁴ Filgueira Valverde, J.F. et al., *Vocabulario popular galego-castelán*. El Pueblo Gallego, Vigo, 1926.

⁴⁵ Carré Alvarellos, L., *Diccionario Galego-castelán*. Lar, A Coruña, 1928.

⁴⁶ Valladares, M., *Diccionario gallego-castellano*. Santiago, 1884.

⁴⁷ *Vocabulario de San Jorge de Piquín*, publicado como anexo 8 de *Verba*. Universidade de Santiago, Facultade de Filoloxía, 1977.

de Molina habla de ellos en *Mari Hernández la Gallega* y el P. Feijoo los tenía por una de las muchas maravillas de Galicia⁴⁸.

A acepción de *paio* na lingua común co significado de "aldeán, rústico" debeu de ser un importante factor que contribuíu á perda da vitalidade do nome na onomástica galega a partir do século XIV. Non se pode atribuír esta perda de vitalidade e posterior desaparición do nome simplemente ó contacto diglósico co castelán, pois na época en que xa é case nula a vixencia de *Paio* continúan moi vivos outros nomes galegos propios da lingua medieval (así, nos séculos XV e XVI seguen a ser frecuentes en Galicia nomes como Roy, Gonçalves, Mendo, Pero, Lopo, Paulos, Garçía, Gómez, Sueiro, Alberte, Estevo, Nuno, Afonso, Ares, Jácome, Lourenço, Vasco, Loys, Goterre, Vencenço, Bertolameu, Abril, Durán, André, Nicolao, etc.)

⁴⁸ Lanza Alvarez, F., *Dos mil nombres gallegos*. Ed. Galicia del Centro Gallego de Buenos Aires, 1950.

de la ciudad de San Juan, P.R., el 15 de mayo de 1900, en virtud de la cual se le otorgó el título de Ciudadano de San Juan, P.R., y se le concedió el derecho de sufragio. En consecuencia, el Sr. [Nombre] fue admitido a formar parte de la ciudadanía de San Juan, P.R., y a ejercer los derechos políticos correspondientes. Este acto se realizó en presencia de [Nombre] y [Nombre], testigos de la ciudad de San Juan, P.R., y de [Nombre], Jefe de la Policía Municipal de San Juan, P.R., en el momento de la expedición de este título. En fe de lo cual, se expide el presente título en la ciudad de San Juan, P.R., a los [Número] días del mes de [Mes] de [Año].

El Sr. [Nombre] es ciudadano de San Juan, P.R., y goza de los derechos políticos correspondientes. Este título se expide en virtud de la Ley No. 100, de 1900, que establece el sistema de ciudadanía en San Juan, P.R., y de la Ley No. 101, de 1900, que establece el sistema de sufragio en San Juan, P.R. En consecuencia, el Sr. [Nombre] es admitido a formar parte de la ciudadanía de San Juan, P.R., y a ejercer los derechos políticos correspondientes. Este acto se realizó en presencia de [Nombre] y [Nombre], testigos de la ciudad de San Juan, P.R., y de [Nombre], Jefe de la Policía Municipal de San Juan, P.R., en el momento de la expedición de este título. En fe de lo cual, se expide el presente título en la ciudad de San Juan, P.R., a los [Número] días del mes de [Mes] de [Año].

¹ Ley No. 100, de 1900, que establece el sistema de ciudadanía en San Juan, P.R., y de la Ley No. 101, de 1900, que establece el sistema de sufragio en San Juan, P.R.

² Ley No. 100, de 1900, que establece el sistema de ciudadanía en San Juan, P.R., y de la Ley No. 101, de 1900, que establece el sistema de sufragio en San Juan, P.R.

³ Ley No. 100, de 1900, que establece el sistema de ciudadanía en San Juan, P.R., y de la Ley No. 101, de 1900, que establece el sistema de sufragio en San Juan, P.R.

⁴ Ley No. 100, de 1900, que establece el sistema de ciudadanía en San Juan, P.R., y de la Ley No. 101, de 1900, que establece el sistema de sufragio en San Juan, P.R.

⁵ Ley No. 100, de 1900, que establece el sistema de ciudadanía en San Juan, P.R., y de la Ley No. 101, de 1900, que establece el sistema de sufragio en San Juan, P.R.

⁶ Ley No. 100, de 1900, que establece el sistema de ciudadanía en San Juan, P.R., y de la Ley No. 101, de 1900, que establece el sistema de sufragio en San Juan, P.R.

⁷ Ley No. 100, de 1900, que establece el sistema de ciudadanía en San Juan, P.R., y de la Ley No. 101, de 1900, que establece el sistema de sufragio en San Juan, P.R.

ALGUNHAS APORTACIÓNS Ó DICCIONARIO NA REAL ACADEMIA GALEGA-INSTITUTO DA LINGUA GALEGA

PEDRO BENAVENTE JAREÑO

A lexicografía galega, dende o seu inicio, caracterízase por un aumento constante do volume de voces. Cada dicionario acolle os anteriores e engádelle palabras novas rexistradas polo colector.

É sorprendente que o ILGA, organismo universitario que reuniu o máis inxente ficheiro lexicográfico galego, saia agora cun Dicionario notablemente inferior en número de entradas ós existentes no mercado. Sorprende incluso que se chame hiperbolicamente *Diccionario da Lingua Galega*, cando lle acae mellor *Diccionario Escolar Galego* ou *Diccionario Elemental Galego*.

Esta sorprendente redución do número de entradas, cando se dispón de tal tesouro lexicográfico nos propios arquivos, revela na miña opinión precisamente un talante científico distinto. O ILGA non parece ter présa por chegar a un Dicionario en varios tomos ou por competir no mercado cun volume, senón por realizar unha criba do material do que dispón eliminando palabras pantasma, americanismos ou mesmo angolanismos que a obsesión polo volume introduciu noutros dicionarios existentes no mercado.

Nestes últimos catro anos por inesperada afección deume por ler atentamente moita lexicografía galega e asómbreme a riqueza léxica do galego. Por poñer un só exemplo, o campo semántico da vaca, como teremos ocasión de demostrar, achégase el só ás 9.000 voces se contamos as variantes dialectais. O problema do lexicógrafo galego está menos no volume de voces que no criterio de selección.

Porque nisto está para min a novidade e o mérito do traballo do ILGA. Recollendo o facho que deixara esmorece-lo Dicionario inacabado da Academia (fanado na voz *cativo*), e a parte inédita do de Eladio Rodríguez, preocúpase non só polo que se di senón tamén polo que se debe dicir. É dicir, é crítico. Isto explica que o ILGA avance a paso de boi, pero poñendo o pé onde pisa o boi, en terra firme.

O ILGA representa por esta solidez científica o futuro galego estándar, ó que se lle engade agora a conxunción coa RAG, da que ambos saen beneficiados, aínda que máis ela ca el.

Un pequeno reparo entre paréntese. Non somos poucos os que encontramos voces que normativamente cambiaron en relación ás *Normas* de 1982 e botamos a faltar un prólogo que as advirta e xustifique as razóns do cambio.

Pero volvamos ó noso asunto. Hai unha nova técnica lexicográfica neste *Diccionario* que, como dixeran, é xusto e de razón que un agradeza e que seguramente dará os seus froitos en *Diccionarios* de maior volume.

E agradézollo con feitos. A miña contribución ó traballo do ILGA consiste en facer luz sobre unha eiva de case tódolos dicionarios do mundo que facilmente pode subsanarse neste momento excepcional e constituínte da lexicografía galega.

Os dicionarios fanos "os de letras", pero non son cousa exclusiva deles. Aínda que tan só sexa porque moitas veces sómo-los "de ciencias" os que imos consulta-lo seu contido. Pero o feito é que parece que están feitos por eles e para eles. E para un de letras pode ser válido dicir que tal planta ou animal é da mesma familia que tal outro (abella e avés, por exemplo), se por familia entenden un grupo de plantas ou animais máis ou menos semellantes, pero para un de ciencias o significado da palabra *familia* implica outras cousas máis precisas. Xa non creo que para ningún dea igual que un alacrán sexa un insecto ou un arácnido, pero para un de ciencias ler isto supón un arrepío, como ler que un protón está cargado negativamente.

Hai veces nas que o emprego correcto destas clasificacións taxonómicas evitarían explicacións innecesarias e rodeas inútiles. Temos un exemplo claro na voz *Araña*: "*Animal con esqueleto exterior e patas articuladas que...*", cando bastaría dicir "artrópodo que..." ou, como é máis habitual, "animal artrópodo que...".

Imos vendo xa os obxectivos do meu traballo: colocar no seu sitio palabras que en bioloxía implican unha clasificación taxonómica concreta e que na linguaxe común son moito máis vagas. E segundo, corrixi-lo que, ó meu entender, son erros de concepto.

O outro obxectivo é máis amplo pois atinxe ó criterio que parece seguirse na redacción das explicacións de moitas das voces deste dicionario. Son moitas as palabras que están definidas dunha forma tan pouco rigorosa que parecen querer situar ó lector a un nivel de menor de idade e cun coñecemento léxico e práctico mínimo; son moitas as veces que se cae no infantilismo nas definicións, na imprecisión da linguaxe, no uso de palabras comodíns, de uso común na lin-

guaxe vulgar ou coloquial pero que non teñen cabida nun diccionario que busque o prestixio de se converter en desfacedor de dúbidas e fixador de conceptos.

Calquera de nós emprega normalmente a dicotomía entre plantas e animais cando está a falar dun ser vivo. Na linguaxe vulgar, unha alga, un cogomelo ou un lique son plantas, calquera ser microscópico é un microbio e poucos fan diferencias entre a cuncha e as valvas dos moluscos. Pero un diccionario, e máis aínda este e neste momento ademais, non pode caer nestas xeneralizacións. Incurriría no risco de prolongar e fomenta-lo erro.

¿Para que se consulta un diccionario? Se é para ver como se escribe tal ou cal palabra ou para saber se pode ou non empregarse nun contexto determinado, pode atoparse cumprida resposta neste diccionario, se é que aparece pois é tan escaso de voces que o seu título parece hiperbólico. Se é para saber que significa tal palabra, que se descoñece, ou para saber *exactamente* que significa estoutra que un xa coñece pero da que ten certas reservas ou da que busca saber máis, as dificultades son obvias. Neste último caso é cando se ve a necesidade de ser máis rigoroso nas explicacións. Un exemplo é calquera dos nomes de peixes e plantas, nos que é máis que probable que, se a calquera se lle pon diante a definición aillada, non sabería a que animal ou planta corresponde.

E con isto enlazamos cunha das miñas teimas. ¿Para cando se incluírá na definición das voces correspondentes ós seres vivos o nome científico do que se trata? Facelo así daría exactitude á definición, rigor científico á cita, imposibilita confusións e engade unha faceta didáctica da que hoxe en día carecen tódolos dicionarios que eu coñezo. É doado facelo en moitos casos, pois na maior parte dos seres vivos superiores un nome común corresponde a unha soa especie. Noutros este nome común abarca a varias especies pero adoita haber unha que é a especie tipo. E hai outros nos que non sucede así, como acontece con algún ser vivo superior e con moitos invertebrados e pequenas plantas; neste caso haberá que aproximarse o máis posible sinalando o xénero ó que pertencen, a familia ou a clase taxonómica que corresponde. Non é tan difícil. Cómpre te-la decisión de facelo e consulta-las mil e unha guías que calquera ten á súa disposición.

Na farturenta riqueza léxica do galego, o primeiro traballo normativizador parece ser escoller unha voz normativa entre tanta fartura e o segundo incorpora-lo caudal de tecnicismos que modernicen o galego. O ILGA fixo un xigantesco esforzo na primeira tarefa pero, en vista deste Diccionario, non fixo outro tanto na definición dos tecnicismos. Ese gran esforzo por decidir entre variantes dialectais ou

entre representacións gráficas non parece corresponderse por un esforzo equivalente na definición de voces técnicas non tradicionais na lexicografía galega.

Fóra de min a intención de menosprecia-lo traballo dos dicionaristas. Canto máis leo dicionarios e vocabularios máis difícil me parece facelos. É coñecido o exemplo da dificultade de definir que é unha escaleira de caracol sen utiliza-las mans. A dificultade é aínda maior se queremos "*Determinar de maneira clara e exacta o significado dunha palabra, o carácter dunha persoa ou a natureza dunha cousa*", que é o significado (neste dicionario) da palabra **Definir**. O meritorio dun dicionario non é só explicar unha palabra de tal xeito que se perciba "*sen posibilidade de confusión con outra cousa*" (ver voz **Definido**), senón facelo de modo que a persoa que vai consulta-lo dicionario quite algo positivo, peche o libro sabendo algo máis e con máis claridade e precisión nas súas concepcións.

A miña intención é aportar un punto de vista diferente ó estritamente lingüístico. E, de paso, suxerir ós "de letras" que beban en fontes "de ciencias" cando se poñan a definir voces "técnicas"; para iso hai guías de abondo, dicionarios técnicos e mesmo libros de texto escritos por profesionais da materia e da ensinanza. E non esquezamos publicacións periódicas de marcada intención didáctica, dirixidas ó público en xeral (non a especialistas) e dun valor práctico incuestionable. Como tal o suplemento "La Voz de la escuela", publicado no diario La Voz de Galicia.

Así que pasarei ós comentarios que me suxiren algunhas das voces recollidas no dicionario. A fórmula que sigo é reproducirla definición ou a parte da definición que contén o erro ou a parte que merece o comentario e a continuación presenta-las explicacións ou comentarios que me suxire o contido da definición.

Abadexo: "*Peixe que pertence ó mesmo xénero có bacallao...*".

A verdade é que son parecidos pero non son do mesmo xénero (dando á palabra xénero o seu significado taxonómico). O abadexo é o *Pollachius pollachius* mentres que o bacallao é o *Gadus morrhua*. Para quen descoñeza o valor destas fórmulas indicaremos que o abadexo pertence ó xénero *Pollachius* especie *pollachius* e o bacallao ó xénero *Gadus* especie *morrhua*.

Abella: "*Insecto con ás...*".

Os insectos, como pode verse na voz *Insecto* neste mesmo dicionario, caracterízanse, entre outras cousas, por teren "*dúas antenas*,

seis patas e as máis das veces ás". Efectivamente, hai insectos sen ás, pero son, con moito, os menos, numérica e significativamente. Por iso, incluí-la presenza de ás na descrición das abellas é unha redundancia innecesaria, semellante á que suporía describir, como tal, o can como mamífero con patas, a bubela como ave con ás ou a sardiña como peixe con escamas. Quero dicir que a presenza dun elemento determinado, característica dun grupo taxonómico dado, non debería incluírse na definición. Pero a natureza é imprevisible e chea de excepcións, polo que non é inusual que ese elemento característico falte nun determinado animal ou subgrupo. É neste caso cando sería obrigado sinalala ausencia de ás, como tal na descrición do *piollo* ou da *pulga*, onde, por certo, non se menciona que sexa un insecto áptero.

O mesmo acontece coa segunda acepción de *Abellón*: "Insecto con ás semellante á abella...". Tamén se observa esta redundancia noutros casos, como **Formiga**: "*Pequeno insecto... provisto de antenas...*".

Acacia: "*Arbore da mesma especie cá mimosa...*".

En bioloxía o concepto de especie é máis restrinxido do que usualmente empregamos. Pode dicirse que a acacia pertence á mesma familia cá mimosa (que quizais foi o que quixo dici-lo autor) e tamén ó mesmo xénero, pero nunca á mesma especie. De acacias, hai varias especies diferentes: a acacia de madeira negra (*Acacia melanoxylon*), a acacia de folla azul (*A. longifolia*), a *A. retinoides*, etc. A mimosa é outra árbore emparentada estreitamente con elas: *Acacia dealbata*, pero é unha especie diferente.

Como era de esperar, o mesmo erro cométese ó defini-la **Mimosa**: "*Arbusto da mesma especie cá acacia...*".

Este será un dos moitos exemplos de definicións dubidosas por falta de incluír na definición o nome científico da planta ou do animal que se pretende definir.

Agúa: "*Ave de rapina diurna, de grande forza e tamaño, pico curvo, garras fortes, vista aguzada e voo rápido*".

É este un bo exemplo do que dixemos ó primeiro sobre o significado das palabras *definido* e *definir*. A descrición que nos dan da águia pode trasladarse punto por punto case a calquera ave de rapina sendo o dato do seu gran tamaño o único que pode diferenciala. O peneireiro, o lagarteiro, etc. son todos aves de rapina, son diurnos, teñen o peteiro curvo e as garras fortes, a súa vista é aguzada e voan ra-

pidamente. A forza e o tamaño máis ou menos grandes son cousas relativas e non definitivas. Ver senón a definición e *Falcón*.

Alacrán: *"Insecto dotado de pulmóns e de abdome longo dividido en seis segmentos..."*.

Craso erro taxonómico. O alacrán pertence á clase dos arácnidos, parella pero diferente da clase dos insectos. O mesmo erro na sistemática cométese na voz **Aguillón** ó incluí-lo alacrán entre os insectos: *"2. Pequeno órgano en forma de púa que levan no extremo do abdome algúns insectos como a abella, o alacrán ou a avéspora..."*.

Dentro dos animais invertebrados hai un numerosísimo Phylum, o dos artrópodos (provistos de patas articuladas), que se divide en catro clases: insectos, arácnidos, crustáceos e miriápodos¹. A diferenza que máis interesa destacar neste intre é que os primeiros teñen tres pares de patas, os segundos catro, os terceiros cinco (como mínimo) e os últimos numerosos pares de patas (sempre máis de nove, chegando en casos a 173 pares de patas).

Alga: *"Planta que vive nas augas, tanto salgadas como doces, con clorofila, composta de unha ou moitas células"*.

No comentario á voz **Fungo** (ó que remitimos ó lector) pode verse que, de acordo coa nova clasificación taxonómica dos seres vivos, as algas non pertencen ó reino vexetal ou das plantas, senón que forman un reino aparte, o dos Protocistas ou Protistas. Convén dicir que as algas azuis pertencen a outro reino diferente.

Ameixa: *"Molusco con dúas cunchas ovais de cor variable..."*.

Os moluscos son un grupo de animais invertebrados dotados dunha cuncha calcárea que protexe o corpo. Algúns téñena interna (coma a xiba, a lura, etc.) e os máis téñena externa, pero sempre teñen unha cuncha namais. O que acontece é que hai moluscos nos que a cuncha está dividida en dúas pezas articuladas, chamadas valvas (bivalvos), entre os que citaremos ó berberecho, ostra, mexillón, etc., mentres que outros teñen a cuncha formada por unha valva namais (univalvos), entre eles os caracois, as lapas, os caramuxos, etc. Mesmo hai moluscos que teñen a cuncha formada por oito pezas: os polioplacóforos (quitóns ou chitóns).

¹ Ademais dunha quinta clase, Rotracheata, duns poucos artrópodos arcaicos.

Isto, que queda claro na voz **cuncha**, onde se explica que é unha "cuberta dura dunha peza ou de dúas, articuladas por un lado" e no exemplo que se dá ("A cuncha dos berberechos", en singular), na voz **Caracol** ("Molusco que anda a rastro metido nunha cuncha...") ou na voz **Navalla** ("2. Molusco comestible de cuncha alongada..."), non parece estar tan claro cando se trata de definir **Berberecho**: "Molusco de dúas cunchas...", **Lapa**: "Molusco... dunha soa cuncha...", **Longueirón**: "Molusco... de cunchas alongadas", **Mexillón**: "Molusco... de cunchas de cor negra", **Ostra**: "Molusco... de dúas cunchas...". Tampouco na voz **Vieira**, polo que se deduce da definición².

Repito, a ameixa, o berberecho, o longueirón, o mexillón, a ostra e a vieira son moluscos bivalvos: cuncha soa cuncha formada por dúas valvas. Outra cousa é que na linguaxe da rúa se empregue indistintamente o nome de cuncha para o conxunto das dúas pezas (quizais un deses casos de singular colectivo) como para designar a cada unha delas.

Amígdala: "Cada unha das dúas glándulas situadas a ámbolos lados da gorxa".

Non só estamos ante unha definición vaga na que en rigor había que incluí-las glándulas salivares, as glándulas sudoríparas que temos na parte anterior do pescozo (ver *Gorxa*), etc., senón que as famosas amígdalas nin sequera son glándulas. Son unhas masas de tecido linfoide situadas a ámbolos lados da farinx e na base da lingua.

Andoriña: "Paxaro pequeno de cor negra... As andoriñas fan os niños no beirado das casas".

Cométese aquí un erro moi habitual e que mesmo consagrou a poesía romántica con aquilo das andoriñas que volverán do teu balcón os seus niños a colgar. A andoriña común (*Hirundo rustica*) aniña nos sobrados, sobre as trabes, etc., e o seu niño é máis ou menos coma as doutras aves, en forma de cunca e abertos por riba. Por outra banda temos unha especie de aves semellantes, as chamadas andoriñas de cu branco, avións, birrios, etc. (*Delichon urbica*), que son as que aniñan nas beiras dos tellados, viven nas vilas e son moito máis coñecidas que aquelas; o seu niño é cerrado por riba e cun pequeno burato a un lado. Diferéncianse ademais pola color da mitra (parte posterior do lombo,

² Fálase aquí dunha cuncha, en singular, pero que interpretamos como a valva convexa, que é o símbolo dos peregrinos, onde se serven as vieiras e que se emprega de cinseiro.

antes do nacemento do rabo), branca na *D. urbica* e negra na *H. rustica* e por te-lo rabo máis gallado esta ca aquela.

Estes detalles diferenciadores non se mencionan nin aquí nin na voz *Birrio*, do que se di "*que ten o rabo dividido en dous gallos e que se alimenta de insectos*". Non só as dúas aves teñen o rabo en dous gallos e comen do mesmo prato senón que a que ten o rabo notablemente máis gallado é a andoriña e non o birrio.

Arroás: "*Mamífero de mar, da familia dos golfinhos, de cor gris escura, arredor de dous metros de longo e boca acabada en punta; abunda en Galicia e adoita causar danos na pesca*".

Convén ter presente a definición de **Golfinho**: "*Nome que se dá a distintas especies de mamíferos mariños que miden entre dous ou [sic] tres metros e teñen o rostro prolongado e acabado en punta*".

Vistas así xuntas cabe preguntarse quen daría diferenciado un golfinho dun arroás. Mesmo parece que estamos a falar de dous nomes para un mesmo animal cando non é así nin sequera debería dar esa impresión.

Partiremos da base de que todos estes animais pertencen á familia Delphinidae. Hai outros golfinhos da familia Stenidae, da que en Galicia só se ten identificada unha especie: o golfinho riscado (*Stenella coeruleoalba*). O arroás real, representante dese grupo de animais coñecidos popularmente como arroases, é o *Tursiops truncatus*. Semeillantes pero de menor tamaño (2,10 m. o golfinho común e 3,5 m. o arroás real) son os golfinhos, representados polo golfinho común (*Delphinus delphis*), co fociño un pouco maior e moitos máis dentes que aqueles: 40-53 por hemimandíbula fronte a 18-26 do arroás real.

Aspirina: "*Medicamento en forma de pastilla que se utiliza para calma-la dor e baixa-la febre*".

Aínda que é posible que hoxe en día a palabra *aspirina* tomara o significado de medicamento en xeral, cunha acción terapéutica específica, cremos que é obrigado sinalar que a Aspirina é unha marca comercial rexistrada polo laboratorio Bayer dun composto a base de ácido acetilsalicílico, que é o principio activo da popular pastillina. Polo visto, a palabra procede do alemán *Aspirin*, nome rexistrado co que Bayer comercializa alí o medicamento.

E a título de anécdota, hai que lembrar que a Aspirina tamén se presenta comercialmente baixo a forma de supositorio.

Avespa: "Insecto da mesma familia cá abella..."

É obrigado puntualizar que non é así. As abellas (representadas pola *Apis mellifera*, aunque hai máis especies) pertencen á familia Apidae mentres que a avespa (representada pola *Vespula vulgaris*, pero tamén hai máis) pertencen á familia Vespidae.

Bacteria: "Microbio de forma alongada ou esférica clasificado entre os vexetais".

Veremos con máis detenemento na voz **Fungo** que na nova clasificación taxonómica dos seres vivos, as bacterias xa non se consideran dentro do reino vexetal senón do novo reino dos Monera.

Bazo: "Víspera propia dos animais vertebrados situada á esquerda do estómago, que intervé na formación dalgúns dos elementos do sangue e na destrución doutros".

Fundamentalmente o bazo é un órgano do sistema linfoide responsable da destrución de microorganismos presentes en sangue, glóbulos sanguíneos danados física ou inmunitariamente e depósito duns elementos sanguíneos particulares: as plaquetas. A súa tarefa na formación de células sanguíneas remata ó redor do quinto mes de xestación (no home) e despois só se recupera nalgúns casos excepcionais (anemias, hemorrxias masivas, etc.).

Boi: "3. Crustáceo mariño da familia doa caranguexos, de dez patas..."

Na clasificación taxonómica que damos na voz **Crustáceo** non chegamos ó nivel de familia, pois o seu número é moi elevado e non nos aportaría alí nada novo, pero neste caso paga a pena facer un comentario. Cangrexo ou caranguexo non é o nome dunha familia á que pertenza o boi senón, como pode comprobarse na voz **Cangrexo**, é o nome xenérico de tódolos crustáceos braquiuros: aqueles que teñen o abdome moi reducido e repregado baixo o cefalotórax.

Respecto ó número de patas, remitímonos ás explicacións da voz **Crustáceo**.

Cabalo: Cabalo de mar: "Peixe de esqueleto óseo externo..."

Tódolos vertebrados, e os peixes entre eles, teñen esqueleto interno. Ningún ten esqueleto externo, que é cousa propia dos invertebrados. Agora ben, os Lofobranquios, entre os que se atopa o cabalo de mar, caracterízanse por estaren recubertos dunha coiraza exoes-

quelética formada por pezas en forma de aneis que, ás veces, bota tubérculos ou ramificacións cara ó exterior.

Cacho: *"Esqueleto externo, cubierta exterior dos crustáceos".*

O *cacho* é unha parte do esqueleto externo dos crustáceos, a que cobre o cefalotórax; así queda claramente afirmado na voz *Centola*. Debe quedar isto claro porque tamén as patas e o abdome están recubertas de esqueleto externo e ninguén o chamaría *cacho*. Ademais, só se aplica a algúns crustáceos, os chamados braquiuros (boi, centola, nécora, etc.) e ós grandes macruros (langosta e lumbrigante). ¿Quen chamaría *cacho* á rexión correspondente nun camarón ou nunha cigala?

Cágado: *"Cría de ra mentres ten rabo, respira polas branquias e está sen patas".*

Tódolos anfibios son animais de fecundación externa. A larva que nace dos ovos depositados na auga denomínase *cágado* e vai sufrir unha metamorfose pola cal perden o rabo, aparecen as patas, desaparecen as branquias e fórmanse os pulmóns, o que lles permitirá saír da auga. Este proceso non se dá só nas ras senón tamén nos sapos e nas píntegas (citados como representantes das distintas ordes dos anfibios).

Cairo: *"Dise do dente que acaba en punta, situado entre o último incisivo e a primeira moa".*

Esta é unha das moitas descrições antropomórficas: o home como unidade de referencia cósmico fixo crer que a terra non xiraba ó redor do sol senón que tódolos astros xiraban ó redor da terra. Neste caso, o home é o modelo e tódolos dentes cairos teñen que ser iguais ós do home. Tampouco isto é certo, aínda que acontece así na maior parte dos mamíferos (que é onde facemos estas distincións entre diferentes tipos de dentes). Na vaca, coma tal, os cairos son morfolóxicos e fisioloxicamente iguais cós incisivos. A causa é que esa diferenza morfolóxica destes dentes obedece a unha adaptación funcional concreta: a alimentación a base de carne que esixe unhas pezas dentarias capaces de racha-las febras musculares. Nos herbívoros³ non é precisa esta función e polo tanto non se deu esta adaptación. Polo contrario, nos animais carnívoros (cánidos e félidos fundamentalmente) esta

³ Para sermos exactos, non é así en tódolos herbívoros: os camélidos teñen caninos enriba e embaixo, e moi diferentes dos incisivos.

adaptación é moito maior que no home e así teñen os caninos que teñen.

O mesmo cabe dicir das definicións dos sinónimos: *canino* e *canteiro*.

Capar: "*Privar a un animal ou persoa dos órganos de reprodución*".

Por utilizar un eufemismo dáse unha definición inexacta. O aparato uroxenital está formado por unha serie de órganos que cumpren funcións excretoras (aparato urinario) e reproductoras (aparato xenital). Neste último temos, fundamentalmente, os testículos e o pene, nos machos, e os ovarios, útero, vaxina e vulva, nas femias. Todos eles son "órganos de reprodución" pero os únicos que se eliminan son os testículos ou os ovarios. Primeira inconcreción. En segundo lugar, tanto en veterinaria como en medicina é posible, e faise así con relativa frecuencia, capar un animal ou esterilizar unha persoa (custa traballo emprega-la palabra *capar* aplicada a unha persoa, nós tamén temos dereito ó eufemismo) sen elimina-lo órgano: chega con interrompe-los seus conductos eferentes: a vasectomía e a ligadura de trompas, e en veterinaria a atrofia do cordón testicular.

A primeira observación cabe facela tamén á voz **Castrar** pero non a segunda, porque alí si que se especifica a posibilidade de "*Privar... dos órganos ou da capacidade de reprodución*". Claro que no caso de tratarse dunha femia o que se lle suprime é a capacidade de fecundación.

Carallo: "*Órgano xenial (sic) masculino*".

Esta si que é unha errata *xenial*, digna de figurar nas mellores antoloxías. Pero á marxe disto, volvemos caer na inconcreción por cousa do eufemismo pois nin é o único órgano do aparato xenital, nin ten como única función a reproductora.

Carballo: "*Arbore de folla perenne...*"

¡Vaiche boa! O carballo é unha das árbores máis representativas dos caducifolios. Váianse dar un paseo por unha carballeira en inverno a ver onde están as follas. Na voz **Perenne** daremos máis explicacións.

De tódolos xeitos, o erro aparece tamén noutros dicionarios consultados, como é o caso do *Diccionario de la Real Academia Espa-*

ñola⁴, polo que cremos merece unha maior explicación. O carballo pertence ó xénero *Quercus* e dentro deste xénero hai especies que si que teñen a folla perenne: a enciñeira (*Quercus ilex*), a sobreira (*Q. suber*) e a carrasca (*Q. coccifera*); hai máis especies de folla perenne pero que son raros en Galicia ou non se dan, como o *Q. canariensis* (cast. "Quejigo") ou o *Q. faginea* (cast. "Roble carrasqueño" ou "Rebollo"). Outros *Quercus* teñen a folla caduca, e dentro deles destacan, por ser máis coñecidos, o Carballo común (*Q. robur*), o Carballo negro ou Cerquiño (*Q. pyrenaica* = *Q. toza*), o Carballo albar (*Q. petraea*) e o Carballo americano ou vermello (*Q. rubra*); tamén hai outros *Quercus* de folla caduca que non enumeramos por non facer excesivamente longa a lista.

Por todo isto, debe quedar ben claro que o Carballo común ten a folla caduca (e, se non se especifican apelidos, hai que entender que ó falar do Carballo se está a falar do Carballo común). Menos mal que ninguén busca nun diccionario o significado da palabra Carballo, porque, se o fixera, fraco favor lle farían os autores.

Carqueixa: *C. boeira*: "Planta de familia diferente á anterior,... usada... como excelente alimento para o gando vacún, de onde lle vén o nome".

Para sermos exactos non é que esta carqueixa sexa un "excelente" alimento do gando vacún. A carqueixa utilízase para estimular o apetito do gando vacún e sabemos que se levan as vacas a onde medran as carqueixas cando teñen o fastío. Desta aplicación medicamentosa procede o nome.

Cemiterio: "Lugar onde se enterra ás persoas mortas".

¡Érache boa! ¿Non sería máis lóxico dicir *cadáveres*? Así o fan na voz **Fosa**. A mesma definición pode lerse en *Camposanto*.

Quizais conveña recoller aquí a distinción entre Cemiterio e Camposanto que se fai no Dicionario da RAE. Mentras que o primeiro é un "terreno descuberto... destinado a enterrar cadáveres", o segundo é o "cementerio de los católicos".

⁴ Roble: "Arbol de la familia de las fagáceas, que tiene... hojas perennes, casi sentadas...".

Chepa: *"Vulto grande de graxa que teñen certos animais no lombo, no que se lle acumulan reservas de auga e de alimento".*

Non é moi correcto falar con esa ambigüidade de "certos animais" cando se trata dun órgano propio dos membros dun xénero particular de animais ruminantes, o xénero *Camelus*, composto por dúas especies: o camelo (*Camelus fenus*, con dúas chepas) e o dromedario (*Camelus dromedarius*, con unha)⁵. Peor é dicir que nesta córcova se acumula auga e alimento cando a verdade é que é un depósito graxo namais que lle serve de reserva enerxética en momentos de carencia e que é o que lle permite pasar varios días sen comer. Nas celas da panza é onde se produce unha relativa acumulación de auga que lle permite pasar 2-3 días sen beber, ou 10 días en inverno. Polo visto, cando teñen sede, son capaces de beber ata 90 litros de auga dunha vez.

Ver tamén a voz **Córcova**.

Chicharra: *"Insecto de cor tirando a verde, de arredor de catro centímetros de longo, que na base do abdome ten un aparato co que produce un ruído monótono e forte".*

Que eu saiba, as chicharras fan ou seu ruído característico por frotación dos seus élitros, ás rudimentarias e convertidas en pequenas escamas coriáceas e convexas.

A mesma observación hai que facer nos seus sinónimos *Carricanta* e *Cigarra*.

Corno: *"2. Apéndice de distinta natureza que teñen outros animais, como as antenas dos insectos ou os tentáculos dos caracois. Os cornos da vacaloura".*

Non sei de ningún insecto no que se chamen cornos ás antenas, pero no caso da vacaloura seguro que non. Os chamados cornos da case extinta vacaloura non son as antenas senón as mandíbulas, que nos machos acadan un espectacular desenrolo, como ben se di nas voces **Escornaboís** e **Vacaloura**. Entre estes "cornos" poden verse as antenas propias destes insectos.

⁵ Quizais sexa esta boa ocasión para lembra-lo feito de que o que tradicionalmente se chama dromedario (cunha chepa) é o verdadeiro camelo, tamén chamado camelo común ou "yemal" polos árabes, e que só se coñece en estado doméstico. O outro, e de dúas chepas, é o camelo bactriano, natural de Bactriana, entre o Turquestán e Irán, e do que aínda quedan algúns exemplares salvaxes. Realmente, o dromedario é unha raza especial dese "yemal" á que os árabes chaman "mehari".

Por certo que, segundo as definicións, o escornaboís é de cor *marrón escura* e a vacaloura é de cor *loura*. Curiosidades da sinonimia.

Crustáceo: "*Nome de diversos animais invertebrados do corpo cuberto por unha coiraza, con dous pares de antenas e un número simétrico de patas, algunhas delas con pinzas*".

Imos falar do número de patas dos crustáceos. Xa vimos que a clase Crustacea é unha división do Phylum Artropoda. Caracterízase por non te-la cabeza diferenciada do tórax senón nunha soa peza chamada cefalotórax e por ter dous pares de antenas. Os crustáceos divídense en oito subclases, entre as que destacaremos dúas: cirrípedos (percebes e arneiróns) e malacostráceos. As outras subclases están compostas por crustáceos microscópicos ou case. Agás os percebes, tódolos crustáceos comestibles pertencen ós malacostráceos e, dentro deles, á orde dos decápodos: provistos de dez patas.

Todo isto vén a conto porque, aínda que nun sentido estritamente científico os crustáceos teñen un número variable de patas, o que é certo é que a maior parte dos crustáceos, os máis coñecidos, teñen todos cinco pares de patas. Por iso, polo menos razoamento seguido no comentario á voz **Abella**, entendemos que se debe tomar por norma a presenza das citadas dez patas e como excepción, e sinalalo así onde corresponde, outro número.

De feito, repasando todo o dicionario, atopamos que os únicos crustáceos que se describen son todos decápodos, nuns casos indicando esta circunstancia (boi, cangrexo, centola e cigala), noutros silenciando o número de patas (camarón, gamba, lagosta, lagostino, lumbricante e nécora), coa excepción xa sinalada do percebe, do que non se di nada ó respecto.

Por certo que non lembramos agora ningún animal de calquera clase que teña patas que non teña un número simétrico delas. Dito doutro xeito, cando a evolución acada o grao de dotar de patas ós animais xa está conseguida hai tempo a simetría bilateral: a estas alturas da evolución tódolos animais son simétricos⁶ respecto a un plano de simetría lonxitudinal, o que implica que todos teñan, sempre, un número simétrico de patas: catro, seis, oito, dez, ou máis, sempre en número par.

⁶ As excepcións que se dan a esta regra xeral obedecen a adaptacións particulares de determinadas especies animais, como é o caso dos peixes planos (linguado, rodaballo, etc.), nos que os dous ollos quedan a un mesmo lado do eixe de simetría e a boca ó outro.

Cúbito: *"Oso longo e groso que vai do cóbado ata onde empeza a man".*

Xa sabemos que todo é relativo neste mundo. O *cúbito* é máis groso que outros ósos do esqueleto, evidentemente, pero cremos que non é correcto uni-los adxectivos *longo* e *groso* ó mesmo óso, máxime neste caso no que a lonxitude é o rasgo característico e non o suposto grosor do óso. Para confirmar esta interpretación vaíamos á voz *Groso*: *"De moito grosor ou diámetro"*.

Así, do **Fémur** tan só se di que é un *"Oso longo da coxa"*, sendo como é máis groso có *cúbito*, e da **Tibia**, que é un *"Oso longo da parte anterior da perna"*, e do **Peroné**: *"Oso longo situado na parte posterior da perna"*.

¿El terá algo que ver cunha incompleta traducción da definición que nos dá a RAE: *"Cúbito: Hueso, el más largo y grueso de los dos que componen el antebrazo"*?

Por outro lado, é a primeira vez que leo que o peroné está *"na parte posterior da perna"*. Certamente está detrás da tibia, pero tanto como na parte posterior...

Dente: *D. do leite ou da mama: "Cada un dos dentes que lle saen ós nenos de pequenos, e que lles acaban por caer para deixar paso ós definitivos"*.

De novo tómasse o home como modelo descritivo. Tódolos mamíferos teñen dentes caducos ou de leite, non só o home. Así, cando na voz **Leite** definen *Do leite* xa non entran en distincións (non sabemos se conscientemente ou de casualidade) e soamente din que *"Dise dos dentes antes de mudalos"*.

Diabete: *"Enfermidade causada por unha desorde na nutrición, caracterizada pola eliminación excesiva de ouriños que frecuentemente conteñen azucre"*.

A diabete, que eu saiba, non se debe a ningunha desorde nutritiva senón a unha alteración no metabolismo da insulina (certo que hai formas de diabete non dependentes da insulina), a unha redución da capacidade do páncreas de segregar insulina que parece ser debida a unha serie de alteracións xenéticas hereditarias que determinan a aparición dun páncreas fisioloxicamente deficiente.

Electrón: *"Partícula cargada de electricidade negativa ou positiva que xira ó redor do núcleo do átomo..."*.

¿Electróns positivos? O electrón é unha partícula do átomo cunha carga eléctrica negativa de $-1,6 \times 10^{-19}$ C. O que podía entenderse como "electrón positivo" é o que se denomina *positrón*, outra partícula de características similares ó electrón pero de carga positiva. O seu descubrimento en 1931 deu lugar ó coñecemento das antipartículas.

Seguiremos co tema na voz **Protón**.

Elefante: *"Animal mamífero de gran tamaño con trompa e dous longos cairos que lle serven de defensa"*.

Os "colmillos" do elefante non corresponden ós dentes denominados cairos ou caninos nas dentaduras dos mamíferos, senón que son dous incisivos especialmente desenrolados, precisamente os dous únicos incisivos de que dispoñen. É máis, os elefantes carecen de dentes caninos: detrás destes incisivos hai un espazo baldeiro e logo veñen os enormes molares, de ata corenta centímetros de lonxitude. A función de defensa dos "colmillos" é secundaria, ¿para que ía necesitar defensas un animal tan grande como este?; fundamentalmente os elefantes úsanos como instrumento para desenterrar-las raíces e tubérculos que comen.

Escriboo así, "colmillos", para que quede claro do que falamos. Outros decidirán se o seu nome é cairo (e neste caso haberá que darlle a esta voz unha segunda acepción) ou se se acepta o nome de "colmilllo" como palabra importada.

Embrión: *"Organismo animal desde a fecundación do óvulo ata que adquire as características dun ser adulto"*.

Na evolución cronolóxica daqueles seres vivos nos que distinguimos idades como embrión, feto, cría, adulto, etc., unha das características do ser adulto é a capacidade reproductiva: é adulto cando os órganos sexuais empezan a ser funcionais. Así, desde que deixa de considerarse embrión ata chegar ó estado adulto pasa por outros estados. Concretamente ó caso do home, considérase embrión ó produto da concepción ata finais do terceiro mes do embarazo.

Na voz **Feto** podemos ler que é o produto da concepción "desde que deixa de ser embrión... ata que nace". E na voz **Utero**, que é o "órgano... destinado a conte-lo embrión e despois o feto ata que se desenvolva por completo".

Epidemia: *"Enfermidade que afecta ó mesmo tempo e no mesmo lugar a gran número de persoas ou animais. Hai epidemia de gripe".*

Non exactamente. Epidemis non é unha enfermidade senón unha forma de presentación e propagación dunha enfermidade infectocontaxiosa (detalle este fundamental para poder falar dunha epidemia⁷). O segundo factor necesario é que o número de casos supere significativamente as cifras de incidencia normais desa enfermidade nesa poboación concreta. É dicir, que falar dunha presentación epidémica ou non depende das estatísticas epidemiolóxicas de cada enfermidade para cada poboación. Non teñen o mesmo significado dez casos de cólera en Santiago de Compostela que en Calcuta. Polo menos epidemioloxicamente falando.

No exemplo que dan vese claro: a enfermidade é a gripe; a forma de presentación, epidémica.

Escaravello: *"Insecto de forma arredondada, coas ás duras e lisas..."*.

Xa sabemos que os insectos se caracterizan por ter dous pares de ás. Unha das ordes en que se dividen os insectos, a máis extensa, é a dos coleópteros, cunhas 300.000 especies diferentes descritas polo de agora⁸, moi variables en canto a forma e tamaño. Pois ben, a característica que define esta orde é a transformación das dúas ás anteriores nunhas estruturas duras e coriáceas, chamadas *élitros*, baixo as que se agacha o segundo par de ás en condicións normais. Nuns poucos casos este segundo par atrofíase e desaparece.

Quede claro, logo, que os escaravellos teñen duras e lisas dúas ás pero tamén teñen outras dúas normais coas que poden voar normalmente.

Esqueleto: *"Conxunto de ósos que sosteñen o corpo dos vertebrados".*

Falta, como segunda acepción, o esqueleto externo dos invertebrados, formado por un dermatoesqueleto que os protexe externamente e por un endoesqueleto que serve para a fixación dos músculos. Esta acepción está aboada polo uso común e consta en moitas das definicións dos animais invertebrados que podemos atopar neste mesmo diccionario (araña, cacho, etc.).

⁷ Por iso non se pode falar de epidemia de úlceras de duodeno, de fracturas craniais ou de infartos de miocardio, por máis que a súa presentación sexa súbita e mesmo numerosa.

⁸ Convén saber ue neste mundo dos insectos os números non son moi de fiar, pois tódolos anos se descubren centos de novas especies.

Por iso sorprende le-la definición, ó noso xuízo errónea, de **Invertebrado**: "*Dise do animal que non ten esqueleto*", cando debería especificarse que o que non ten é esqueleto interno. Iso é ademais o que se entende cando lemos **Vertebrados**: "*Dise dos animais que posúen un esqueleto interno...*". Aproveitarémo-la ocasión para sinalar que sería máis correcto definir Vertebrado como animal cun esqueleto dotado de columna vertebral e cráneo.

Esterno: "*Oso plano situado verticalmente no centro do peito, ó cal se unen as costelas*".

Está situado verticalmente no home pero non nos outros mamíferos.

Formiga: "*Pequeno insecto con patas longas, provisto de antenas e polo xeral de cor negra...*".

Supoñemos que cando din "con patas longas" refírense a que son longas en comparación co corpo, a que a lonxitude das patas é un carácter destacable. Así é lóxico empregar esta descrición na cegoña, no cisne, na xirafa ou no zapateiro, pero na formiga non queda tan claro.

E sobra explicar que está "*provisto de antenas*". Naturalmente. Xa sabemos que tódolos insectos teñen dúas antenas.

Fungo: "*Especie de planta sen follas, parasita, que vive sobre materias orgánicas en descomposición...*".

Convén ir actualizando os conceptos. Baseándonos no *Systema Naturae* de Linneo (1735), tradicionalmente clasificábamo-los seres vivos en animais e vexetais, e dentro destes incluíamo-los fungos, aínda que non tiñan raíz, nin talo, nin follas, nin flores nin sementes. Whitaker en 1967 e Margulis en 1985 estableceron unha nova clasificación en cinco reinos: Monera (bacterias e algas azuis), Protoctistas (as outras algas e mailos protozoos⁹), Fungos (fungos e liques), Metafitas (ou plantas) e Metazoos (animais). Outros autores agrupan os protoctistas e fungos nun único reino ó que chaman Protistas.

⁹ E aproveitámo-la ocasión para dicir que os protozoos, sempre incluídos no reino animal, hoxe quedar fóra deste e dentro do reino dos Protoctistas ou Protistas. Os metazoos (é dicir, o reino animal) son seres pluricelulares coas células organizadas en tecidos.

De calquera xeito, os fungos non son unha "especie de planta" senón un reino independente. Así se está ensinando xa hai anos ós alumnos de bacharelato.

Segue a definición dicindo que é parasita e vive sobre materias orgánicas en descomposición. Máis adiante, na voz *Parasito*, veremos que o parasitismo é unha asociación entre seres vivos de distinta especie na que un deles (o parasito) causa prexuízos ó outro, e isto non se dá cos fungos. Ou máis exactamente, non se dá normalmente: hai fungos parasitos que se alimentan dos líquidos internos doutros seres vivos e que lles causan enfermidades (as micoses, a asperxilose, o cornizó do centeo e doutras gramíneas, etc.); tamén hai fungos simbiosiontes, que xunto a determinadas algas constitúen os liques. E queda a maior parte dos fungos (os rufos e os cogomelos) que viven saprofiticamente sobre materias en descomposición e que xa sabemos que non son parasitos.

Gabián: "*Ave de rapina, diurna, da familia do falcón...*".

Non son aves da mesma familia, senón da mesma orde: Falconiformes. O Gabián (*Accipiter nisus*) pertence á familia Accipitridae mentres que os falcóns (hai varias especies no mesmo xénero, *Falco spp*) pertencen á familia Falconidae.

Por certo que a palabra "*diurna*" aparece escrita con acento.

Hedra: "*Planta sempre verde, sen flores...*"

Este é un caso semellante ó das árbores que non nos deixan ve-lo bosque. As hedras teñen unhas flores pouco vistosas, pero evidentemente teñen flores, como tódalas especies da súa familia, Araliácea, unha das innumerables familias en que se dividen as anxiospermas ou plantas con flores. O que acontece é que a hedra que sempre vemos é a formada polos talos destinados a propagarse e rubir por muros e árbores, con pequenas raíces adherentes, follas palmeadas de borde máis ou menos fendido, e que nunca botan flores. É a parte, digamos, máis abondosa, pero non a única: tamén teñen outras pólas erguidas, na parte máis alta (e polo tanto máis iluminada), sen raíces, coas follas enteiras e de forma aovada nas que no principio do outono podemos atopar-las flores reunidas en pequenas umbelas que á súa vez se agrupan en acios, todo perfectamente comprobable a simple vista.

É precisamente cos froitos da hedra, os chamados cagotes, co que os rapaces se disparan entre eles cos túteles de sabugueiro ou, máis modernamente, de bolígrafo.

Infarto: "*Transtorno polo que o sangue deixa de chegar a un órgano, por obstruírse unha arteria ou vea*".

Parecido. Da definición dedúcese que é un transtorno que provoca que o sangue deixe de chegar ó órgano cando a verdade é ó revés: o sangue deixa de chegar ó órgano e por iso se produce o infarto. Máis exactamente, é unha área de necrose nun tecido causada pola obstrucción da arteria que rega a devandita área. Non atopei por ningures que un infarto poida deberse á obstrucción dunha vea, e é que o sangue *chega* ós órganos polas arterias e *sae* polas veas.

Lagarta: "*Lagarto de pequeno tamaño*".

Unha cousa é o *lagarto* e outra a *lagartixa* (que é o que cremos que pode designar esta *lagarta*). Trátase de dous réptiles distintos, e non só polo tamaño. Pertencen á mesma familia, lacértidos, pero a xéneros diferentes. Dicar, logo, que a lagarta é un lagarto de pequeno tamaño é tanto como dicir que o gato é un león de pequeno tamaño.

Pode tratarse dunha desas palabras nas que o cambio de xénero serve para designar dúas cousas distintas, de tamaño diferente ou con connotacións diferentes. De feito, recontando as localizacións do Glosario de Voces Galegas de Hoxe¹⁰ para estas voces, atopamos que *Lagarto* se localiza en 23 lugares co significado dese réptil do xénero *Lacerta* do que estamos a falar, mentras que *Lagartixa* designa o outro réptil en 20 lugares, *Lagarta* en 7 e outras dúas variantes en cadanseu lugar. Tamén temos *Largato* en 5 lugares e *Largata* noutros dous, respectivamente. Así que tan só en sete lugares denominan *lagarta* á *lagartixa*.

Pode ser que en algures crean que a lagarta non é máis que un lagarto pequeno e que cando medre se convertirá nun verdadeiro lagarto.

Non o sei, pero en calquera caso a definición é unha fonte de confusión. No caso de que os autores do dicionario non identifiquen a *lagarta* coa *lagartixa* senón cunha especie diferente de lagarto, deben cambia-la definición. No caso de que os autores non acepten a voz *lagartixa*, por razóns lexicográficas que non entramos a discutir, tamén.

Lesma: "*Molusco de terra, sen cuncha, ...*".

Parece que seguimos coa teima dos moluscos. Non é certo que as lesmas carezan de cuncha, o que acontece é que a cuncha destes

¹⁰ Constantino García: *Glosario de voces galegas de hoxe*, Anexo 27 de *Verba*, Universidade de Santiago de Compostela, 1985.

animais non é calcárea e dura como a doutros moluscos, senón quitinosa e branda, moito máis pequena e reducida a un pequeno escudo dorsal, no lombo do animal, baixo a cutícula, pero claramente visible a pouco que un se fixe. De tódolos xeitos, disque hai algunha especie de lesma mariña sen cuncha.

Linguado: "*Peixe de mar moi aplastado..., que ten... dúas aletas dorsais que van desde a cabeza ata a cola*".

Os linguados, como os demais peixes planos, teñen unha soa aleta dorsal que percorre todo o bordo superior do corpo, desde antes dos ollos ata o rabo. Polo bordo inferior vai a aleta anal, igual cá dorsal en forma e case en tamaño pero que, evidentemente, non é unha aleta dorsal.

Lique: "*Vexetal semellante ó mofo pero máis seco e non tan esponxoso...*".

Remítome de novo ós comentarios da voz *Fungo*, no que xa explicamos que os liques pertencen ó mesmo reino que os fungos, xa independente do reino vexetal. De feito é necesario dicir que os liques son un organismo vivo composto da asociación simbiótica doutros dous: unha alga e un fungo. Desde logo sería máis oportuno dicilo aquí que no exemplo da definición de *Simbiose*.

Ademais, tendo en conta que mofo ten dúas acepcións, das que xa falaremos no seu momento, diferentes morfoloxicamente (1 "balor" e 2 "carriza ou brión"), ou se elimina da definición de lique o elemento comparativo ou se especifica con cal deses se compara.

Longaínza: "*Tripa rechea con carne das vísceras do porco picada e adobada*".

Non o podería asegurar, pero non é posible que estes embutidos se fagan con "*carne das vísceras*" senón con carne, ou como moito con carne e vísceras.

Lumbrigante: "*Crustáceo mariño moi apreciado pola súa carne, similar á lagosta pero con dúas grandes pinzas e sen antenas*".

¿Como é iso? O lumbrigante (*Homarus gammarus*) ten unhas antenas espectaculares, cun flaxelo tan longo ou máis co corpo, como a lagosta, aínda que, postos a comparar, as da lagosta son máis grosas. Ten ademais, como os outros crustáceos, dúas anténulas entre aquelas, que se dividen en dous flaxelos cada unha. Por antenas, que non falte.

Malaria: *"Enfermidade infecciosa, propia das zonas tropicais, causada por un protozoo..."*

Entre as enfermidades transmisibles deben distinguirse as enfermidades infecciosas (nas que o axente etiolóxico é unha bacteria ou un virus) e as enfermidades parasitarias (nas que o axente etiolóxico é un parásito). A malaria sería logo unha enfermidade parasitaria, posto que os protozoos son parasitos.

Marfil: *"Substancia dura, de cor branca, da que está composta... as defensas do elefante, do rinoceronte e doutros animais".*

Non é certo que os cornos dos rinocerontes sexan de marfil, nin moito menos. Por raro que pareza son da mesma natureza có pelo ou có corno, de queratina, sen base ósea como teñen os cornos dalgúns dos ruminantes. É dicir, formacións dérmicas modificadas que adquiren unha dureza considerable. Que saibamos, a única relación entre os "colmillos" dos elefantes e os cornos dos rinocerontes son o seu uso como afrodisíaco por parte dalgúñas tribus africanas e diletantes trasnoitados.

O mesmo erro se comete na definición da voz *Almafi*, o seu sinónimo, onde se especifica que se fala dunha "Substancia ósea". Aproveitaremos para sinalar que o marfil é realmente un tecido óseo especial, presente tan só nas pezas dentarias e nunca nos cornos do rinoceronte nin de ningún outro animal con cornos. Tódolos mamíferos temos marfil nos dentes, recuberto polo esmalte. Pero como só compensa aproveitar como fonte de marfil os dentes daqueles animais que teñen grandes dentes, como o elefante e a morsa, isto provocou a práctica extinción daquel e agora é esta a que corre perigo.

Marta: *"Mamífero camiceiro... da mesma familia cá fuíña..."*

A fuíña ou garduña (que, por certo, non veñen definidas neste dicionario) e a marta pertencen á mesma familia e tamén ó mesmo xénero: *Martes foina* aquel e *Martes martes* este. De acordo. Recolle-mos esta voz por outro motivo: atopa-la excepción á regra establecida na Introdución de "non empregar nas definicións ningunha palabra que non estivese recollida como entrada léxica neste dicionario". Claro que hai algún outro caso: defínese o **rodaballo** como "peixe mariño... que ten salferidos polo lombo unha especie de pequenos vultos...", e tampouco aparece ningunha entrada para a palabra *Salferido*.

Miolos: "4. Centros nerviosos contidos polo cranio (cerebro e encéfalo principalmente)".

Dito así enténdese que o cerebro e o encéfalo son dous dos centros nerviosos contidos no cranio e que constitúen os miolos. Pois ben, a verdade é que o sistema nervioso central está formado polo encéfalo e a médula espiñal, aquel contido no cranio e esta na columna vertebral. O encéfalo é un órgano á súa vez composto polo cerebro, o cerebelo e o bulbo raquídeo, cada un deles con funcións propias.

Na voz *Encéfalo* pode verse que o cerebro é unha parte do encéfalo. Na voz *Cerebelo*, que este é parte do encéfalo. Na voz *Cranio*, que encerra e protexe o encéfalo.

Moa: "4. Cada un dos dentes non afiados da parte posterior da boca...".

Se o criterio de ordenación das diferentes acepcións dunha mesma palabra debe ser da máis común á menos común, ¿como é posible que a acepción de *moa* como peza dentaria sexa a última? Consultando o xa citado Glosario de Voces Galegas de Hoxe (única fonte de consulta de que dispoñemos con este fin) resulta que esta acepción está aboada por 30 localizacións, pero neste Dicionario queda relegada ó último lugar, mentres que é unha peza do muíño en 9 (e esta é a primeira acepción), unha pedra de afiar en 14 (segunda acepción). O Glosario non recolle en ningures a terceira acepción (parte do hórreo).

Mofo: "1. Vexetación de cor gris ou branca que se forma sobre unha materia cando esta comeza a podreecer. SIN. *balor*".

De novo remitimos ó lector ós comentarios á voz **Fungo**. De feito, este mofo que se describe nesta primeira acepción é un fungo, con especies na clase Ficomycetos e na clase Ascomycetos. Disto dedúcese que este mofo non é un vexetal.

Si que o é o mofo descrito na segunda acepción, tamén coñecido como musgo, carriza ou brión, que pertence ó reino das metafitas (plantas), división Briofitas.

Moucho: "Nome que se dá a distintas especies de aves nocturnas, de características similares ó bufo, pero de menor tamaño, de cor castaña con pintas brancas, que viven nas fragas, penedos, etc. e que

poden ter dúas manchas de plumas na cabeza, semellando orellas".

Sorprende esta definición que agrupa baixo o nome de moucho a varias especies de aves rapaces nocturnas, cando o certo é que o moucho é o moucho (*Athene noctua*), que se corresponde con esa descrición, e que hai outras moitas aves nocturnas con cadanseu nome. Efectivamente, hai un *moucho das orellas* (*Otus scops*) e un *mou* (*Asio otus*), que teñen un grupo de plumas erguidas na cabeza a modo de orellas das que carece o moucho común, ó que semellan, pero non será o primeiro nin o último caso dunha denominación aplicada a un animal determinado e, subsidiariamente, a outros animais semellantes, sen que na definición se explique que é un "*nome que se dá a distintas especies de...*". Gaivotas hai moitas e a tódalas chamamos gaivotas (e son máis diferentes entre si que estas tres aves citadas), formigas hai máis aínda, e así ata o infinito.

Outro exemplo: **Cempés:** "*Animal invertebrado con vinteún pares de patas...*". Os miriápodos son un grupo numeroso de animais e aquí, baixo esta denominación, quedan todos eles.

Para rematar con este comentario, ¿que é iso de "*dúas manchas de plumas na cabeza*"?

Noz: "*Froito da nogueira, que é comestible e ten unha casca moi dura*".

O froito da nogueira é unha drupa, cun pericarpio carnoso chamado concho que primeiro é verde e logo, ó madurecer, vólvese negra, abre e deixa cae-la semente, a noz, cun endocarpio leñoso e duro que temos que partir para come-lo contido. Ese pericarpio carnoso é o equivalente á polpa doutras froitas (pexego, cereixa) e a noz sería o equivalente do carabuño. É o equivalente a cuberta verde da amendoa (ver voz **Amendoa**).

Ourizo: "*2. Pequeno mamífero que ten o lombo e os lados cubertos de espiñas, lento no andar e que se alimenta de insectos. Chámase tamén porco espiño e con maior frecuencia ourizo cacho ou ourizo cacheiro*".

Supoño que o ourizo do que estamos a falar é o *Erinaceus europaeus*, pequeno insectívoro (aínda que tamén come moluscos e froitas) da familia Erinaceidae de 20-25 cm. de longo, cuberto de espiñas duns 2 cm. de lonxitude, fixas á pel e que ten a desgracia de acostumar a cruza-las estradas para morrer esmagado polas rodas dos automóviles. Dicimos todo isto porque na voz **Espiño** defínese o **Porco espiño** como "*Animal pequeno, co corpo cuberto de púas longas que se alimenta de*

raíces e froitos. Tanto o porco espiño coma o ourizo cacho son mamíferos". Efectivamente, este **porco espiño** é outro animal distinto, o *Hystrix cristata*, da familia Hystriidae, que mide de 60 a 70 cm. e pesa 10-15 kg, provisto de espiñas de ata 40 cm. de lonxitude que pode lanzar contra os inimigos cunha brusca contracción dos músculos subcutáneos.

Máis adiante, na voz **Porco**, descríbese de novo o **Porco espiño**. Na primeira acepción como o pequeno insectívoro (sin. Ourizo) e na segunda como o herbívoro de longas púas.

Feitas estas aclaracións para asegurar que se trata de dúas especies distintas, cremos que convén clarear nalgunha parte que as denominacións de *porco espiño* e de *ourizo cacho* ou *ourizo cacheiro* non designan ó mesmo animal e desaconsella-lo uso da voz *porco espiño* para denominar ó *ourizo cacho*. Diremos de paso que o que aquí se define como Porco espiño é un animal propio do norte de África, que non sei se o haberá en Galicia.

Paludismo: "*Enfermidade infecciosa... causada por un microbio...*".

Como xa dixemos na voz **Malaria**, o paludismo non é unha enfermidade infecciosa senón parasitaria, producida por un protozoo do xénero *Plasmodium*. En segundo lugar, un microbio é calquera ser vivo de tamaño microscópico, entre os que entraría o *Plasmodium*, pero na linguaxe médica habitual enténdese por microbio as bacterias e non os protozoos, polo que a explicación pode dar lugar a un erro na etioloxía da enfermidade.

Páncreas: "*Glándula situada no abdome, que produce unha substancia que axuda á dixestión*".

De novo outra definición francamente inconcreta. No estómago e no intestino hai milleiros de pequenas glándulas que producen substancias que axudan á dixestión, polo que hai que especificar qué é o que produce o páncreas se queremos que o lector do dicionario quede satisfeito.

O páncreas ten unha función exocrina ou de secreción externa (produce enzimas: amilasas, lipasas, peptidasas, etc.), e esta é a única recollida na definición, e tamén unha función endocrina ou de secreción interna (produce hormonas, entre as que destaca a insulina e o glucagón). Son estas últimas hormonas (e non as enzimas que produce) as que lle confiren a importancia que ten este órgano, pois son imprescindibles para regula-lo metabolismo dos carbohidratos mediante o control dos niveis de azucre en sangue.

Debe destacarse, logo, o feito de que a función principal do páncreas non é axudar á dixestión senón esta produción hormonal da que acabamos de falar. Pero que quede claro que non quitámo-la importancia que evidentemente ten a secreción de enzimas dixestivas.

Papoula: "*Planta da mesma familia có opio...*".

Como pode comprobarse na voz **Opio**, o opio é o "*zume dunha planta parecida á papoula...*". A *Papaver rhoeas*, é esa planta de flores vermellas tan coñecida por todos como mapoula ou papoula, e a *Papaver somniferum* é outra planta semellante, con flores branco-rosáceas, da que se extrae o opio, zume que se obtén por incisión das cápsulas inmaduras e que contén uns 25 alcaloides, un dos cales é a morfina.

Parasito: "*Dise do animal ou planta que se alimenta das substancias contidas noutro ser vivo, co que viven polo xeral en contacto temporal ou permanente*".

Entre os diferentes tipos de asociacionismo que pode darse entre os seres vivos podemos facer dous grandes grupos, as intraespecíficas (entre individuos dunha mesma especie) e as interespecíficas (entre individuos de distintas especies). O parasitismo é unha desas últimas e caracterízase (e é obrigado sinalalo na definición) polo feito de que o parasito prexudica en maior ou menor grao ó hospedador.

Outras formas de asociación intraespecífica son o comensalismo, no que o organismo comensal se aproveita dos alimentos sobranceiros ou de certas secrecións de outro organismo sen causarlle ningún prexuízo, e o mutualismo e a simbiose, na que ambos individuos se benefician un doutro. Este aspecto do mutuo beneficio queda recollido na voz *Simbiose*, e o mesmo criterio debía seguirse neste caso e incluí-lo prexuízo na definición de parasito.

Pelve: "*Cavidade do corpo humano formada polos ósos das cadeiras e o final da columna vertebral...*".

Falta a acepción da pelve como óso formado por outros tres: ísquion, flio e pube. Claro que tamén falta na voz **Pube** a acepción como óso e só vén como rexión do corpo humano.

Perenne: "*Que dura indefinidamente... Árbores de follas perennes*".

En xeral pode ser que algo perenne teña unha duración indefinida, pero no caso das árbores aplícase, por oposición a caduco, a

aquelas árbores que non perden a folla tódolos anos, no outono, e tódalas follas á vez (máis ou menos, claro) senón que teñen follas que duran dous ou tres anos. Todos temos visto as follas dos piñeiros secas no chan, proba evidente de que o piñeiro, árbore de folla perenne, tamén perde as follas, pero como a caída da folla non acontece nun determinado momento senón que é un fenómeno continuo, sempre teñen follas verdes. É dicir, que tódalas árbores perden as follas, coa diferenza de que as que chamamos de folla caduca pérdenas dunha vez mentres que as que chamamos de folla perenne pérdenas continuamente ó longo de todo o ano.

Así, no Dicionario da RAE defínese Perenne como "2. Bot. Que vive máis de dos anos".

Peteiro: "*Parte dura formada por dúas pezas córneas...*"

O adxectivo *Córneo* (corpo de natureza do corno, que non é tecido óseo senón queratina) non se recolle no dicionario. Desta mesma substancia son os cornos dos ruminantes (recubriendo un soporte óseo que é unha prolongación do óso frontal), as pezuñas e as uñas, o pelo e o esqueleto externo dos artrópodos (ás veces impregnado de sales calcáreos, como é o caso dos crustáceos).

Pingüín: "*Ave mariña de plumas brancas e negras, que... é torpe para voar ou para nadar*".

É tan torpe para voar que o certo é que non voan en absoluto.

Piña: "*Froito do piñeiro e das outras árbores da súa familia...*".

As piñas ou conos son o froito de tódalas coníferas, árbores da clase Pinatae, que comprende, ademais da familia Pinaceae (piñeiros), as da familia Araucariaceae (Araucarias), Cupresaceae (ciprés), Taxodiaceae (outros cipreses e maila secuioia), e Taxaceae (teixo), aínda que este é un caso aparte. A característica destas ximnospermas é te-las sementes espidas, protexidas por brácteas leñosas que constitúen a piña...

Protón: "*Partícula cargada de electricidade negativa que, xunto cos neutróns, constitúen o núcleo dos átomos*".

Lémbrese o que se dixo na voz **Electrón**. Os protóns están cargados positivamente, cunha carga de $1,66 \times 10^{-19}$ C (lémbrese que aquí o índice negativo implica que a cantidade é mínima, pero sempre positiva). A existencia de protóns con carga negativa (antiprotóns) léva-

nos á teoría da antimateria, o que cremos que non é a idea do autor. Gustaríame ver como calificaría un profesor de BUP un exame no que se definise así o protón.

Rata: "2. *Femia do rato*".

Na primeira acepción desta voz dise que a *rata* é un mamífero maior có rato. Admítese logo que é unha especie diferente. É nesta segunda acepción onde non sei se estarán moi afortunados. Coido que o nome de rato é un deses moitos casos nos que non hai variación de xénero para designa-lo macho e a femia, como formiga, ouriolo, crocodilo, etc. Parece que nesta definición se aceptou a crenza popular de que a rata e o rato son femia e macho dunha mesma especie animal, o que é manifestamente falso.

Remoer: "*Volver mastigar por segunda vez o alimento que xa estivo no estómago*".

Non sobraría dicir que esta é unha función exclusiva e característica dos mamíferos ruminantes, da que reciben o nome. Así se fai na voz **Rumiar**. Precisamente por iso o aparato dixestivo dos ruminantes sofre unha serie de modificacións que dan lugar a tres novos órganos exclusivos destes animais: a panza, o bonete e o libro, ós que segue o calleiro ou estómago glandular, coa función secretora que lle é propia e que se corresponde ó estómago dos demais animais. Convén ter isto presente aínda que todos admitimos xa que o estómago dos ruminantes é un órgano policavitario dividido nestes catro órganos. Así vemos que **bandullo** é a "*primeira e maior das cavidades en que se divide o estómago dos ruminantes*" e **calleira** ou **calleiro** a "*cuarta das catro cavidades en que se divide o estómago dos ruminantes*".

Nos ruminantes o alimento vai por primeira vez á panza ou bandullo, onde sofre unha fermentación ou predigestión, e no acto da remoeira volve á boca, onde se volve mastigar para ser deglutido e pasar directamente ó bonete, de aí ó libro e, finalmente, ó calleiro, o verdadeiro estómago. Por todo isto cremos que non se debe dicir que "*o alimento xa estivo no estómago*" pois non é certo de todo e ademais dá lugar a confusión. Sobre todo se o lector non coñece ben a fisioloxía dos ruminantes.

Réptil: "*Dise dunha clase de animais terrestres que... As serpes, os lagartos, as píntegas, etc. son réptiles*".

Pois non. O mesmo que non tódolos que voan son aves nin tódolos que nadan son peixes, tampouco tódolos que reptan son réptiles.

As serpes e lagartos son réptiles pero a píntega non. É un anfibio que se desplaza reptando polo chan, pero anfibio ó fin e ó cabo. Vaian ver, senón, a descrición que fan das voces *Píntega* e *Salamántiga*.

Por certo que temos que destaca-lo diferente tratamento no criterio empregado para definir outras voces, como **mamífero**, **roedor** ou mesmo **réptil**, co criterio seguido na definición de **Anfibio**.

Respirar: "*Aspira-lo osíxeno do medio para purifica-los tecidos do organismo e expirar logo o aire coas substancias tóxicas*".

Mestúrase aquí a función fisiolóxica da respiración: aspirar e expulsar aire, simplemente, aínda que é evidente o cambio cualitativo na composición química do aire expirado, co metabolismo que se produce nos alvéolos pulmonares, nos que se produce o intercambio do anhídrido carbónico presente no sangue polo osíxeno aspirado co aire. Con esta operación digamos que se purifica o sangue e se proporciona ás células de todo o organismo o osíxeno como fonte enerxética necesaria para o seu metabolismo.

E que conste que a palabra purificar non é a máis correcta, é unha desas xeneralizacións de nivel doméstico do que falabamos ó primeiro. O mesmo que falar de expira-lo aire "*coas substancias tóxicas*".

Sebo: "*Graxa sólida e dura que se obtén das vísceras dalgúns animais herbívoros*".

Efectivamente, ó redor das vísceras dos seres vivos acumúlanse depósitos graxos dos que, no caso dos herbívoros, se obtén o sebo, diferente da manteiga ou unto doutros animais, coma o porco, por cousa da súa característica composición química en canto á presenza de ácidos graxos de baixo punto de fusión. Feita a precisión de que a graxa non está *nas* vísceras senón *ó redor* das vísceras, no mesenterio para sermos exactos¹¹, hai que sinalar que estes depósitos de tecido graxo se forman en moitos outros lugares do corpo, sobre todo no tecido conxuntivo subcutáneo e ó redor dos riles (de onde vén a expresión *Ter ben cubertos os riles*). Todos estes depósitos graxos dan lugar ó sebo que se comercializa tralo sacrificio dos ruminantes.

Soro: "*2. Substancia preparada con soro de sangue dun animal, que se inxecta no organismo con fins curativos contra enfermidades pro-*

¹¹ Así, na voz Unto xa se di que é "*Graxa que envolve os intestinos dos animais...*".

ducidas por microbios. Colleu unha intoxicación e estivo a tratamento con soro unha semana".

Vaíamos por partes. Parece que estamos a falar dos soros anti-infecciosos que se empregan para proporcionarlle ó organismo os anticorpos necesarios para defenderse contra certas enfermidades, como, por exemplo, o soro antitetánico. Pero non é certo que sexa tan só con "*fin*s curativos" senón que tamén se empregan con *fin*s preventivos (como o mesmo soro antitetánico), contra enfermidades víricas (como é o caso do soro antirrábico, e lémbrese que a palabra *microbio* debe aplicarse tan só a bacterias) ou contra toxinas (como o soro anti-viperino).

Por último temos, o que quizais debería ser unha terceira acepción, o soro fisiolóxico con ou sen glucosa que se inxecta ou se bebe no caso de procesos diarreicos. A este último caso corresponde probablemente o exemplo do tratamento con soro por cousa dunha intoxicación.

Talo: "*Organo alongado que teñen algunhas plantas (non árbores), que crece desde a raíz e no que están as follas e flores*".

Pola contra, **Tronco** é a "*Parte máis grosa dunha árbore ou arbusto, que sobresaí do chan desde onde comeza a raíz e da que parten as pólas máis grosas que á súa vez se van dividindo*".

Non mo explico. O talo é un órgano aéreo de tódalas plantas onde están os vasos conductores que transportan o alimento desde a raíz ás follas, a coñecida seiva¹². As veces tamén serve de almacenamento destas substancias nutritivas. No caso das árbores e arbustos está especialmente lignificado e recibe o nome de tronco ou toro, aínda que no caso das palmeiras, por exemplo, o tronco ten unha estrutura totalmente diferente das demais árbores e por iso recibe o nome de estipe. Non atopo ningunha árbore para a que, na súa descrición, empreguen a palabra *talo*, pero abonda con ir ás voces **Árbore** ("*Planta perenne... de talo groso de madeira, chamado tronco ou toro...*") ou **Arbusto** ("*Planta perenne co talo de madeira...*") para botar por terra esa (im)precisión que nos fan na definición de talo.

Teixo: "*Arbusto ou árbore pequena, da mesma familia có piñeiro...*".

Iso de que é un "arbusto ou árbore pequena" habería que velo: nos Ancares hai uns teixos preciosos que ninguén se atrevería a cha-

¹² Diremos de paso que a palabra *Seiva* aparece na voz **Verde**: "*Dise dos vexetais que aínda teñan seiva*" pero non como entrada no dicionario.

mar pequenos, pero é unha apreciación subxectiva na que non imos entrar. Tampouco discutiremos se é árbore ou arbusto, diferenza que é máis didáctica que real e que en moitos casos non é posible precisar; de tódolos xeitos digamos que o teixo bota pólas case desde a base, o que o convertería en arbusto, coma o ciprés, e ¿quen chama arbusto a un ciprés?

O que non é discutible é o feito de que o teixo non só non pertence á mesma familia có piñeiro (Taxaceae aquel e Pinales este) senón que nin sequera son da mesma orde: Taxales aquel e Pinales este. Si que pertencen á mesma clase, Pinatae, pero esta é unha categoría taxonómica moi superior á de familia.

Tenia: "*Verme parasito do intestino de persoas ou de animais*".

Practicamente o mesmo se di no seu sinónimo *Solitaria*.

Tenia é un nome xenérico dun tipo de vermes intestinais do Phylum Plathelminths, vermes planos e segmentados que en estado adulto son parasitos intestinais dos vertebrados. Constitúen a clase dos cestodos. Na linguaxe habitual identifícase a denominación de tenia a unha tenia concreta: a *Taenia solium* ou solitaria, que nin é a única tenia que pode parasita-lo noso intestino nin parasita outros animais (no seu estado adulto é específica do home).

É posible que a denominación orixinal corresponda a este significado e despois, por extensión, se aplicase a tódolos vermes semellantes, o mesmo que a aplicación do nome de *leite* ó zume de certos vexetais, pero nin así pode hoxe en día definirse deste xeito a voz *Tenia*.

Testículo: "*Organo dos machos, situado detrás do pene, que ten a función de segregar espermatozoides*".

Primeiro, dicir "*órgano dos machos*" é unha expresión como mínimo desafortunada que debería modificarse. Segundo, dicir que están "*situados detrás do pene*" é volver ó concepto antropomórfico da natureza e de tódolos seres vivos en función do home; quizais se asombrarían de pensaren nas colocacións peregrinas dos testículos en moitas especies de invertebrados. Tampouco acertaron na terceira parte da definición: os testículos non *segregan* espermatozoides senón que os producen. Debe entenderse por *segregar* a función de certos órganos chamados glándulas, que conteñen unhas células capaces de producir diferentes líquidos con moi diversas funcións: as glándulas salivares segregan saliva, as glándulas intestinais segregan enzimas, as glándulas sudoríparas segregan suor, etc.

Compárese a definición que agora comentamos coa definición de ovario, o órgano equivalente nas femias.

Vacina: *"Substancia que se introduce no organismo... para facelo inmune contra certas enfermidades causadas por virus ou por parasitos".*

Sei de moitas vacinas contra enfermidades víricas e dalgunhas contra enfermidades bacterianas, pero non dou lembrado ningunha contra enfermidades parasitarias. Parece ser que en medicina humana se emprega un soro inmunizante contra a amebiasis (unha enfermidade parasitaria provocada por protozoos intestinais) pero desde logo non é unha vacina.

Iso leva a unha segunda precisión. Tamén os soros inmunizantes cumpren coa definición: son substancias que se introducen no organismo para facelo inmune a certas enfermidades, pero evidentemente non son vacinas. A vacina é un antíxeno que, introducido no organismo, fai que este produza anticorpos contra esa enfermidade; o soro inmunizante é un preparado de anticorpos xa elaborados que se inoculan no organismo xa enfermo ou co risco de estar exposto á enfermidade.

Vampiro: *"Gran morcego de América do sur que se alimenta de insectos, e que chucha o sangue das feridas que lles causa ós animais durmidos".*

Mestúranse aquí dous réximes alimenticios case diríamos que incompatibles e que corresponden a especies diferentes de quirópteros, orde dos mamíferos que inclúe morcegos e vampiros. No tocante á alimentación, case tódolos morcegos son fundamentalmente insectívoros e algún é fruxívoro, e só comen insectos uns e froitas outros. Ademais témo-los vampiros (*Desmodus rotundus*), que se alimentan exclusivamente de sangue e que precisamente por esta especialización presentan un aparato dixestivo moi simple, case sen estómago. O que fai é cortar un anaco redondo de pel, o que provoca a hemorraxia dos capilares alí presentes, e o vampiro comeza a lambe-lo sangue que vai deitando a ferida.

Veterinario: *"1. Persoa que cursou a carreira de veterinaria e que se de-*

dica a cura-las enfermidades dos animais. 2. Ciencia de cura-los animais".

Isto é unha verdade a medias, unha visión parcial e incompleta da realidade e da que xa tivemos ocasión de falar noutra ocasión¹³. A Veterinaria dedícase a outras funcións sanitarias, sen desmerece-la que aquí se sinala, que hoxe en día adquiren unha importancia non menos destacable. Ademais de cura-las enfermidades dos animais e de artella-los medios para a súa prevención (aspecto éste que curiosamente si se menciona ó definir *Médico* pero que se omite no *Veterinario*), a Veterinaria cumpre a función de incrementa-la produción dos alimentos de orixe animal (selección de razas, mellora no manexo e alimentación do gando, etc.), inspeccionar estes alimentos e os establecementos nos que se expenden este tipo de alimentos.

Vexetal: *"Ser vivo que se diferencia dos demais en que non pode moverse do sitio, carece de sistema nervioso, posúe unha composición química particular e que se alimenta de compostos simples".*

Paréceme esta unha definición decimonónica que aínda segue os principios diferenciadores nos que se baseaba Linneo hai dous séculos e medio. Tamén o Dicionario da RAE emprega unha definición similar: *"Ser orgánico que crece y vive, pero no muda de lugar por impulso voluntario"*, sen ter en conta que tamén hai animais, como o percebe ou o coral, que cumpren exactamente o contido da definición. Hoxe, a clasificación taxonómica ten que ter en conta outros factores ademais dos externamente aparentes e cómpre considerar características fisiolóxicas, microscópicas e mesmo moleculares.

Deste xeito, os vexetais son organismos pluricelulares de alimentación autótrofa, gracias á fotosíntese, nos que as células teñen unha parede de celulosa e se organizan formando tecidos. Os outros organismos que ata agora chamabamos vexetais, ou non están constituídos por células estruturadas en tecidos (as algas) ou, ademais, son incapaces dunha alimentación autótrofa (fungos).

¹³ Pedro Benavente Jareño, *"O Dicionario Xerais lido por un veterinario"*, *Grial* nº 99; Xaneiro-Febrero-Marzo 1988, pp. 19-36. Tamén é certo que a mesma recordada definición aparece recollida no *Diccionario de la Real Academia Española* e no *Diccionario Ideológico de la Lengua Española*, de Julio Casares, por citar un par de exemplos namais.

Virus: "Nome dado a diversos xermes causantes de enfermidades".

Pois anda que esta. ¿Que quitará en claro o que consulte este diccionario para sabe-lo que é un virus?

Limitarémonos a copia-la definición dun libro de 1º de BUP¹⁴: "Son seres de organización macromolecular, non celular, que só son capaces de se reproducir dentro dunha célula viva, á que parasitan e destrúen". Que o lector compare e escolla.

Xarrete: "1. Parte da pema, que está detrás do xeonllo. 2. Todo o xeonllo, abarcando tamén as partes que están por riba del e para abaixo. A carne de becerro que máis me gusta é a do xarrete. OBS. Esta palabra só se aplica normalmente ós animais de catro patas, e en especial ás reses".

Perdón pola longa cita pero era necesaria para ter unha visión completa do que no diccionario entenden por *xarrete* e das explicacións que seguen. Tamén cómpre saber que *Xeonllo* é a "Articulación da coxa coa perna".

Dando un breve repaso á anatomía topográfica comparada, digamos que o xeonllo humano é a articulación do fémur coa tibia e o peroné, coa rótula por diante. A coxa (co fémur como base ósea) queda por riba desta articulación e a perna (?) quedaría por baixo (e a súa base ósea sería a tibia e o peroné).

Nos animais, as cousas non son así. Para entendérmonos, digamos que os mamíferos domésticos (as reses de abasto son todas elas do grupo dos ungulados) andan sobre a punta dos dedos: un só dedo os équidos, dous os ruminantes e catro os porcos; por non serviren para nada, a evolución foi prescindindo dos outros dedos. O noso calcañar está a rentes do chan, pero neles está máis arriba (dependendo do tamaño do animal), e é o que usualmente se denomina xeonllo. Pero lembremos que é a articulación da tibia co tarso; por riba dela queda a tibia e por baixo o metatarso (o que sería a empeña do noso pé).

Ben. Queda claro que "*detrás do xeonllo*", nas reses de abasto, non hai máis có calcañar, o óso calcáneo. Que, evidentemente, a musculatura que a nós nos interesa neste momento queda por riba desta articulación, rodeando a tibia. É o que na cortadoría se vende como carne de xarrete. E que o que no home chamamos xeonllo, nestes animais queda á altura da virilla, dentro do tronco á vista de profano.

¹⁴ Joaquín Mulas Sánchez et al., "Ciencias Naturales 1º de BUP", Santillana S.A., Madrid, 1985. A tradución da cita é miña.

Non vén ó caso concreta-los músculos que constitúen o xarrete. Baste dicir que se trata da musculatura que está arredor da tibia, por riba da articulación tibio-tarsiana, popularmente denominada xeonllo.

Pero engadamos tamén que o xarrete é unha peza de cortadoría dobre. Nas extremidades anteriores hai unha rexión anatómicamente semellante, cunha musculatura similar que tamén se vende co nome de xarrete. Vamos, que hai xarretes anteriores e posteriores. Se volvemos de novo á anatomía comparada, correspondería ó noso antebrazo, pois, como sucedía antes, o que nas reses chamamos xeonllos das patas de diante equivale ó noso pulso.

Confiaremos en que fóramos capaces de explicalo dun xeito intelixible.

Nada máis. Aprendín o meu e disfrutei coa lectura do dicionario. E non podo deixar de dicir que me sinto orgulloso de poder ofrecer esta pequena axuda na tarefa común de mellora-la lingua. Seica non será a última vez que o faga.

APUNTAMENTOS PARA UN LÉXICO DA BANCA (III)

ÁNXELES CARBALLO MARTÍNEZ

BENXAMÍN DOSIL LÓPEZ

Servicio de Traducción. Consellería da Presidencia

III. OPERACIÓNS BANCARIAS

1. Operacións activas (continuación)

debe, s.m. Debe (i. *debit side*). Unha das columnas dunha conta (a outra é o haber) onde se anotan os incrementos do capital en funcionamento (activo) ou as reducións das fontes de financiamento (pasivo) e as perdas do neto.

deber, v.t. Deber (i. *to debt*). Ter unha débeda.

debitar, v.t. (amer.) Cargar (i. *to debit*). Anotación contable realizada na columna do debe dunha conta (ver *adeudar*).

débito, s.m. Débito, cargo (i. *debit, debt*). 1. Débeda, diñeiro que se debe (ver *deuda* e *adeudo*). 2. Anotación feita no debe dunha conta. 3. Suma de tódalas cantidades anotadas no debe dunha conta.

demanda, s.f. (ver II.1, 1.3).

descontar, v.t. Descontar. 1. Rebaixar, reduci-lo prezo dun produto (i. *to rebate*). 2. Adquirir unha remesa de efectos comerciais aboando o seu importe e deducindo do nominal os xuros e as comisións (i. *to discount*). 3. Facer unha operación de desconto que consiste en converter un valor futuro en presente (i. *to actualize*).

descuento, s.m. Desconto. 1. Redución no prezo dunha mercadoría (i. *deduction, rebate*). 2. Diferencia entre o prezo de emisión dun valor

determinado e o prezo que se paga por esa mesma clase de valor, se este último é menor (i. *discount*). 3. Operación activa de crédito consistente en adquirir en propiedade letras de cambio ou obrigas de pagamento ó valor nominal, das que desconta unha suma como prezo da operación, equivalente ós xuros que producirían entre a data en que se recibe e a do seu vencemento (i. *discount*). **Desconto bancario:** desconto de letras de cambio. **Desconto comercial** (i. *bill discount, commercial discount*): adquisición, con ou sen recurso, de efectos comerciais non vencidos anticipando o seu importe. Tamén se denomina **desconto en firme**. **Desconto documentario:** o realizado en facturas ou noutros documentos. **Desconto financeiro:** crédito puro que ten a vantaxe de se basear nunha amortización en varios prazos, xeralmente curtos. **Desconto por pagamento rápido** (cast. *descuento por pronto pago*): é unha redución do total nominal na conta, se é pagada dentro dun tempo específico.

deuda, s.f. Débeda (i. *debt*). 1. Deber xurídico que ten o debedor de pagar, devolver ou restituír un diñeiro ou unha cousa debida ó beneficiario ou acredor. 2. Empréstito emitido por unha persoa física ou xurídica que, en determinadas circunstancias, pode cotizar en bolsa. **Débeda amortizable** (i. *redeemable debt*): a que establece a devolución do principal maillos xuros nun prazo de tempo determinado. **Débeda consolidada** (i. *consolidated debt, consols*): a que xorde como consecuencia da agrupación e cambio do prazo doutras. **Débeda esixible:** obriga certa da cal o acredor pode demanda-lo cumprimento. **Débeda do Estado** (i. *public debt*): títulos de débeda emitidos por el ou polas súas institucións colocada no país (i. *domestic debt*) ou no exterior (i. *external debt, foreign debt*). **Débeda flotante** (i. *floating debt*): débeda circunstancial emitida a curto prazo para cubrir desfases entre ingresos e pagamentos. **Débeda líquida:** obriga que consiste nunha cousa determinada que non depende de ningunha conta ou liquidación. **Débeda perpetua** (i. *funded debt*): aquela na que non se estableceu unha data de reintegro. **Débeda pública:** ver *débeda do Estado*. **Débeda do tesouro** (i. *treasury bills*): instrumento financeiro polo que o tesouro capta financiamento a curto prazo. **Débeda tributaria:** cota líquida a cargo do suxeito pasivo, incrementada cos recargos esixibles e cos xuros de demora, recargos por adiamento e prórroga, recargos por constrinximento e sancións pecuniarias. **Satisfacer unha débeda** (locución): pagar unha débeda.

deudor -a, a.s. Debedor -a (i. *debtor*). s. O obrigado legalmente a satisfacer unha débeda. **Debedor principal:** cando hai varios, o principal

obrigado ó pagamento. **Debedor subsidiario:** o obrigado ó pagamento dunha débeda se o principal non o fai.

efectivo, a.s. Efectivo (i. *cash*) (ver *dinero* II.1, 1.1). *s.m.* **En efectivo:** en diñeiro, en metálico. **Efectivo numerario:** moeda acuñada. **Efectivo en caixa** (i. *cash holdings*): o diñeiro metálico mantido na caixa.

efecto, s.m. Efecto (i. *draft, bill*). **Efecto de comercio:** título de crédito que reconece a obriga de pagar, nunha data fixa, unha cantidade determinada (por exemplo: letras de cambio, obrigas de pagamento, etc.). **Efecto financeiro:** desconto financeiro. Préstamo bancario documentado en letra. **Efecto timbrado:** papel emitido polo Estado para a realización dun negocio xurídico concreto.

empréstito, s.m. Empréstito. 1. Préstamo que o Estado obtén do mercado privado, lanzando emisións e títulos (i. *public loan*). 2. En sentido estricto, emisión de obrigacións (i. *bonds issue, debt securities*).

escritura, s.f. Escritura (i. *deed*). Documento en que se consigna un compromiso ou un acto do que se derivan dereitos e obrigas. **Escritura privada:** papel obra de particulares sen intervención de funcionarios públicos. **Escritura de procuración** (cast. *escritura de apoderamiento*): acto realizado perante notario onde se recollen os poderes que unha persoa concede a outra. **Escritura pública:** documento realizado perante notario en que se deixa constancia dun acto xurídico (unha declaración de vontade, un acordo, etc.).

fiador -a, a.s. Fiador -a (i. *guarantor*). *s.* Afiuzador. Quen sae garante dunha persoa, comprometéndose ó pagamento dunha suma no caso de que ela non o puidese facer. **Fiador polo total:** responsable perante un terceiro da totalidade da cantidade afiuzada. **Fiador por parte menor:** o responsable dunha parte do afiuzado. **Fiador solidario:** responderá na mesma forma có debedor principal na contía afiuzada.

fianza, s.f. Fianza. 1. Aval. Operación pola cal unha persoa se compromete co acredor principal a garanti-lo pagamento da débeda contraída polo debedor. Así queda asegurado o emprego de fondos de institucións financeiras, empresas ou particulares (i. *guarantee, bail*). Tamén se denomina **fianza legal** (i. *legal bond*). 2. Peñor ou garantía. Cantidade depositada en cobertura de danos ou despesas que se poidan derivar dun contrato, sexa de licitación ou de arrendamento (i. *bond, surety bond*). **Fianza bancaria** (i. *judicial bond, appeal bond*): a

constituída por un banco perante un terceiro para responder dun cliente. 3. (Xurídico) Cantidad esixida polo xuíz ou tribunal nunha fase do procedemento para responder del.

fiar, v.t. Fiar. 1. Afuizar. Consiste en que unha persoa asegure que cumprirá o que outra promete, ou pagará o que debe, obrigándose, no caso de que a última non o faga, a satisfacelo por ela (i. *to guarantee*). 2. Dar a crédito, confiar. Vender unha cousa demorando o cobramento do seu importe para máis adiante (i. *sell on credit*). **Ó fiado** (locución): forma de vender ou comprar en que non se cobra inmediatamente o importe do produto.

financiación, s.f. Financiamento, s.m. (i. *financing*). 1. Contribución de diñeiro que se fai ou recibe unha empresa para dedicala ós seus fins. 2. Obtención de capitais para a realización de proxectos determinados ou para investimentos. O pasivo do balance dunha empresa revela a estrutura do seu financiamento. **Financiamiento de proxecto**: financiamento específico de grandes obras. Vén sendo a longo prazo e require recursos cuantiosos. A duración dos prazos aconsella flexibilidade no acceso a fontes de recursos e mobilidade (i. *project financing*).

financiamiento, s.m. (ver *financiación*).

financiar, v.t. Financiar (i. *to finance, to back*). 1. Sufraga-las despesas dunha actividade. 2. Crear ou fomentar unha empresa achegando o diñeiro necesario.

financiero -a, a.s. Financeiro. *a.* 1. Sección que, dentro do departamento de carteira, leva tódolos trámites relacionados con estas facilidades crediticias. *s.* 2. Persoa experta na captación e mobilización de recursos (i. *financier, financial man*). *s.f.* 3. Nome usual que se lles dá ás entidades de financiamento de vendas a prazo, que teñen por obxecto facilita-lo financiamento ás empresas da parte aprazada da venda de produtos (i. *accepting house, consumer house, credit company, finance company, finance house*).

finanzas, s.f.pl. Finanzas (i. *finance*). 1. Riqueza. Caudais, bens, medios de que dispón a iniciativa privada ou pública (i. *wealth*). 2. Parte da economía centrada nos mercados de diñeiro e capitais así como nas institucións que interveñen (i. *finance*). **Finanzas públicas**: parte da administración pública que se ocupa da provisión de fondos monetarios e da súa atribución ás diversas actividades públicas.

flotación, s.f. Flotación (i. *floating floatation*). 1. Recursos pendentes de aplicación recibidos e aínda non cobrados por diferencias de valoración. 2. Flutuación. Situación dos mercados de divisas en que a cotización é fixada polo mercado e fluctúa segundo a oferta e a demanda. En teoría, os bancos centrais renuncian a toda intervención sobre o mercado de cambios (**flotación pura**); na práctica, eles están obrigados a interviren por motivos de política económica nacional: fá-lase, entón, de **flotación controlada** ou **sucia**.

flotante, a.s. Flotante (i. *afloat*). s.m. O flotante representa a diferenza entre o saldo dunha conta bancaria nos libros da empresa e o saldo da compañía que reflicten os libros do banco posuidor desta conta nunha data determinada. O groso destas diferenzas é atribuíble a cheques non feitos efectivos polos beneficiarios.

flotar, v.i. Flotar (i. *to float*). 1. Colocar, poñer en circulación títulos-valor no mercado. 2. Deixar que o valor dos tipos de cambio se mova cara a arriba ou cara a abaixo de acordo coas forzas da oferta e da demanda no mercado.

flutuación, s.f. Flutuación, oscilación (i. *fluctuation*). Alza e baixa das cotizacións debidas á actuación da oferta e da demanda. **Flutuacións erráticas** (bolsa): sucesión de cotizacións sen tendencia.

garante, s.m. Garante (i. *guarantor*). Persoa que responde coa súa sinatura dunha concesión de empréstito ou crédito a favor dun terceiro.

garantía, s.f. Garantía (i. *warranty, guarantee*). 1. Documento independente emitido polo banco garante para avalar un debedor. 2. Fianza. Depósito en diñeiro ou en valores propiedade do banco avalador realizado perante a Caixa Xeral de Depósitos ou o Banco de España. 3. Patrón que serve ós bancos para outorgaren crédito á súa clientela, baseándose na garantía persoal ou na garantía real. **Garantías bancarias**: acepcións 1 e 2. **Garantía hipotecaria**: a que se deriva dunha hipoteca constituída para garantir un crédito ou obrigação similar. **Garantía insuficiente**: cando non abonda para a obtención dun crédito. **Garantía persoal**: a que achega unha persoa física ou xurídica en virtude do seu patrimonio, da solvencia ou do crédito persoal que moralmente inspira. **Garantía real**: a que se basea en bens tanxibles (avales de terceiros, afectación de bens, constitución de hipotecas,

etc.), afectos ou non ó bo fin da operación. **Garantía suficiente:** aquela que abonda para a obtención dun crédito.

garantir, v.t.defect.irr. (ver *garantizar*).

garantizar, v.t. Garantir (i. *to guarantee*). Facerse responsable das obrigas doutra persoa no caso de que non sexan cumpridas por ela.

haber, s.m. Haber. 1. (Contabilidade) Unha das columnas dunha conta contable (a outra é o debe) onde se anotan as deducións do capital en funcionamento (activo) ou os incrementos das fontes de financiamento (pasivo) e mailos beneficios do neto. Unha anotación no haber denomínase **aboamento** ou **crédito** (i. *credit side*). 2. Cantidade gañada periodicamente como consecuencia da prestación de servizos persoais (i. *wage, salary*). 3. Propiedade, patrimonio (i. *assets, property*).

hipoteca, s.f. Hipoteca (i. *mortgage*). Contrato-crédito mediante o cal se rexistra un dereito de garantía sobre a custodia de inmobles, o que facilita a utilización dos préstamos hipotecarios e a súa cancelación. **Hipoteca flotante:** modalidade utilizada nalgúns países, especialmente en Inglaterra, pola que se afectan bens do activo circulante e inmovilizado presentes ou futuros. Distínguese da **hipoteca normal** en que non se fai sobre bens raíces, senón sobre outros movibles. **Hipoteca legal:** a que ten que realizar obrigatoriamente o acredor, no caso de que se lle esixa. **Hipoteca mobiliaria:** variante que se realiza sobre bens mobles que deben ter identidade rexistral perfecta, tales como automóbiles, maquinaria agrícola, aeronaves, etc. (i. *chattel mortgage*), incluída a hipoteca naval, ou a realizada sobre buques (i. *mortgage on a vessel*).

importación, s.f. Importación (i. *import*). Operación pola que se introducen no territorio dun país bens ou servizos. Representa unha entrada de bens en contrapartida a unha saída de divisas.

importe, s.f. Importe (i. *amount, total, value, cost*). Valor dunha cousa en diñeiro (ver *prezo*, II.1, 1.1; ver *coste*, II.1, 1.2). **Importe dispoñible:** o diñeiro dispoñible entre o momento en que ten lugar a recepción de fondos e o momento ata o que se programou o pagamento deses fondos (polo xeral un ou dous días).

inversión, s.f. Investimento, s.m. (i. *investment*, fr. *investissement*, port. *investimento*, cast. *inversión*). Colocación de capitais nunha empresa que se considera lucrativa. O investimento máis característico é o que

se fai en bens inmobles, dado o seu carácter de longa duración, e así mesmo o que se fai en valores mobiliarios. Preferentemente, chámase **investimento** o que supón certa inmovilización ou permanencia do capital e, **aforro** o que está destinado a fins máis líquidos. Así ocorre cos investimentos estranxeiros (directos, de carteira e en inmobles) a diferenza das contas en moeda estranxeira. Como norma, todo investimento pretende o fin de ser rendible, aínda que ás veces se fai con vistas a evita-la erosión que un proceso inflacionista representa sobre o diñeiro físico. **Investimentos estranxeiros**: os que proceden de fondos pertencentes a persoas non residentes nun país, pero materializados en territorio nacional. Poden revestir tres formas: **investimentos de carteira**: adquisición de títulos mobiliarios de renda fixa ou variable, públicos ou privados, nas bolsas españolas; **investimentos directos**: modernización, ampliación ou creación de empresas españolas e **investimentos en inmobles**: adquisición de bens inmobles localizados en territorio español.

inversionista, a.s. **Investidor** -a (i. *investor*, fr. *investisseur*, port. *investidor*) s. O que fai investimentos. En linguaxe coloquial trátase de diferenciar este do especulador, debido a que o investimento persegue fins dunha maior permanencia, mentres que a especulación tende á ganancia rápida e variada. Na práctica non sempre resulta fácil distinguilos.

interés, s.m. Interese, xuro, rédito (i. *interest*, fr. *intéret*, port. *xuro*, cast. *interés*). Remuneración que se paga polo uso do diñeiro. Compensa a preferencia temporal e increméntase cunha prima de risco máis os custos de administración e estudio da operación. En situacións de inflación engádese a depreciación esperada do diñeiro. Calcúlase como tanto por un ou porcentaxe da cantidade cedida. Se hai máis de un período de disposición e os xuros se acumulan ó capital prestado para xerar novos rendementos a partir da nova suma denomínase **composto** (i. *compound interest*). O que corresponde ós días transcorridos entre o último pagamento feito e o momento da compra dun valor denomínase **xuro corrido** (i. *accrued interest*). **Xuro básico do Banco de España** (i. *official rate*): o que aplica o banco emisor nas súas operacións con outros bancos e que ten unhas modificacións que se transmiten ó resto das operacións bancarias. **Xuro de demora** (i. *interest for delayed payment*): o que se produce por atraso no cumprimento con obrigacións de pagamento. É un tipo de penalización. **Xuro efectivo** (i. *effective interest rate*): o que se obtén ó converte-los pagamentos anticipados por un crédito en pagamentos vencidos. Calcúlase dividindo o xuro pagado entre a cantidade efectivamente recibida. **Xuro flotante**

(i. *floating interest rate*): o que se aplica a operacións con disposicións múltiples en cada unha das cales se fixa un tipo novo de acordo cunha referencia á que se lle engade unha marxe. Antes de cada período de disposición o tipo é coñecido, pero non para as sucesivas. **Xuro legal** (i. *legal interest rate*): o que a lei fixa para aplicar ás moras en pagamentos e que rexe se non hai pacto expreso contrario. **Xuro negativo** (i. *negative interest rate*): pagamento que nalgunhas circunstancias a banca esixe ós seus depositantes para aceptar depósitos. A banca suíza impúxoo en ocasións de exceso de liquidez ós fondos en francos suízos de residentes estranxeiros. **Xuro real** (i. *real interest*): contraponse ó xuro nominal e é igual a este menos a taxa de inflación esperada. **Xuros interpostos** (i. *building loan interest*, fr. *intérêts intercalaires*): os xerados no financiamento de equipo inmovilizado que aínda non entrou en funcionamento. En ocasións capitalízanse. Son importantes nas instalacións especializadas e nos equipos complexos de gran volume, como centrais nucleares.

letra de cambio, f. Letra de cambio (i. *draft, bill*, fr. *lettre de change*, port. *letra de câmbio*, cast. *letra de cambio*) (ver *efecto*). Efecto de comercio polo que unha persoa (librador) ordena a outra (librado) que pague unha cantidade nunha data e lugar determinados a nome dun terceiro (posuidor). Se carece dalgún dos requisitos denomínase **incompleta**. Se ten imperfección nos datos, timbre equivocado, imprecisión de datas, etc. é ineficaz desde o punto de vista bancario e denomínase **irregular**. Se inclúe a aceptación, é **aceptada** (i. *accepted bill*). Está **avalada** (i. *backed bill, guaranteed bill*) cando a cláusula do aval se estampa no propio documento. Pode ser **pagadoira á vista** (i. *sight bill*) ou **a prazo** (i. *time bill*). **Letra de cambio de colusión** (i. *accommodation bill*): a emitida sen mediar operación económica entre librador e librado e sen máis obxecto ca permiti-lo acceso ó desconto bancario. **Letra de cambio documentada** (i. *documentary bill*): a que vai acompañada de documentos acreditativos de circunstancias dunha operación comercial e necesarios para retirarlas mercadorías. **Letra de cambio prexudicada** (i. *bill not presented when due*): a que perdeu forza executiva por non terse presentado á aceptación ou ó pagamento oportunamente. Pódese reclamar por vía declarativa. **Letra de resaca** (i. *redraft*): a que, tras un non-pagamento, se xira ó posuidor para resarcirse da non satisfeita. É un mecanismo para exercer-la acción de regreso. **Letra do tesouro** (i. *treasury bill*): a emitida polo Ministerio de Economía e Facenda para obter recursos nun prazo inferior a un ano. Son negociables e teñen alta liquidez. **Letra financeira** (ver *efecto financeiro*).

librado, a.s. Librado (i. *drawee*). s. 1. Persoa ó cargo da cal se xira a letra. Convén facer consta-la diferenca que existe entre *librado* simplemente, que como tal non ten ningunha obriga, xa que calquera pode xirar a cargo doutro, e *acceptante*, que é o librado que dá conformidade á letra xirada ó seu cargo e que, polo tanto, se obriga a pagala cando venza. 2. Por extensión, aplícase á persoa obrigada a pagar calquera outro documento, tal como un cheque, etc.

librador -a, a.s. Librador -a (i. *drawer*). s. Persoa que estende un efecto de comercio.

libramiento, s.m. Libramento, orde de pagamento, f. (i. *orde of payment*, fr. *ordre de paiement*, port. *ordem de pagamento*, cast. *libramiento*). Orde por escrito que se dá con toda a formalidade para que se pague unha cantidade de diñeiro a outra persoa. Como condición esencial de todo libramento destácase a presenza de tres persoas: librador, pagador e beneficiario. Os libramentos máis frecuentes na banca son os que proceden dunha certificación de obra. **Libramento de fondos** (ver *libranza*).

libranza, s.f. Libranza (i. *draft, bill*, fr. *billet a ordre*, cast. *libranza*). Orde de pagamento que se dá contra un que ten fondos ó dispor do que a expide, marcando un beneficiario único ó que se lle pode permiti-la facilidade de pasa-lo seu dereito a un terceiro. Na libranza hai, como na letra de cambio, un librador ou ordenante, un librado ou pagador e un beneficiario ou posuidor. E unha fórmula, hoxe en desuso, que difire pouco da letra (non contén aceptación e, polo tanto, non é executiva), pero debe ser timbrada de acordo coa tarifa de actos xurídicos documentados.

librar, v.t. Librar (i. *to draw*). Expedir letras de cambio, cheques, libranzas, documentos mercantís similares.

liquidación, s.f. Liquidación. 1. Conta resumo e saldo dunha posición nun momento determinado (i. *settlement*). 2. Operación que ó peche dun negocio ou empresa consiste na venda dos seus activos (i. *liquidation of assets*). 3. Na bolsa significa compensación de posicións entre axentes (i. *clearing, adjustment*). 4. Cálculo do custo do desconto comercial, de letras, facturas e outros efectos, descontando do nominal os xuros, comisións e gastos (i. *liquidation*). **Liquidación de bens** (i. *liquidation of assets*): a que se fai convertendo en diñeiro os activos

dun debedor insolvente para proceder ó pagamento dos acredores. Se a ordena o xuíz denomínase **xudicial** (i. *court liquidation*).

montante, s.m. Monta, suma, importe, contía, total (i. *amount, total, value, cost*). **Monta compensatoria monetaria** (i. *compensating duties*): pagamentos que compensan o sector agrario polos efectos negativos derivados de manter nas súas transaccións un cambio distinto ó que rexe nos mercados de divisas.

obligación, s.f. Obrigación. 1. Título de renda fixa transmitible emitido a longo prazo. É representativo dun préstamo realizado á sociedade (i. *bond, note, debenture*). Poden ser **nominativas** (i. *nominal bond*), o que é raro, ou **ó portador** (i. *bearer's bonds*). O xuro pode ser vencido ou anticipado (i. *zero coupon bonds*). A garantía que levan consigo pode ser hipotecaria (i. *morgage bonds*) ou simple (i. *ordinary bonds*). Poden ser convertibles en accións (i. *convertible bonds*). Emíteas o sector privado (i. *private bonds*) ou o público (i. *public bonds*). Xeralmente, resérvase o nome de **bono** para as de vencemento a medio prazo (i. *bond*) e a de **obligación** para as de longo prazo (i. *debenture*), pero a demarcación non é nítida. 2. Vínculo xurídico que obriga a dúas persoas que quedan obrigadas reciprocamente a prestacións de natureza igual ou distinta (i. *obligation*).

obligacionista, a.s. Obrigacionista (i. *bondholder*). s. Persoa propietaria de obrigacións emitidas por unha empresa; para a toma de decisións que afecten ás obrigacións posuídas é frecuente que se constituán consellos ou asembleas de obrigacionistas.

operación, s.f. Operación (i. *transaction*). Negociación ou contrato sobre valores ou mercadorías. **Operación bancaria**: calquera das realizadas no ámbito do seu negocio. Na compravenda de títulos ou divisas pode ser **ó contado** (i. *spot transaction*) ou **a prazo** (i. *forward transaction*). **Operación bolsista** (i. *stock exchange transaction*): a realizada nun mercado bolsista. Se se realiza fóra de sesión, en inglés denomínase *curb market* ou *kerb market*. Se na operación unha parte se reserva o dereito a modificar algunha das condicións, aínda que medie o pagamento de compensacións, denomínase condicional (i. *conditional stock exchange transaction*). **Operación bolsista con prima** (i. *premium deal*): aquela na que unha das partes se reserva o dereito a abandonar-lo mercado logo do pagamento dunha penalización prefijada. **Operación cruzada** (i. *crossed entries*): apuntamentos contables intercambiables entre o banco e o cliente ou entre dúas oficinas banca-

rias mentres que o aviso non é recibido polo seu destinatario. **Operación de dobres** (i. *covering transaction*): compra ó contado e venda a prazo (ou á inversa) de valores ó portador da mesma especie e prezo prefixados. Tamén denominada **de cobertura**. Na actualidade coñécese como **repo**. **Operación repo**: operación de venda con pacto prefixado de recompra a prazo e tipo tamén prefixado. É un préstamo garantido co activo intercambiado. Deriva o nome de *repurchase agreement*, expresión inglesa para **acordo de recompra**.

orden, s.f. Orde (i. *order*, fr. *ordre*, port. *ordem*, cast. *orden*). **Orde bolsista** (i. *stockmarket order*, *stock exchange order*, fr. *ordre de bourse*, port. *ordem de bolsa*): encargo formal feito a un axente de cambio e bolsa. É un contrato de axencia e pode ser de venda ou de compra. Se se realiza a través dunha entidade financeira lévase a cabo nun impreso específico. **Orde de pagamento** (i. *attachment order*, *order for payment*, *order to pay*, *bank draft*, fr. *ordre de paiement*, *mandat de paiement*, port. *ordem de pagamento*): modalidade de transferencia bancaria pola cal o cliente ingresa na caixa ou autoriza para que se lle cargue na conta o importe que desexa que sexa pagado en efectivo ó beneficiario. Se require a previa presentación de documentos, denomínase **documentaria** (i. *documentary order for payment*). **Orde de suspensión de pagamento** (i. *stop-payment order*): a que se dá para anular outra anterior cando se constatan irregularidades relevantes.

das Problem der ... (Text is mirrored and mostly illegible)

... (Text is mirrored and mostly illegible)

... (Text is mirrored and mostly illegible)

... (Text is mirrored and mostly illegible)

O USO DO TEMPO FUTURO NOS SERVICIOS INFORMATIVOS DOS MEDIOS DE COMUNICACIÓN GALEGA

RAMÓN NOVO

Servicio de Traducción. TVG.

Introducción

Coa presente exposición intento mostra-la utilización inmoderada da opción verbal do futuro sintético, para expresar gramaticalmente unha acción que está por chegar.

Reduci-lo ámbito de uso de formas que expresan unha acción de algo vindeiro ós servicios informativos obedece ó feito de que hai que cortar por algún lado para evitar, ben omisións ou descoidos, ben caer na casuística; no marco da información é infrecuente atopalo concepto de futuridade unido a matices como *mandato*, *probabilidade* ou *sorpresa*.

O modelo de lingua sobre o que se realiza a reflexión é o galego actual, aínda que por obvias razóns non se pode prescindir do complemento dunha perspectiva diacrónica.

O apoio de exemplos é integramente extraído de material que sae tódolos días polas antenas ou no papel.

Consideracións

Polo xeral, máis da metade dos feitos noticiables ten referencias temporais nun futuro máis ou menos próximo. Á vista destas cifras podémonos facer unha idea da relevancia da cuestión aínda que só sexa polo aspecto cuantitativo.

Nos medios de comunicación galega a referencia do español é ineludible por canto representa, dun lado, a única base de datos operativa hoxe no ámbito dunha parte considerable da información; así por riba, a produción exclusivamente galega redúcese pouco menos ca ó traballo dos reporteiros e á información que provén dos organis-

mos institucionais; o resto recíbese a través de axencias de información e dos outros medios de comunicación. Doutro lado, o avance do proceso de normalización do noso idioma vai lento, e non é doado, polo que sexa, establecer rexistros. Certo é que os medios de comunicación se prestan óptimos como vehículos de difusión dunha pauta, pero o labor de establecela e fixala correspóndelle á sociedade.

O concepto de futuro

O futuro é, por natureza, incerto e hipotético e só existe na imaxinación. Ábrese, pois, un longo emprego estilístico a ese tempo de verbo, precisamente porque o futuro é intuído como algo dependente de continxencias fortuítas, algo que está fóra do realizable agora, fóra do poder decisorio, fóra da visualización inmediata como ser. Resumiríamos dicindo que o futuro é o *poder ser*. De aí que a substancia verbal para expresar estes contidos sexa mínima no modo da realidade, fronte á extensa serie de tempos de pasado. Esta redución, non obstante, é só aparente, xa que os matices, mesmo na incerteza, son múltiples: a entoación, o apoio doutras partículas na secuencia, a habilitación de estruturas e algún outro recurso encárganse de ir recortando o que doutra maneira quedaría incompleto e susceptible de interpretacións. Nin que dicir ten que a característica fundamental da linguaxe humana é podelo expresar todo con palabras.

Do latín ó romance

O valor do futuro pilla pouco campo na parcela dos sistemas verbais romances: escasamente cadanseus dous tempos, un simple e outro composto, no indicativo e no subxuntivo, e rendibilidade da maioría dos cales é minúscula, fronte á ampla gama de pasados, que admiten, pola súa natureza, outros tipos de flexión.

Se nos remontamos á época do latín clásico observamos que as diferentes formacións do tempo futuro constituíron unha fraqueza no sistema que ía acompañada por inercias semánticas. No proceso de substitución daquelas formas por outras novas hai un período de tempo en que conviven; no seguinte estadio, a forma que triunfa faille reber á outra. A alteración semántica prodúcese por un desvío no emprego que inicialmente é imperceptible e non se chega a considerar mutación semántica -a natureza mesma do futuro conduce a este desvío-. A significación foise adaptando ás novas necesidades de expresión, máis complexas, consecuencia dos cambios das condicións socio-culturais.

Así, mentres que o latín coidado, que parece ser que servía de vehículo entre as camadas sociais dun nivel cultural máis elevado, se servía das formas sintéticas, a caste popular foilles dando preferencia ás formas perifrásticas ata o punto de callaren de tal maneira, que se chegaron a impoñer sobre das outras. A perífrase era máis complexa, pero aproximaba máis cá forma reducida.

Fórmulas verbais de apoio

Para o valor absoluto de acción vindeira respecto ó tempo e de realidade canto ó modo -enténdase *modo indicativo*-, a estrutura do sistema verbal do galego dispón dunha forma orgánica con manobrabilidade suficiente para expresa-lo que sexa que teña que ver cunha acción futura. Preséntaselle, xustamente por esta lixeireza semántica, unha grande competencia de formas que apuntan con maior precisión en diversos contidos semánticos. Estas formas proveñen do conxunto do propio sistema verbal, incluídas as perífrases.

Vexamos algúns *contrapesos* que se establecen na estrutura do verbo para apoia-la vaguidade da forma orgánica de futuro. Estas fórmulas posúen potencialmente poder para expresar, segundo os casos, unha acción futura de maneira máis puntual.

1. A perífrase de futuridade IR + INF.

A certeza, sempre relativa no futuro pero operativa, pódese marcar: *Unión leiteira normanda entra a formar parte de Larsa cunha contribución inicial de 1.200 millóns de pesetas. Deste xeito, os gandeiros van poder cobra-lo que lles adebeda a empresa.* A perífrase *ir + inf.* está capacitada para mostra-la certeza na sincronía do galego de hoxe. O sentido é outro, se dicimos: *Unión leiteira normanda entra a formar parte de Larsa cunha contribución inicial de 1.200 millóns de pesetas. Deste xeito, os gandeiros poderán cobra-lo que lles adebeda a empresa,* onde a opinión pública se fai eco de sospeitas, que poden, ou non, chegarse a producir. Isto, evidentemente, supón algunha dificultade, pero nunca unha traba lingüística; o idioma ofrece esta posibilidade real; cómpre aproveitala. Con todo e eso, pode haber susceptibilidades de interpretación.

O contexto, noutros casos, facilita o labor: *A pesar de que George Bush tentou centra-la atención do electorado na crise do Golfo, (...) todo parece indicar que os republicanos van perder representantes nestes comicios.*

2. O presente de futuro

O presente de futuro ou presente prospectivo consiste nun uso dislocado do presente, cando está clara unha referencia temporal de posterioridade; ademais, non engade valor semántico ningún.

A propiedade de versatilidade temporal que ofrece o *tempo presente* permite suxerir un futuro próximo. Conscientes da existencia dun *presente psicolóxico* e un *presente cronolóxico*, cando dicimos *O próximo luns asínase un acordo entre a Xunta e a dirección da empresa nacional Bazán (...)*, o *asinamento* está ó alcance; é, máis que posible, certo, e o receptor concíbeo así.

No caso de que a referencia temporal -adverbios de tempo ou locucións frásticas equivalentes- estea implícita, non ofrece ningún problema de substitución e é recomendable o uso do presente. *O Parlamento europeo debate mañá en Estrasburgo un informe contra a xenofobia e o racismo en Europa.*

3. O presente de subxuntivo

Tendo en conta a afinidade modal que presenta o subxuntivo co futuro de indicativo, tampouco convén descarta-lo uso do subxuntivo no canto do futuro: *Os primeiros resultados non se van coñecer ata esta madrugada, pero é case seguro que o partido demócrata conserve e incluso aumente a súa cómoda maioría no Congreso e no Senado*, por *Os primeiros resultados non se coñecerán ata esta madrugada, pero é case seguro que o partido demócrata conservará e incluso aumentará a súa cómoda maioría no Congreso e no Senado.*

4. Outras perífrases de futuro

Aínda que menos rendible cá perífrase *ir + inf.*, a formación *haber + inf.* tamén pode aparecer nalgúns casos para expresa-la futu-
ridade con connotacións de obrigación: *Desta cuestión habemos falar hoxe con representantes deste organismo*, no canto de *Desta cuestión falaremos hoxe con representantes deste organismo.*

O estilo

Nunha redacción coidada recoméndase o uso do futuro unicamente cando proporcione algo á noticia. Utiliza-lo futuro en vez do presente equivale a transforma-lo certo en posible. A acumulación de

futuros é igualmente reprobable. *Aínda que non se especificou en que consistirán estes proxectos, sábese que en Bazán se construirán buques para un país nórdico e tamén se comezará en breve a facer unha serie de embarcacións para a Mariña española.* O estilo faise así moi pesado.

Outra consideración que non convén olvidar en medios de comunicación é a actualidade. A utilización do presente de futuro contribúe a emprazar unha acción vindeira nun presente máis próximo e, daquela, máis interesante neste momento. A implicación co oínte ou co lector é maior. Da outra maneira, o que se fai é empraza-lo noticiable ó momento en que se produce. O tempo presente dos verbos é moi útil para dar vigor e sensación de actualidade ás narracións.

Un caso particular

Nalgunhas ocasións o redactor válese da técnica do estilo indirecto para explicar algo que dixo unha persoa. Cando se trata de transcribir palabras textuais sobre linguaxe xurídica, adoitan aparecer-las formas orgánicas do futuro: *Empresas e produtores non se poñen de acordo sobre a táboa bacteriolóxica que establece que leite ten dereito á prima e cal deberá ser penalizado.* Nestes casos hai matices de obrigación; a idea de *deber ser* é immanente á futuridade. É recomendable manter estas formas.

Conclusión

Xa vimos procedementos tanto ou máis válidos que considera a gramática do galego, que ofrecen opcións ás formas flexionais de futuro, e tamén vimos casos de usos específicos cos que, conforme á súa natureza, cómpre sermos tallantes.

Para concluir, non é ocioso, antes ben constitúe o punto de partida desta pequena exposición, recorda-lo papel que desempeñan as preferencias dos propios usuarios. A lingua viva recomenda usos moi concretos en cada caso. Non podería ser outro o final desde o momento en que a normalización soporta hoxe, en tanto que é un proceso, sólidas e xustas realidades, camiño do restablecemento definitivo do idioma.

A RELEVANCIA SOCIAL DA ALTERNANCIA LINGÜÍSTICA

JOAN A. ARGENTE GIRALT
ANXO M. LORENZO SUÁREZ
U. Autònoma de Barcelona

0. Introdución

A alternancia lingüística (inglés *code-switching*) conforma un fenómeno sociolingüístico derivado do contacto de linguas. Independentemente de opcións que globalizan o seu alcance teórico e metodolóxico (Poplack & Sankoff 1988; Auer 1988, 1990), a alternancia pode ser considerada como un resultado socio-estructural máis que engadir a aqueloutros implicados na mestura de linguas, que teñen como marco operativo o descrito para os contextos de contacto.

O estudio da alternancia ten sido un fecundo patrimonio para aquelas aproximacións da sociolingüística e do contacto de linguas máis centradas en acotaren as imbricacións entre feitos lingüísticos e sociais. Dende perspectivas cinguidas ó estrictamente lingüístico, a alternancia serviu para formular representacións formais que modelasen a variación lingüística nas situacións multilingües, e desta forma axeita-la teoría gramatical á variabilidade lingüística (Sankoff & Mainville 1986; Woolford 1985); por outra banda, a lóxica conversacional da alternancia foi explorada con certo detemento dende análises baseadas na psicoloxía social e maila sociolingüística interaccional (Scotton 1982, 1983; Gumperz 1982), entre outras.

Dunha maneira anovada, o estudio dos feitos de alternancia permite achegarnos ás realidades lingüísticas mediante as cales podemos aprender e explicita-las relacións entre procesos sociais e formas lingüísticas. De xeito complementario á potencialidade discursiva xerada nos enunciados alternantes, a idea de estratexia que subxace no emprego das formas lingüísticas nas interaccións comunicativas aplícase en toda a súa extensión ó discurso alternante. E se observamos tal recurso interaccional dende unha perspectiva comunicativa, esta abordaxe será de interese indubidable en canto sexamos capaces de arte-

lla-las oportunas e mestas interrelacións entre a alternancia, os procesos sociais e a (re)ubicación das variedades en contacto. En tanto a alternancia poida ser descrita como posuidora de significados expresivos recorrentes e sistemáticos, e en canto a súa produtividade poida ser inferida a partir do seu valor discursivo, poderemos abordar no seu conxunto un obxecto de estudio que pescude no uso efectivo que tal estratexia supón para os falantes no seo dunha categoría social particular. E sendo a situación de contacto o marco conceptual e empírico que a sustenta, a estratexia alternante pode ser considerada como altamente reveladora daqueles procesos sociais que, na súa proxección estrutural, xeran determinados tipos de resultados lingüísticos.

1. A alternancia como mestura de códigos

Máis alá das condicións lingüísticas que potencialmente restrinxen, favorecen ou impelen o funcionamento e maila produtividade da alternancia, faltarán argumentos sólidos que permitan a súa descrición, de non situarmos no lugar apropiado e coa intensidade precisa as funcións sociocomunicativas que tal estratexia vehicula nos intercambios sociais¹. Dende unha perspectiva metodolóxica e coa finalidade de aillar fragmentos de alternancia, cómpre a definición das variantes implicadas, a unidade discursiva onde poden concorrer e o tipo de falantes susceptibles de amosaren tal recurso. Deste xeito, en primeiro lugar é necesario sinalar códigos lingüísticos definibles dun modo discreto; ou dito doutra maneira: que cada variedade posúe plena autonomía estrutural. En segundo lugar, facer uso da alternancia presuppón un certo grao de acceso ás variedades implicadas por parte dos falantes; grao que variará, a nivel social e individual, segundo o tempo e maila intensidade do contacto intercultural. E finalmente, requírese que tal recurso sexa observado nos lindes dunha unidade discursiva mínima. Esa unidade é o evento de fala, de maneira que todo aquilo máis aló dese límite entrará de cheo dentro dos mecanismos da elección lingüística; estratexia esta que conta con outro artellamento diferenciado do que podemos sinalar para o que aquí nos ocupa.

Que estas condicións poidan ser matizadas, algunhas seriamente cuestionadas e outras engadidas, non debe resultar sorpren-

¹ Tales funcións deberán estar recollidas na configuración global dunha comunidade/grupo social artellado como tal, e xunto ás funcións sociais que cumpre a mestura de códigos cómpre cuestionarse igualmente pola capacidade bilingüe dos falantes considerados, e pola natureza e uso efectivo daquelas variedades implicadas no contacto interlingüístico (véx. Poplack & Sankoff (1988).

dente. A investigación sobre a alternancia vén acadando nos nosos días un avance espectacular, de maneira que as fronteiras entre fenómenos que situabamos como ben diferenciados poden verse certamente solapadas, en aras dunha interpretación global e na procura dun maior espazo conceptual entre aqueles que xeneralizan os achados na alternancia lingüística.

Cómpre sinalar, sen embargo, que a descrición restrinxida que se desprende das tres condicións sobre a alternancia arriba expostas, expresa non tanto unha idea reduccionista coma un puntual baseamento metodolóxico que tenda a definir un eido de traballo no cal as barreiras teóricas poden chegar a carecer de interese práctico.

Do mesmo xeito que alternancia e elección lingüística abranguen estratexias diferenciadas de descrición, tense argumentado que a alternancia, no seu resultado estrutural, debe ser convenientemente aillada dos fenómenos de interferencia². As diferencias entre ámbolos dous fenómenos derivados do contacto lingüístico foron investigadas co interese de resolve-los que, ó cabo, poden resultar casos empíricos de dubidosa natureza formal. Aínda recorrendo a criterios meramente lingüísticos na resolución de tales continxencias, non se pode obviar que alternancia e interferencia presentan amplas concomitancias, sobre todo se atendemos a determinados resultados socio-comunicativos dende a perspectiva dos falantes que fan uso deses fenómenos de mestura de variedades. De maneira que cabería preguntarse ata que punto é imprescindible especular sobre os motivos que avalan unha separación radical e definitiva entre ámbolos dous conxuntos de exemplos³.

O noso obxectivo centrarase en amosa-la significación social que subxace nos exemplos de alternancia recolleitos nun universo concreto que serve de exemplo puntual, e á vez representativo, do contacto galego-castelán. Na medida en que poidamos abstraer un conxunto de significados discursivos nos fragmentos de alternancia, poderemos inferir hipóteses sobre a maneira en que tales tácticas, no repertorio lingüístico dun conxunto de falantes, permiten convir contidos socialmente relevantes. Esta finalidade non é senón intentarmos dar unha resposta rigorosa ó "cando" da alternancia, pero co corolario necesario de que tal cometido será un paso introductorio e descritivo a aqueloutro que artelle o "por que" de tal estratexia. Mediante estes

² Véx. Gumperz (1982:66); Poplack (1990).

³ Separación tallante que, fóra de casos límite, non recollería unha vía de análise que permite sinalar para a interferencia, máis alá da marcaxe estilística, valores expresivos e significados socialmente relevantes (Argente & Payrató 1990; Lorenzo 1990, cap. 5).

dous niveis de análise, complementarios e sucesivos ó tempo, intentamos pesquisar na potencialidade significativa dun conxunto de exemplos representativos da mestura de variedades, entendida como o resultado certamente paradigmático dunha situación prolongada e intensa de contacto interlingüístico.

2. A configuración normativa dunha agrupación local

Analiza-la conducta verbal dun conxunto de individuos debe responder a un marco xeral que contemple o artellamento social e comunitario no cal eses falantes desenvolven a súa actividade verbal. Constatá-las dinámicas lingüísticas xeradas na situación de contacto, a través da sistematización das normas de actuación que rexen a conducta social e individual, supón un exercicio empírico que conta coa bagaxe normativa daquel universo modelador dos fluxos internos nunha categoría social particular⁴.

A comunidade observada corresponde á parroquia de Coiro, no concello de Cangas de Morrazo, Pontevedra (Lorenzo 1990:61-91). Dentro da devandita comunidade, o grupo de falantes observado pertence a un conxunto de poboación limitado, e caracterizado pola interacción común frecuente -derivada da súa participación en diversas oportunidades de intercambio comunicativo dentro da comunidade local-, e compartindo un conxunto de atributos sociopersonais que lles confire un carácter relativamente homoxéneo⁵. Para este grupo analizado, a aprendizaxe de galego e castelán efectuouse de maneira informal durante a etapa de transmisión primaria. A socialización secundaria -aquela desenvolvida no ensino escolar- non foi seguida pola maioría dos informantes, e para aqueles que accederon a ela, esta desenvolveuse en castelán. Xa que logo, o grupo de falantes considerado pertence a aquela xeración que aínda foi socializada primeiramente en galego⁶.

⁴ Unha empresa deste cometido incardínase no obxectivo de analizar e modelar os valores socioculturais dunha agrupación de individuos, e as regras culturais de conducta que revelan aqueles valores (Fasold 1984:192 e ss.).

⁵ Entre os atributos compartidos cómpre reseña-la pertenza a unha xeración con vencellos artellados arredor dos valores locais -pero con contacto frecuente fóra do medio da aldea-, idade aproximada, e nomeadamente normas e crenzas compartidas no que atingue a actitudes e elección lingüística; entre estas, destaca o uso do galego como variedade de relación sistemática entre eles.

⁶ Esta é unha característica común en tódolos membros do grupo, e por iso un atributo comunitario compartido. E sendo así, son representativos do que podemos de-

As normas implícitas que sustentan a práctica verbal, no que atingue á elección lingüística, especifican o emprego do galego nos contextos de interacción intragrupal. O emprego do galego dentro do grupo, sendo un dos atributos que lle confire definición, vencélase conceptualmente a referentes locatarios e solidarios paradigmáticos daquelas colectividades de intercambio frecuente, e que teñen lugar en ámbitos de relación social certamente informal. Nos intercambios intergrupais, a modelación das normas de elección complicase na medida en que tamén é máis complexa a percepción dos potenciais interlocutores e dos contextos de interacción. De maneira que cómpre aquí sinalar unha gradación na elección de castelán e galego que comezaría polo atributo foráneo do interlocutor no intercambio -que implicaría o uso do castelán por parte do falante grupal-, ata a concreción do estatus de determinados suxeitos que non poden ser definidos de xeito excluínte segundo a dicotomía inter/intragrupal⁷; con este tipo de suxeitos as estratexias de elección valorarán esa situación "fronteira" mediante un uso con valor práctico e con extensión variable de ámbalas dúas variedades⁸.

Xulga-lo proceso social subxacente neste grupo considerado como de mantemento social do galego é máis que posible na medida en que ese é o código lingüístico de uso sistemático nos contextos de interacción intragrupal. En igual medida, o recurso ó castelán a efectos de elección lingüística presupón dous aspectos: por unha banda, que o factor interlocutor desempeña un papel primordial na elección lingüística do falante; e por outra banda, que podemos supoñer un certo grao de acceso ó castelán por parte do grupo considerado, sendo esta variedade parte do repertorio lingüístico ó seu alcance, en grao e competencia que varía dun individuo a outro⁹.

nominar "xeración ponte": aquela que recibiu o galego dos seus maiores, e aquela que operou cos seus fillos a transmisión pragmática do castelán (véx. Lorenzo 1990).

⁷ Como elementos "maxinais" situamos aqueles individuos que participan dalgún dos atributos observados nos suxeitos endogrupais, pero non da súa totalidade; e o que é máis importante: serán aqueles que amosen esquemas de elección e actitudes lingüísticas non asumidas -ou parcialmente distintas- daquelas analizadas no endogrupo. Estes individuos asumen -e son recoñecidos con- tal papel social diferenciado por motivos de idade, tempo de residencia na vila, e/ou pola función social que desempeñan. De igual xeito, a condición "maxinal" -aínda sendo unha etiqueta derivada da observación de pautas e normas de conducta-, pode ser considerada como automática p. ex. para aqueles de menor idade-, ou pode ser "autoimposta" -p. ex. para aqueles que renuncian a participar dos beneficios da articulación normativa da agrupación local.

⁸ Dorian (1982) utiliza o concepto de "maxinal" noutro sentido distinto ó que aquí empregamos.

⁹ Para o noso interese valla simplemente indicar que tódolos membros do grupo posúen a capacidade de construír oracións que sigan a gramática e mailas normas

A situación de mantemento descrita non supón en modo ningún actitudes lingüísticas que tendan a manter separadas ámbalas dúas variedades como códigos discretos. Dito doutro xeito: están ausentes da configuración normativa do grupo aspiracións puristas que estigmatizan usos desviados das normas gramaticais das respectivas variedades lingüísticas. Deste xeito, é posible indicar que a función social outorgada a cada variedade predomina sobre a realización formal do devandito código. De maneira que produciren enunciados, conscientemente ou non, con elementos de distintas orixes estruturais non é unha conducta avaliada negativamente polos membros do grupo.

Dos exemplos de alternancia recollidos nas interaccións grupais¹⁰, podemos rastrexar unha casuística que mostra fragmentos en castelán en enunciados desenvoltos en galego. O artellamento da alternancia sitúase, como de seguido debullaremos, na procura de significacións relevantes tanto para o contido comunicativo das mensaxes, coma na utilización de dúas variedades ben diferenciadas nun mesmo enunciado.

3. A alternancia galego-castelán

Seguindo a pauta dos traballos xa clásicos de Blom & Gumperz (1972) e Gumperz & Hernández-Chávez (1975), a alternancia *situacional* sinala algún dos compoñentes do evento de fala -escenario, tema e participantes- como factor activador de tal fenómeno¹¹. A idea básica é que se a alternancia pode ser vencellada ó cambio nalgún deses elementos, a súa motivación responderá ás características particulares contidas no compoñente responsable de tal feito. Por outro lado, a alternancia non situacional -tamén denominada *metafórica*- representa un cambio marcado polo falante no ton do intercambio, cambio que xera distintas opcións expresivas sen que o contexto da interacción sexa modificado.

comunicativas do castelán, con diferencias entre falantes no grao de gramaticalidade que a norma monolingüe castelá podería outorgarlles a tales enunciados.

¹⁰ A mostra foi organizada finalmente a través de catorce informantes, en contextos de entrevista e de interacción non condicionada, co cal obtivemos trinta e dous casos de alternancia do galego ó castelán en dezaioito horas de gravación.

¹¹ Véxanse, sen embargo, críticas a tal dicotomía (Scotton 1988), e a noción de "contextualización" do propio Gumperz, como concepto máis xeral e globalizador do +/- situacional (Argente 1990).

Nos casos recollidos de alternancia galego-castelán¹², activada por un cambio no contexto de interacción, a figura do interlocutor -en forma dalgún participante no intercambio- serve de canle e activador para o emprego do castelán nos intercambios conducidos en galego. Participante que, nalgúns exemplos, implica unha modificación no tema desenvolto. Sendo así, xa que a intervención dun participante ata ese momento pasivo obedece ó requirimento dalgún tipo de "beneficio" comunicativo -por indicación do falante, ou por iniciativa propia dese participante-, o que se detectou foi que o tema como argumento autónomo non supuxo en ningún momento un pretexto que motivase a alternancia¹³.

Os exemplos de (1) sinalan interaccións nas cales un suxeito presente no evento de fala, que non participa directamente nel ata ese momento, é introducido no intercambio sostido por outros participantes; mentres que estes últimos manteñen a interacción en galego -como demanda o contexto endogrupal-, o participante que activa a alternancia é un suxeito castelanfalante de menor idade, esóxeno polo tanto ás condicións normativas do endogrupo¹⁴.

(1)a.- Unha muller de 35 anos (A) na sala da súa casa está a conversar sobre distintos aspectos da súa vida cotiá. As súas dúas fillas (-B-, filla maior; -C-, filla pequena) estaban presentes pero non interviñan.

PASAXE:

(A): -Non, eu non fumo moito. A noite do sábado si, saímos por aí, (...).

(dirixíndose a -C-): -Dille a túa irmán si vai a buscar unha botella de viño, que teño sede (...).

(dirixíndose ó invest.): ¡Está un día hoxe!.

(dirixíndose a -B-): *¿Me vas a buscar una botellita de vino?*

(B): *¿Cuál?*

¹² A metodoloxía de intervención no grupo analizado baseouse na participación-observación. Despois dun período preliminar de contacto e introducción no desenvolvemento das actividades comunicativas dos membros do grupo, o investigador situábase nunha posición pasiva nesas interaccións, sen que a súa presenza condicionase o desenrolo habitual dos intercambios comunicativos que se producían.

¹³ De igual maneira, o escenario non foi en caso ningún un factor que desencana-se o uso alternante: nin por sí só, nin en conxunción con ningún outro elemento contextual.

¹⁴ No tocante á transcripción dos exemplos, colocamos en letras maiúsculas os fragmentos de alternancia. O símbolo "(...)" fai referencia ó resto do fragmento onde se insire o anaco seleccionado. Algún texto entre parénteses indica elementos elípticos -sintácticos ou de significado- que introducimos para clarexalo sentido do párrafo correspondente. Ó longo da transcripción obsérvanse outros fenómenos tanto de tipo interno ó galego -seseo, gheada- coma externos -derivados do contacto co castelán. Ámbolos dous conxuntos de fenómenos son reflectidos directamente na transcripción cando así ocorreron nas conversas, sen facer adaptación nin reinterpretación, coa finalidade de mante-la cohesión do discurso reproducido.

(A): -Encima [ensima] dos sofás, a continuación do hornreiro hai aqueles sofás, nus bancos, arriba, (...).

(1)b.- No mesmo contexto que (1)a, -B- solicita unha aclaración sobre algo que -A- acababa de comentar.

PASAXE:

(A): -Pois uns sobriños andan a mirar quen lle quenta o capital, (...). Entón dígolle eu á miña nai: mire, mellor non ter nada porque non tendo nada non pelemos por usted.

(B): -¿Quién mamá?

(A): -¿Quién de quién? ¡Ah!, tía Agustina [aghustina], que Camilo iba visitar muito cando anduvo mala.

A activación da alternancia en (1) difire en canto á intervención do falante: mentres que en (1)a, o falante indica quen é o destinatario da orde impartida, en (1)b o fragmento en castelán é resposta ó requirimento directo do participante castelanfalante, que é correspondido na devandita variedade. En ámbolos dous casos, máis alá da diferente orixe na súa activación, o recurso á alternancia facilítalle ó falante a tarefa de acomoda-lo participante esóxeno dentro do intercambio, realizando este acomodo mediante o paso ó castelán. Neste sentido cúmprese unha función que especifica o receptor da mensaxe (Gumperz 1982: 77; Romaine 1989: 149-50), na medida en que seguir co galego podería suxerir certas dúbidas sobre cara a quen vai orientado o fragmento. En termos da análise de Gumperz (1982), os fragmentos de (1), amais da función especificadora do receptor, exemplificarían unha función discursiva que reflicte a "seriedade" da orde impartida; e esta finalidade incardínase nos valores expresivos percibidos nas linguas a empregaren. De maneira que en (1)a, por exemplo, a dirección da alternancia cara ó castelán confírelle ó mandato impartido un valor expresivo de seriedade.

Igualmente a alternancia vehicula aquí unha función directiva (Appel & Muysken 1987:119), xa que "inclúe" certos participantes mediante a "exclusión" funcional doutros.

Esta idea sobre a finalidade "orientadora" da resposta/requirimento refórzase por canto tal conducta non conduce o falante a perseverar no uso do castelán. Esta falta de obriga compróbase en canto observamos como o falante continúa en galego xa non só co interlocutor intragrupal, senón tamén co participante que activou a alternancia. Circunstancia esta que, por outra banda, non constitúe unha violación das normas grupais, xa que o falante efectúa o cambio funcional ó castelán e desactiva deste xeito a posible percepción de disfuncionalidade que puidese xurdir da ruptura na reciprocidade verbal posterior.

Nos exemplos de alternancia non-situacional, non podemos aillar elemento interno ningún -nin por suposto externo- ó evento de fala que provoque o recurso puntual ó castelán. Neste tipo de contextos sistemáticos, a alternancia ofrece un conxunto de opcións que, aínda que limitadas, suxiren un rico abano de matices expresivos, como analizaremos de seguido.

Os casos con máis peso cuantitativo son aqueles que serven para actualizar no decurso dun intercambio fragmentos que fan referencia a feitos ou conversas anteriormente producidas -no eixe temporal-, nas cales tomou parte activa ou pasiva o falante que as rememora. En (2) podemos observa-lo seu funcionamento¹⁵.

(2)a.- Unha muller de 33 anos recorda unha conversa mantida cun amigo da familia. Este ofrecéralle un traballo que non lle gustaba, pero ó ser moi coñecido da familia, a decisión era delicada; polo cal, estaba a intentar argumenta-lo máis seriamente posible a súa negativa ó devandito traballo.

PASAXE:

(MAR.): -Entón o tío dixo: concho, tal, porque *a mi me gustaba que vinieras tu mejor*, ó final como era unha xente coñecida del (do seu home) pois nada. No, eu non podo porque se veño deixo a casa patas para arriba e non pode ser (...).

(2)b.- Unha muller de 60 anos recorda distintas conversas mantidas co seu neto -de 7 anos-, onde lle relataba as penurias económicas que ela pasara na súa infancia.

PASAXE:

(JOS.): -Entonces [entonses] eu iba polo monte e decíalle: mira rapaz. eu por aquí fun descalza, anduven descalza. *¿Y tenías hambre abuela? Sí, sí que la tenía, tenía hambre*. E ó ano seguinte igual, volví a contarlo e el acordábase do que lle dixera e me decía: *Abuela, cuando yo sea mayor y tenga yo hijos, se lo voy contar lo que tú hablas, porque me lo contaste el año pasado y este año me lo vuelves a contar*.

A operatividade do paso ó castelán permítelle ó falante seleccionar-lo interlocutor rememorado, en tanto resulta verosímil pensar que tal variedade foi empregada no intercambio e polo individuo actualizado. Neste sentido o emprego do castelán pode buscar unha certa garantía de "autenticidade" para o discurso alleo reproducido. Sen embargo, isto non sempre ten que ser así: outros casos, nos que un interlocutor rememorado usou máis que posiblemente o galego, foron actualizados en castelán. Como indica Gumperz (1982:82), os falantes

¹⁵ Nos casos de alternancia non-situacional, a presenza do investigador en interaccións co falante (véx. nota 12) -ou un falante en intercambio con outro individuo endogrupal-, non resultou de maior interese para a activación da alternancia.

non sempre son citados na lingua que foi empregada no seu momento. E como se verá máis adiante, cómpre supoñer que tal feito resulta dunha opción estilística do falante que, mediante a alternancia, pode pretender desvincularse da responsabilidade contraída sobre a mensaxe reproducida.

Noutro conxunto de casos, a alternancia prodúcese con significados potenciais máis espúreos e delicados, asociados a un uso icónico non exento de certa ironía, como podemos observar en (3):

(3)a.- Un home de 35 anos estaba a recorda-lo seu paso pola escola no franquismo durante a súa infancia, e certas experiencias que aínda recordaba.

PASAXE:

(MON.): -Por suposto todas as clases eran en castelán, e *cara al sol. Viva la madre patria e visita del alcalde incluida, y que bueno es el profesor que tuve, cuando nos enseñó a todos, debeis de estarle agradecido*, eu estoulle agradecido polo que me ensinou toda esa escola (...).

(3)b.- Un home de 32 anos estaba a se queixar do pouco que, segundo el, se fai polo galego. E nunha referencia concreta, sinalaba un traballo que coñecía sobre sociolingüística galega.

PASAXE:

(MON.): -Hai algunha tesis feita, algunha tesina, pouca cousa. A xente dedícase a outras cousas. En Santiago *hay un señor que se llama Guillermo Rojo* que fixo a tesis sobre sociolingüística.

Mediante o uso dunha fórmula aparentemente ritualizada, o fragmento en castelán contén unha significación que se interpreta -por parte do receptor- como tal fragmento discursivo ritualizado. Trátase de fragmentos que basean a súa ritualidade no código que a sustenta. E ademais desa virtualidade, o matiz irónico asociado despréndese dunha certa complicidade co receptor da mensaxe, na medida en que este está capacitado para decodificar axeitadamente a ritualidade da fórmula. Pero esa ritualidade baséase na expresión da relación poder-solidariedade acadada coa xustaposición de galego e castelán; de maneira que, mediante a mestura ordenada, se confrontan ámbolos dous conxuntos de valores asociados independentemente a cada unha das linguas no seo da comunidade.

Noutros casos de significación abertamente icónica, o irónico vese superado polo "soez", sendo ese o efecto inmediato procurado para rematar unha escalada verbal que debe contar cun final conclusivo e igualmente contundente; así:

(4).- Un mariñeiro en entrevista co investigador estaba a contar algunha das súas experiencias no mar, e os problemas económicos que sempre xorden nas relacións cos armadores.

PASAXE:

(X.): - (...) A última vez [ves] que viñemos pasounos o mesmo, fixemos non sei cantas toneladas e nos pagaron como si fixésemos a mitá, e fomos a protestar e a decirlle: pero bueno, como pode ser isto, si chegamos cheos, que non había no barco sitio para tanto peixe. E eles nada, que non; ó final o problema e que nadie di nada. Todo o mundo se deixa ir, ten (= teñen) medo a que os despachen *y a tomar por el saco*.

Non estando ausente dunha certa ritualidade, como en (3), no exemplo (4) o sarcasmo e a ironía son valores solapados polo exabrupto pouco condescendente, na procura dun remate que non deixe lugar a dúbidas.

Noutro subconxunto de exemplos, o falante diríxese a un participante no intercambio na procura dunha confirmación -as máis das veces retórica- para unha pasaxe emitida con anterioridade -ben unha opinión, un feito sucedido, etc. A apelación ó interlocutor funciona en exemplos como o seguinte:

(5).-O informante estaba a realizar diversos comentarios sobre como se fala galego e castelán en distintas partes de Galicia.

PASAXE:

(MAR.): -O galego fálase dependendo do sitio, os do interior non falan igual que nós, que somos da costa. Eles falan máis cerrado, son máis "cocóns" falando. Despois falando castelán somos horrendos, de verdá, metemos a pata hasta o fondo, *no me digas*.

A alternancia aquí realízase ó mesmo tempo que se modifica a modalidade narrativa, xa que á enunciación precedente sucédelle unha interrogación que non espera resposta por parte do participante -aínda que non sempre teña que ser así. Interrogación que, como observamos en (5), tampouco está ás veces exenta dunha certa ritualidade formal.

Finalmente, outro subconxunto de casos con alternancia ó castelán serve como mecanismo para reforzar marcadamente algunha unidade -ben funcional, cando se trata daquelo contido no discurso precedente, ben formal, cando se trata de incidir sobre un fragmento reducible a un sintagma ou substantivo. Estes casos son exemplificados da alternancia como medio de procurar contido enfático¹⁶. Así, vexámo-los seguintes exemplos:

¹⁶ Como fenómenos de énfase incluímos dous conxuntos de casos que poderían ser acotados de xeito independente: por unha banda, exemplos de énfase en sentido estrito, e por outra exemplos de repeticións. Sen embargo, as reiteracións -aínda que co seu propio artellamento- non deixan de ser unha manifestación particular do mecanismo de énfase, xa que a finalidade procurada é resaltar puntualmente, nos nosos exemplos,

(6)a.- Un home de trinta anos recorda a súa vida escolar e a cuestión da lingua empregada cos compañeiros de clase e amigos.

PASAXE:

(MON.): -Estando nunha escola dese tipo, onde a lección (era) en *castellano*, en castelán, a escolarización en castelán, agora entre nós ivivísimo! (o galego).

(6)b.- Unha muller de trinta e cinco anos estaba a relatarlle ó investigador o por que dunha rifa que nese momento tiñan ela e mailo seu home, provocada por un pequeno accidente doméstico.

PASAXE:

(CON.): -(...) pero nótaselle a forma cando está cabreado, é mui distinto de cando está ben, normal, pero (...), o que pasa e que..., *al final*, xa me cabreo que lle digo: mira, que son unha muller, non un home, ¿vale?.

(6)c.- Unha muller de corenta anos -SIL.- estaba a comenta-las diferencias que unha amiga lle notara no seu acento, xa que a muller e maila súa amiga eran dunha aldea preto de Coiro; mentres que SIL. levaba xa moitos anos en Coiro, a súa amiga continuaba a vivir na aldea, e xa notaba diferencias na fala de SIL.

PASAXE:

(SIL.): -Hai unha rapaza que cando vén sempre me di: ¡Xa colleches o tono de Cangas!. *A mi no me lo parece*, pero bueno, ela di que si.

En (6)a, a énfase radica na aclaración así explícita da correspondencia interlingüística para unha mesma peza léxica; neste contexto a alternancia en si mesma pode ser tan indicativa expresivamente coma o propio valor referencial do fragmento "alternado", por canto unha correspondencia quizais demasiado obvia dá paso á súa enunciación en ámbalas dúas formas interlingüísticamente equivalentes. Co cal prevalece unha función ata certo punto metalingüística (Appel & Muysken 1987:120).

En (6)b e (6)c, o fragmento precedente serve de pretexto para un conxunto de funcións solapadas, non sempre de fácil disección. En principio confróntase a obxectividade do falante coa subxectividade daquelo que se referencia (Gumperz 1982:150), o cal implica ademais unha función clarificadora, cando non "amplificadora", da mensaxe, servindo así para consolida-la énfase sobre o fragmento. Esta imbricación entre o obxectivo versus subxectivo, e entre a relación amplificación/clarificación redunda nunha estratexia en mans do falante que lle permite eludir certa responsabilidade sobre o fragmento mediante o cal se elabora a alternancia.

un sintagma precedente (para o valor discursivo das repeticións, véx. Romaine 1989:149; Gumperz 1982:78).

Do visto e analizado ata agora, describi-los contextos de alternancia permítenos suxerir un conxunto restrinxido e á vez rico de opcións funcionais e expresivas, seguindo o paradigma situacional/non situacional. Deste xeito, podemos recolle-los valores descritivos que rendibilizan o artellamento conversacional, a construción do discurso e maila avaliación interactiva dos interlocutores mediante o seguinte cadro, que dá conta do nivel funcional onde o castelán é introducido nos enunciados en galego:

CADRO 1

ALTERNANCIA SITUACIONAL	ALTERNANCIA NON SITUACIONAL
+ INTERLOCUTOR +/- TEMA - ESCENARIO	A) Actualización de fragmentos xa producidos B) Fragmentos enfáticos C) Apelacións ó interlocutor D) Uso icónico

4. A interpretación sociocomunicativa da alternancia

Segundo a nosa mostra tirada dunha agrupación particular no seo dunha comunidade local, o cadro 1 recolle un conxunto de valores descritivos que permite acoutármolo "cando" da alternancia. O feito de que se produzan tales alternancias, nos contextos e coas condicións arriba analizadas, non supón esgota-la rendibilidade analítica que evidencia este fenómeno. Sobre todo se considerando os exemplos de (7), nos decatamos de que a alternancia non sempre se realiza en contextos semellantes ós vistos arriba. Así, examinemos casos nos que a alternancia, baixo condicións aparentemente idóneas segundo a caracterización realizada, non se chega a producir:

(7)a. -Dúas mulleres están a falar de distintos temas na casa dunha delas. A filla maior (-B-) -de 11 anos- non participa activamente no intercambio pero está presente no escenario; a filla recorda que ten que lle dar un recado a seu pai, que non está na casa nese momento, polo que lle pide información a súa nai -A-.

PASAXE:

(B): *¿A qué hora vendrá para casa papá?*

(A): *ó millor hasta as oito e media ou nove non che vén, ¿por que?.*

(B): *Porque dijo que a las nueve venía Manolo arriba.*

(A): *Bueno, pois despois cando veña dílllo, porque se non despois marcha a levar a Lito e non vai estar na casa.*

(7)b. -Unha muller -33 anos- e mailo investigador conversan sobre distintos temas relativos ós labores do campo. A muller está acatarrada e, ó estar unha filla -8 anos- presente, pídelles que lle consiga un pano da man.

PASAXE:

(A): A vida sempre foi dura no campo, non te creas, pero sempre sales adiante, por muito que teñas que facer, (...). (diríxese á filla:)

(A): ¡Vai buscarme un pañuelo de teu pai, corre miña bonita!

(7)c. -Unha muller de 65 anos estaba a sinala-lo contacto estreito que hai entre os veciños de Coiro, sobre todo entre aqueles de máis idade, e que viven na aldea sós. Concretamente, contaba un pequeno detalle que sucedera cando ela decidiu ausentarse da súa casa durante uns días sen llelo dicir ós veciños, que se alarmaron e pensaron que lle sucedera calquera infortunio.

PASAXE:

(JOS:): -Así, eu vivo tamén sola, así que si os veciños non me miran, como por exemplo un día, que non me daban mirado e xa dicen ¿onde estará Josefa que xa hai tempo que non a miro?. Pois non sei, decían, non sei onde vai, e tal, (...).

Como se pode comprobar, (7)a e (7)b son exemplos semellantes a (1)b e (1)a, respectivamente, mentres que (7)c contén a mesma potencialidade contextual que (2) para amosar un resultado en forma de alternancia. Tendo en conta isto é posible retomar e aplica-lo alcance da alternancia como estratexia particular. Se os falantes están en disposición de usaren a alternancia como técnica discreta, coa virtualidade de matices sinalados arriba, semella máis que posible pensar que tal recurso pode ser interpretado como un fenómeno revelador daquelo que modela os resultados derivados do contacto interlingüístico. Deste xeito, e máis alá do seu artellamento comunicativo, a alternancia posúe un valor interpretativo que nos permite reflexionar sobre o "por que" do seu emprego táctico. En virtude disto, podemos inferir certos valores da alternancia segundo se desprende dun conxunto de funcións interactivas e retóricas como as subliñadas no seguinte cadro interpretativo:

CADRO 2

1) Alternancia como estratexia de neutralización do conflito
2) Alternancia como estratexia de construción do discurso:
- a- recurso retórico-argumentativo - b- expresión das relacións de solidariedade/poder - c- "obviación" da responsabilidade do discurso alleo reproducido
3) Alternancia como estratexia metalingüística

A interacción do descritivo-explicativo entre ámbolos dous cadros pode formularse a través do seguinte conxunto de equivalencias:

(i). A estratexia neutralizadora do conflito obsérvase na alternancia situacional activada pola intervención de interlocutores con normas de actuación diferenciadas (véxanse os exemplos (1)a,b).

(ii). O recurso retórico-argumentativo obsérvase nos fragmentos de alternancia que aportan significado enfático; énfase que se desprende tanto do feito de integraren mensaxes vehiculadas en ámbalas dúas linguas, coma no significado referencial da peza discursiva -substantivo, SN ou oración- emitida en castelán (véxanse os exemplos (6)a,b,c).

(iii). A expresión das relacións de solidariedade-poder están presentes no uso icónico visto nos exemplos de (3) e (4), onde a complicidade entre falante e receptor pode estar sustentada en invocacións irónicas, ou en fragmentos de natureza conclusiva.

(iv). A "obviación" do discurso alleo reproducido obsérvase na actualización de fragmentos previamente realizados (véxanse exemplos (2)a,b).

(v). A alternancia metalingüística obsérvase nos casos de apelacións ó interlocutor, que non necesariamente procuran unha resposta no interlocutor (véxase exemplo (5)).

Trazando unha cronoloxía hipotética e tentativa do proceso no grupo analizado, nos intercambios comunicativos observamos distintas normas que actúan segundo que interlocutores estean involucrados no evento de fala. As opcións non marcadas de elección lingüística establecen que nas interaccións dentro do grupo haxa dúas normas complementarias: a norma 1 prevé o uso do galego nos intercambios falante-receptor, sendo este último un adulto galego-falante (que corresponde ós contextos de interacción endogrupal); a norma 2 establece o uso do castelán nas interaccións nas que o interlocutor sexa un membro esóxeno ó grupo -membro que posúe os atributos de competencia activa en castelán e pasiva en galego. Nunha situación comunicativa que implique dous interlocutores, sendo un esóxeno e outro membro do grupo, prodúcese un conflito de normas¹⁷. Neste con-

¹⁷ Como podemos comprobar en (7)a e (7)b -en contraste co que ocorre en (1)a e (1)b-, o contexto de intercambio non induce un conflito de normas; de maneira que, cando non hai nada que neutralizar, a estratexia alternante non ten operatividade interaccional.

texto a alternancia emprégase polo falante como unha estratexia de neutralización do devandito conflito; mediante o cambio ó castelán na comunicación co interlocutor bilingüe -en presenza do monolingüe-, e o paso inmediato ó galego na comunicación co interlocutor monolingüe -en presenza do bilingüe-, o falante evita a elección dunha norma que o obrigue con un dos interlocutores mediante a exclusión do outro.

Sen menoscabo de que nestas situacións comunicativas a alternancia cumpra un conxunto de funcións retóricas como as sinaladas por Gumperz (1982), non analizármolas dende unha perspectiva que sinala o conflito de normas producido suporía facer abstracción da situación social onde o emprego da alternancia acada parte do seu rendemento. Se nun contexto de substitución lingüística a nivel social obviasemos aquel conflito de normas presentado -mediante o seu incardinamento na mera funcionalidade discursiva-, estaríamos a obvia-la propia situación social que subxace ó emprego táctico das formas lingüísticas.

Pero esta relativa inseguridade propágase ós intercambios endogrupais que, seguindo a norma 1, deberían de ser conducidos integralmente en galego. Deste xeito, a alternancia funciona neses casos como unha determinada estratexia de construción do discurso, utilizada como un recurso expresivo do repertorio verbal da comunidade.

Na medida en que isto é así, podemos supoñer que interaccións como as amosadas en (1)a e (1)b representan contextos de intercambio nos cales os membros do grupo impuñan, nun pasado quizais recente, as súas normas de actuación. Aínda que non poden ser cualificados de intercambios marcadamente endogrupais, os argumentos de localidade e a propia figura do individuo "marxinal" ó grupo indícanos que, no momento histórico actual, en tales intercambios xa non prevalecen as normas de uso intragrupal. Polo tanto, e segundo esta hipótese, a alternancia ó castelán pode ser indicativa dun proceso incipiente de reubicación dos recursos lingüísticos dentro do grupo analizado, ou o que é o mesmo: o inicio dun proceso de substitución lingüística, na medida en que nese tipo de contextos de interacción inciden agora variables sociais que en situacións anteriores non eran argumento suficiente para a alternancia ó castelán.

Sen embargo, a alternancia argumentativa e metalingüística preséntanse en situacións de intercambio marcadamente locais e implicando interlocutores pertencentes ó grupo considerado. Cando o recurso a fragmentos do castelán non se efectúa por mor do cambio nalgun dos elementos contextuais, senón que o seu fundamento está vencellado á propia confección das mensaxes vehiculadas -cos significados

e proposicións considerados arriba-, a alternancia pode ser representativa dun modo de discurso particular, artellado mediante o valor argumentativo e/ou metalingüístico que tal modalidade híbrida aporta para acadaren un efecto comunicativo discreto. E a súa relevancia e interese centrarase tanto no propio contido do fragmento en castelán coma no contraste interlingüístico producido.

E se ademais da perspectiva do falante -dende a óptica do manexo de recursos contidos no seu repertorio lingüístico- engadímola perspectiva estrutural, a alternancia permite manter inalterada a estrutura formal das gramáticas implicadas -aquelas correspondentes ás variedades fonte e base da alternancia-, xa que os fragmentos emitidos en forma de alternancia responden a cadansúa gramática particular¹⁸.

De maneira que se atendemos á súa funcionalidade, a alternancia neutralizadora de conflitos normativos podería ser considerada como un indicador dun lento reaxuste no proceso de elección lingüística, o cal podemos interpretalo como o xérmolo dun proceso sustitutorio xa en curso. Sen embargo, de atendermos á alternancia artelladora de funcións discursivas -argumentativas e metalingüísticas-, atopamos con outro tipo de realidades: aquelas que confiren ós falantes da variedade recesiva un conxunto de opcións expresivas que lles permite sinalar nas interaccións significados discursivos variados, como proban os exemplos presentados arriba. E todo isto sen abandonaren o uso básico e sistemático daquela variedade que fornece, entre outros factores, a súa propia cohesión intragrupal. De maneira que, aínda sendo posibles hipóteses complementarias, tal feito pode ser revelador non só da efectividade do proceso de mantemento lingüístico hipotetizado, senón mesmo dunha alta vitalidade grupal, na medida en que os enunciados procedentes da variedade sociopoliticamente dominante son integrados como tales fragmentos no repertorio verbal e no desenvolvemento da competencia comunicativa do grupo observado, sen menoscabo das estruturas e das funcións sociais atribuídas pola comunidade á súa propia lingua.

Deste xeito, mediante a observación e maila análise dun universo comunitario particular, co artellamento do repertorio verbal dun grupo homoxéneo de falantes, e mediante a concreción das estratexias alternantes referenciadas, cómpre referírmonos a unha reorganización da economía lingüística da comunidade, que se basea na súa adaptación diante dunha situación sociolingüística cambiante. E todo isto,

¹⁸ Argumento que diversos autores consideran formalmente central para diferenza-la alternancia -que implicaría independencia gramatical- fronte ós fenómenos de interferencia -que implicarían a dependencia gramatical interlingüística- (por exemplo, véx. Gumperz 1982: 66).

convén non esquecelo, nun contexto de restricción funcional no uso da variedade socialmente minoritaria -por mor da necesidade do recurso activo ó castelán, alomenos con frecuencia nas interaccións exogrupais-, e sen cesaren na actividade verbal daquela lingua socialmente considerada como recesiva.

Referencias

- Appel, R. & P. Muysken (1987): *Language contact and bilingualism*, Londres, Edward Arnold.
- Argente, J. A. (1990): "John J. Gumperz: a la recerca de la significació del llenguatge", *Límits*, 8:55-78.
- & A.M. Lorenzo (1989): "La significación de la alternancia lingüística en el contacto gallego-castellano", comunicación presentada no simposio da Sociedad Española de Lingüística (véx. resume na *Revista Española de Lingüística*, 20/1: 148-9).
- & Ll. Payrató (1990): "Toward a pragmatic approach to the study of languages in contact", comunicación presentada en *IPRA 1990 International Pragmatics Conference* (Barcelona 9-13.VII.1990).
- Auer, P. (1988): "A conversation analytic approach to codeswitching and transfer", en M. Heller (Ed.).
- (1990): "A discussion paper on code alternation", *Papers for the Workshop on Concepts, Methodology and Data*, ESF: 69-88.
- Blom, J.P. & J. Gumperz (1972): "Social meaning in linguistic structures", en J. Gumperz & D. Hymes (Eds.), *Directions in Sociolinguistics*, Nova York, Holt.
- Dorian, N. (1982): "Defining the speech community in terms of its workings margins", en S. Romaine (Ed.), *Sociolinguistic Variation in Speech Communities*, Londres, Edward Arnold.
- Fasold, R. (1984): *The sociolinguistics of society*, Oxford, Basil Blackwell.
- Gal, S. (1979): *Language shift. Social determinants of linguistic change in bilingual Austria*, Nova York, Academic Press.
- Gumperz, J. (1982): *Discourse Strategies*, Cambridge, Cambridge University Press.
- & E. Hernández-Chávez (1975): "Bilingualism, bidialectalism and classroom interaction", en J. Gumperz, *Language in Social Groups*, Stanford, Stanford University Press.
- Heller, M. (Ed.) (1988): *Codeswitching. Anthropological and sociological perspectives*, Berlín, Mouton.

- Lorenzo Suárez, A.M. (1990): *O mantemento lingüístico: proceso social e resultados estruturais no contacto galego-castelán*, Proxecto de investigación de terceiro ciclo (inédito), Universitat Autònoma de Barcelona.
- Poplack, S. (1980): "Sometimes I'll start a sentence in Spanish y termino en español: towards a typology of code-switching", *Linguistics* 18:581-618.
- (1982): "Bilingualism and the vernacular", en B. Hartford et alii (Eds.), *Issues in international bilingual education: the role of the vernacular*, Nova York- Londres.
- (1990): "Variation theory and language contact: concepts, methods and data", *Papers for the Workshop on Concepts, Methodology and Data*, ESF: 33-66.
- & D. Sankoff (1988): "Code-Switching", en U. Ammon, N. Dittmar & K. J. Mattheier (Eds.), *Sociolinguistics: An International Handbook of language and Society*, vol. 2, Berlín, Mouton.
- Romaine, S. (1989): *Bilingualism*, Oxford, Basil Blackwell.
- Sankoff, D. & S. Mainville (1986): "Code-switching of context-free grammar", *Theoretical Linguistics*, 13:75-90.
- Sciallo, A. M di, P. Muysken & R. Singh (1986): "Government and code-mixing", *Journal of Linguistics*, 22:1-24.
- Scotton, C.M. (1982): "The possibility of code-switching: motivation for maintaining multilingualism", *Anthropological Linguistics* 24/4:432-444.
- (1983): "The negotiation of identities in conversation: a theory of markedness and code choice", *International Journal of Sociology of Language*, 44: 115- 136.
- (1988): "Codeswitching as indexical of social negotiations", en M. Heller (Ed.).
- Woolford, E. (1983): "Bilingual theory and syntactic theory", *Linguistic Inquiry*, 14:520-536.

INTERFERENCIAS LINGÜÍSTICAS DO GALEGO NO CASTELÁN DE GALICIA DOS SÉCULOS ESCUROS. ALGUNHAS CALAS NUNHA COMARCA RURAL: A TERRA DE SONEIRA

XOSÉ Mª LEMA SUÁREZ

I.F.P. "Antón Losada Diéguez" - A Estrada

O profesor J. L. Pensado leva anos publicando documentados traballos sobre a lingua galega dos chamados Séculos Escuros (séc. XVI, XVII e XVIII). Outros lingüistas da Universidade compostelá e de fóra dela seguen realizando na actualidade investigacións sobre o asunto¹. Os datos que temos sobre o estado do noso idioma neste período non son moitos, e tódalas aportacións que se poidan facer é de supoñer que han de te-la súa utilidade.

Aquí é onde a interdisciplinarietà se debera facer máis efectiva: é preciso que investigadores doutros campos (Historia, Arte, etc.) comuniquen ós lingüistas os datos que van atopando. A miña aportación vai por este camiño. Con motivo da miña tese de doutoramento *A arte relixiosa no arciprestado de Soneira*² revisei a fondo os libros de fábrica e confrarías relixiosas dos arquivos parroquiais dunha trintena de freguesías rurais situadas na zona intermedia da Costa da Morte³: libros que van de mediados do séc. XVII -os máis antigos, dos que xa quedan poucos- á actualidade. Como é sabido, nestes libros tómase

¹ J.L. Pensado, *El gallego, Galicia y los gallegos a través de los tiempos*, Biblioteca Gallega, Ed. La Voz de Galicia, A Coruña, 1985.

—, *Galicia en su lengua y sus gentes*, Biblioteca Gallega, Ed. La Voz de Galicia, A Coruña, 1991.

R. Mariño Paz, "Testemuños da gheada nos primeiros textos galegos do S. XIX", in *XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas* (Santiago, 1989). En publicación.

² Lida o 29/1/91 na Facultade de Xeografía e Historia da Universidade de Santiago.

³ O arciprestado de Soneira: 33 parroquias pertencentes ós actuais concellos de Vimianzo, Zas, Cabana e Laxe (e unha de Coristanco). A Terra de Soneira linda con Bergantiños ó norte e ó leste, con Xallas ó leste e ó sur, coa comarca fisterrá e de Nemancos ó oeste, algunhas das freguesías da zona norte están bañadas polo Atlántico.

nota dos ingresos ('cargos') e dos gastos ('descargos' ou 'data') que ó longo do ano tivo a fábrica parroquial ou a confraría de turno. Están escritos en castelán, pero neles apréciase na maior parte dos casos un certo número de interferencias lingüísticas que o escribán correspondente non pode evitar, quizais por estar máis presente na súa mente a estrutura lingüística galega cá castelá: estes escribáns ou notarios que toman as contas -'inteligentes', como ás veces se denominan a si mesmos- e cobran unha cantidade por tomalas, xa non son estranxeiros de Castela da época do relevo aristocrático dos Reis Católicos; son galegos de familias fidalgas da comarca, que habitaban os pazos ou as casas grandes, que sen dúbida falaban todo o día e a todas horas en galego, calquera que fose o seu interlocutor⁴.

Sen o propósito premeditado de ser exhaustivo, fun recollendo datos de tipo lingüístico, reparando maiormente nas interferencias do galego no castelán escrito da época⁵.

⁴ C. Martínez Barbeito, investigador da arquitectura dos pazos galegos, e tamén da xenealoxía das familias que os habitaban, non dubida en considerar que "La lengua de los pazos" non era outra cá galega, a pesar das ansias da fidalguía pacea de se diferenciar socialmente do resto da sociedade:

"Paradójicamente, [los señores de los pazos] hablaban gallego y nada más que gallego, tanto en el seno de la familia como en la vecindad. Hablarían castellano al desplazarse a las ciudades y comunicarse con los medios oficiales: con la autoridad civil, con las jerarquías eclesiásticas, con el mando militar, con la administración de justicia, con la Universidad y toda suerte de profesorado y también dentro de los sectores de elevada condición social, en los cuales, sin embargo, también se empleaba el gallego cuando sólo se estaba entre gallegos. Pero los altos funcionarios y los prelados eran por lo regular de extracción foránea y tenían que entenderse con los gallegos en su nativo castellano (...).

No había, empero, familia hidalga que no se expresara en la lengua del país, de antigua y noble tradición literaria, y no parece que se empleara con complejo alguno de inferioridad. Fluía con naturalidad de los labios gallegos y todos la entendían, ya que apenas puede concebirse que en el campo hubiera individuos o grupos forasteros que de un modo u otro presionaran para que la comunicación se hiciera en idioma oficial" (*Torres, pazos y linajes de la provincia de La Coruña*, Publicaciones de la Diputación Provincial de La Coruña, A Coruña, 1978).

⁵ Na 'Introducción' da miña tese fago referencia ós Apéndices documentais que rematan o estudo da cada unha das parroquias. Salientábase na mesma que "A documentación que se recolle non se restrinxe unicamente ós aspectos de interese artístico, incluíndose tamén citas documentais de interese histórico ou antropológico [HIST.], para que sirvan de marco ás obras artísticas e pensando así mesmo que parte destas referencias ben puideran ser de utilidade a outros investigadores (historiadores, antropólogos, etc.)" [vide: *A arte relixiosa...*, páx. 70].

1. Interferencias morfosintácticas

A interferencia morfosintáctica que considere de maior interese foi a presenza de formas con **infinitivo persoal** ou **conxugado** no castelán escrito da época, confundido talvez con formas do perfecto de subxuntivo. Os filólogos teñen discutido arreo a orixe desta forma tan característica do galego e do portugués, se procede ou non do imperfecto de subxuntivo. A ver se nos dan algunha luz sobre o asunto estes parágrafos que transcribimos a continuación, tirados dos libros dos arquivos parroquiais de Soneira:

-1712: "Y asi lo dijeron y hordenaron y que se cumplan dhas. ordenansas en la forma susodha. en atenzion de **averense perdido** las antiguas..." (*Cofradía S. Roque de Monte Coroado de Mira 1705-1758*, fº 29, aº).

-1715: "... pr. el Daño que se puede seguir a dha. fabrica cuios ochenta Rs. descopiados de los quatro çifent]oss y ochenta y siete Rs. quesele cargan a dha. fabrica nole queda deviendo mas de quatrocientos y siete Rs. en que se sale alcansada por **averen sido** las partidas del descargo muchas (...?) pr. las muchas obras que se han echo ... (*Fábrica Mira 1700*, fº 19 aº e rº).

-1723: "Continuando su Iltna. su Vesita la hizo de las quantas antecedentes (...) y tambien reconoció las que se allan al fin de este libro (...) y alló su Iltna. **hestaren** en mala forma y disposición..." (*Fábrica de S. Clemente de Pazos 1723-1851*, s/f).

-1764: "Tambien se le hacen buenos ciento y diez rrs. que por recivo, qe. eso mismo presentaron, consta **averen pago** dhos. depositarios de por mitad a un platero por la echura de una naveta..." (*Fábrica de Gándara 1756-1827*, fº 15, aº).

-1781: "Nota y razón de las obras que se hicieron en la yglesia de Sn. Miguel de Treos y alaxas que pr. ella se han comprado pr. qta. de los Alq[anc]es de la Fabrica y cofradías del Ssmo. Sacramento y Sn. Roque por no **llegaren** los caudales de la Fabrica" (*Fábrica de Treos 1689-1799*, fº 169, rº).

-1784: "Mas da en datta 650 rrs. vellón que pagó a Angel Anttº. de Piedra platero vezº. de la Ciudad de Santt[iag]o por la echura de dos cálizes para la yglesia de esta fr. de Gandara pr que los que avia solo sirbio la plata que tenian, pr. **estaren** viejos y deteriorados" (*Fábrica Gándara 1756*, fº 49, rº).

-1784: "Con mas se le hace cargo de 21 rrs. vellon qe. ymportaron seis sepulturas qe. ocuparon en su año y aunque se ocuparon mas de ellas no se le haze cargo pr. **seren dotadas** y de patronos" (*Id.*, fº 51, rº).

-1785: "Tambien se ha pintado el Colectoral del lado del evangelio, en donde se allan las ymagenes del glorioso Sn. Roque y Sn. Miguel pr. **estaren** muy deterioradas..." (*Fábrica Treos 1689*, fº 178, rº - 179 aº).

-1785: "confesando como confesaron **seren los cofrades** mas capazes..." (*Fábrica de Calo 1751-1854*, fº 52, aº).

-1803: "...y mediante en aquel entonces, dho. cura ecónomo, se allava descubierto de dhos. libros, por **se allaren** en poder del Arzipreste... (*Cofradía del Rosario de S. Cr. de Pazos 1638-1766*, fº 43, rº).

-1819: "...por **seren** dichos bienes poco fructiferos y **necesitaren** de mucha asistencia..." (*Fábrica Mira 1700-91*, fº 234, rº).

Tamén se aprecian frecuentes galeguismos nos cambios de xénero:

-1679: "...el porte de carretar **el cal** de la Coruña, acá" (*Fábrica y Fundaciones de Gándara 1640-1755*, fº 74.)

-1734: "Mas un real y medio de yncenzo y **del cal** que trugo para el tejado de la sa cristia y capilla mayor de dha. ygla." (*Libro Fábrica Treos 1689-1799*, fº 96, aº).

-1789: "Treinta dias ocupados en **dhos. labores**" (*Fábrica de Gándara 1756-1827*, fº 74, rº).

-1828: "Ocho rs. qe. compró para la comida que indispensablemente se da a los sacerdotes **el vispera** pr. que tienen que aguardar a las visperas y el sitio es un páramo qe. no hay adonde recurrir para **el medio dia**" (*Cofradía S. Roque de Mira 1759-1839*, fº 86, rº).

Na sintaxe verbal:

-1782: "...ajustan veinte libras y media, las mismas que **da consumidas** en los quatro años" (*Fábrica S. Cr. de Pazos 1723-1851*, fº 77, rº).

-1795: "...en la conformidad que se me **prebinió**" (*Id*, fº 49, aº).

-1836: "Seis rs. al comisionado que **condució** a la Coruña la cruz parroquial" (*Fábrica de Serantes 1726-1852*, fº 163, aº).

2. Interferencias fonéticas

As máis interesantes son as relativas á gheada e á ultracorrección da mesma: a gueada.

Sobre a gheada existe entre os filólogos a polémica da súa orixe: as teses substratísticas, adstratísticas ou superestratísticas e as mecánicas e estruturalistas⁶.

J.L. Pensado nega a existencia da gheada no galego nos tempos de Fr. M. Sarmiento (1750-1772, na época en que o noso frade escribe), porque este non fala dela⁷. Engade o ilustre profesor que non

⁶ Véxase o estado da cuestión en F. Fernández Rei, *Dialectoloxía da lingua galega*, Edicións Xerais de Galicia, Vigo, 1990, páxs. 181-186.

⁷ J.L. Pensado - C. Pensado Ruiz, "Gueada" y "geada" gallegas, anexo 21 de *Verba*, Universidade de Santiago, 1983, pág. 415.

deu atopado nas súas investigacións probas grafemáticas do fenómeno nos textos dos séculos XVI e XVII. Sen embargo, nun recente artigo xornalístico da súa autoría, fálanos de testemuños de gheada (e gueada) no diario dun crego zamorano, na segunda metade do séc. XVII⁸.

A nosa modesta aportación límitase a outros testemuños de **gheada** nos documentos dos libros de fábrica destas parroquias, que van desde principios do séc. XVIII (moi escasos) a finais do XIX (máis abundantes):

- 1716: "... dies libras y tres quartas, las quales, **jastó** en entierros i onras de Domingos de Lema..." (*Libro del Santísimo de Mira y Follente, 1705-1866*, fº 19, rº). Convén advertir que na redacción deste texto se rexistran moitos vulgarismos, seseos e ceceos (vide o que transcribimos no apartado correspondente ó seseo).
- 1722: "Dos **vijas** qe. compro para acer la tribuna" (*Fábrica de Traba 1673-1744*, fº 101, rº).
- 1723: "Bar[tholo]me **Domingez** (sic) viudo de Maria do Carril, Juan de la Balleña herrero del lugar de **Ojas** [por Ogas]" (*Cofradía Santísimo Cambada 1685-1839*, fº 58, rº).
- 1747: "Mas da por des cargo sete cientos secenta y qtro. reales que costaron los dos capotes de Difuntos (...) todo ello de da masco yncluyendo en esta data **juarniciones**, ylo zeda echuras y mas nese sario para ello cuya falta conlos mas ornatos que yran espresados a acaesido el dia Dos de Julio de dho. año con la oca cion de haver desembarcado el ynglés en el puerto de Laxe en el dia referido e haver dexado hasi esta ygle cia como la de Laxe en un todo destruydas prinsipal mte. esta enlas vistiduras..." (*Cofradía Rosario Serantes 1709*, fº 65, rº).
- 1749: "Y de alli me fui a la **juerta** que se nombra do Pozo (...) y de alli se paso a otra **juerta**..." (*Fábrica de Borneiro 1680-1749*).
- 1760: "Mas da en data catorce rrs. qe. importó de vidrios y **trabaxo**, la compusición del **traxaluz** de la fachada de la yglesia" (*Fábrica 1º de Zas 1672-1797*, fº 95, aº).
- 1804: "Ocho reales pagó al carpintero qe. estancó la yglesia e hizo una **parixuela**" (*Fábrica de Gándara 1756-1827*, c. fº 116).

Os casos de gueada son moito máis abundantes:

- 1661: "Testamento de Maria Rodriguez de Rasamonde-Cambada: [encoméndase ós santos] "Sn. Pedro, Sn. Paulo, Señor Stgo. ... y al **Angel** de mi guardia" (*Libro 1º F. Cambada 1673*, s/f).

⁸ J.L. Pensado, "'Gueadas' y 'geadas' en Zamora", *La Voz de Galicia*, 20-1-91, pág. 8 (refírese ó "Diario de Antonio Moreno de la Torre. Zamora 1673-79. Vida cotidiana en una ciudad española durante el siglo XVII", in *Cuadernos de Investigación 'Florián de Ocampo'*, nº 7, Diputación de Zamora, 1990).

- 1665: "Ytem. mandó su lltma. que todas las persoans que devan a esta fábrica [de Cuns] y a la de **Grigoa** [por Grijoa = Grixoa] (*Fábrica de Cuns 1654-1851*, fº 2, aº: quen redacta isto é o escribán do Visitador pastoral). No 1726, neste mesmo libro volve aparecer "**Grigoa**" cun 'j' por encima do 'g', e aínda se volve grafar deste xeito en 1743 (*Id*, fº 118, aº).
- 1668: "Memorial de los cofrades dela cofradia del Ssantisimo sacramento ynclusa en la parroquial yglessia de Sam bicente de bimianço año de sseis[sient]os y ssesenta y ocho -
El Sor. Don Antonio de caamaño una libra de cera.
El secret[ari]o Juan rramos pr. si y su **muguer** y dos yxos seis Reales.
Marthin ssoneyra pr. si y su **muguer**...
Ant. Rs. y su **muguer** dos Rs.
(...)
Juan bieites y su muxer dos Rs. hijo y nuera.
Juan pereira y su **muguer** dos Rs.
(...)
Jorje de leis y su muger dos Rs.
Alonso peres y su mugr. dos Rs.
Silbestre mnz. y su **muguer** tres Rs.
(...).
Alonso da Toja y su mugr. quatro Rs.
(...)
Sant[tiag]o do mouço y su **muguer** dos Rs.
(...)
Estevo de calo y su **muguer** dos Rs.
Alberte do mouço por si y su **muguer** dos rs.
Alberte da costa dos Rs. (...)" (*Cofradia del Santisimo de Vimianzo 1661-1756*, fº 11 aº e rº- 12 aº).
- 1702: "Certificazion de la Publicazion del auto de Veçita que prezed: Y sertifico yo, **Dn. Anguel** de Miranda Velasco y Agüero Cura y Retor desta fra. de Sn. Juan de Cambeda y Santa Maria de Salto anexos ..." (*Libro 1º F. Cambeda 1673*, s/f).
- 1702: "En la fra. de Ssn. Juan de Cambeda a treçe dias del mes de junio del año de mill seteci[ent]os y dos, ante **Don Anguel** de Miranda Velasco y Agüero, Cura propio desta fra. ..." (*Id*, s/f.).
- 1704: "por estar el **gorgogo** en el trigo" (*Fábrica de Zas nº 1 1672-1797*, fº 36, aº).
- 1704: "...la pintura de las dos ymagenes mobibles qe. son del Apostol y **Santo Anguel** de la Guardia"/ "peaña [sic] para el **Sto. Anguel** de la Guardia" (*Id*, fº 37, aº).
- 1711: "...en los **megores** modos, forma, via e manera" (*Fábrica de Sarces 1694-1738*, c. fº 25).
- 1713: "Mas un real y medio de un propio que llebo un **pro digo** qe. **truço** un despacho para las onras del sr. delfin" (*Fábrica de Treos 1689-1799*, fº 39, aº) [máis adiante tamén hai un "**truço**".]
- 1716: "24 rs. que hisso de coste la bidrera con su **rrega** y marcos que esta en la capilla maior" (*Id*, fº 44, aº).
- 1719: "Mas da pr. descargo dies y seis rreales de **retcg**ar la ygla." (*Libro 1º F. Cambeda 1673*, s/f.).
- 1721: "Dn. Pedro Vasalo, **cirugano**" (*Fábrica Cuns 1654*, 106, a.).

- 1722: "Alberto y Andrés **Arigón** [por Arijón = Arixón]" (*Id*, fº 62, aº).
- 1725: "Mas da pr. descargo nueve rs. de **retegar** la yglesia" (*Fábrica de Mira 1700-91*, fº 32 aº).
[A cousa debía estar bastante dubidosa para os escribíans, posto que, na mesma freguesía, escribíase en 1729: "Mas catorce reales y quatro mrs. que costaron quatro moyos de **texa** para **retexar** la yglesia. Mas ocho reales que pago al **retexador**" (*Id*, fº 47, rº)].
- 1726: "Dos cruces, la una nueba de plata y la otra de aramio mui **viega**" (*Fábrica de Treos 1689-1799*, fº 71, rº).
- 1726: "En la yglesia desta fra. de Sn Miguel de Treos alos mismos veinte y ocho dias del mes de Julio año citado de mil sieteci[ent]os y vte. y seis el Ldo. Dn. Domingo de Pazos cura Ror. desta fra. dando cumplimiento alo ansi mandado en la visita ante cedente (...) hizo entrega delos hornatos y **alagas** della a Josepha da Costa maiordomo actual..." (*Id*, fº 73, aº).
- 1726: "Entrega de las **alagas** y ornatos de la ygla. en Joseph da Costa maiordomo" (*Id*, fº 73, aº).
- 1727: "Ynbentario de los vienes y **Alagas** que tiene esta Yglesia de Sn. Juan de Canveda" (*Libro 1º F. Cambeda 1673*, fº 86, rº).
- 1729: "Mas se le admiten catorce rs. y medio que llevo el herrero que hiso las palmelas, polrons, clavos y **claviga** de dha. puerta" (*Fábrica Treos 1689*, fº 79, aº).
- 1729: "Mas tres reales de jabón, y una **garra** que se compró para tener agua bendita en la pila" (*Fábrica de Serantes 1726-1852*, fº 9, rº).
- 1742: "Setenta rs. de la texa que se le hechó a la ygla. y casa de fabrica incluso el carrito y **retegar** dha. ygla." (*Fábrica Serantes 1726*, fº 37, rº).
- 1750: "Ymporta el descargo siento y treinta y nueve Rs. y veinte y seis mrs. que **revagados** de los ocho sientos..." (*Cofradia de Sn. Roque de Laxe 1695-1842*, fº 95, rº).
- 1755: O párroco Domingo de Canda y Losada fala da Visita pastoral do arcebispo "Ilmo. Sor. D. Bartholomé de **Ragoi** y Losada" (*Cofradia S. Roque de Laxe 1695*, fº 100, aº).
- 1764: "Mas quarenta Rs. de vellon que tubo de coste la planta dela ymaxen del santo y la de Nuestra Señora para dha., y cartas que **trago** un propio desde la ciudad de Santiago aesta fra. al Rector de ella..." (*Cofradia de San Roque de Treos 1715-1851*, fº 79, rº).
- 1769: "Descargo: Del **gabon** para la ropa de la yglesia, dos libras, ocho rs." (*Libro Fábrica de Treos 1689-1799*, fº 150, rº).
- 1773: "Yten siete reales de dos libras de **gabon** para labar la ropa" (*Libro 2. de Fabrica de Cambeda 1766-1831*, fº 16, rº).
- 1795: "Mas da pr. descargo treinta reales de dies misas resadas que tiene dha. cofradia y pr. la limosna de tres reales pr. no haver cura ni **religuiou** que las diga pr. menos" (*Cofradia de Animas de Cambeda 1765-1930*, fº 41, rº).
- 1800: "Yten quarenta y dos rrs. de tres cofrades difuntos y ultimo fue **Anguela** Fernandez" (*Id*, fº 45, rº).

- 1801: "Vte. y tres rrs. vellon que pago a **Fulgencio** Anido cantero pr. haver tapado la pared de la sacristia qe. havian rompido los ladrones quando robaron dha. yglesia..." (*Fábrica Gándara 1756-1827*, fº 104, aº).
- 1823: "Pagaron al musico 12 rs. De vino 40 rs. y medio. De **gamon** quatro rs." (*Cofradía S. Roque de Mira 1759-1839*, fº 82 rº).
- 1824: na parroquia de Gándara hai un "Fernando **Sanxurgo**", apelido que no 1900 aparece grafado así: "**Sanjurgo**".
- Na parroquia de Cambeda, en 1802 hai unha "Maria Antonia da **Toxa**", que pasa a ser despois "Maria Antonia da **Toja**" (1812 e 1817, neste último ano escrito polo visitador, o párroco de **Laxe** [sic]), no 1832 aparece "Maria Antonia da **Toga**", en compañía de "Pasqua da **Toga**" (*Cofradía de Animas de Cambeda 1765-1930*).
- 1822: "las **pugas**" (*Libro Cofradía S.Roque de Mira 1759-1839*).
- 1827: "Mas 35 rrs. de los **despogos** de la madera qe. fue destinada para la y Glecia" (*Libro 2. Fábrica Cambeda 1766*, fº 91, rº)./ "Yden seis rrs. de **gabon**" (*Id*, fº 92, aº) [dous anos antes, en 1825, escribíase neste mesmo libro: "Cuatro rrs. de una libra de **xabon** para las ropas" (*Id*, fº 89, aº).
- 1849: "Iten por la funcion del **Gueves** santo noventa y seis rs." (*Fábrica de Cesullas 1745-1865*, fº 221, rº).
- 1853: "Retoqué el Santísimo Cristo su altar **Virguen** dolores Concepcion y un **Crucifigo** de la sacristia..." (*Libro Nuevo de Cuentas de Cuns 1852-82*, fº 48, aº).

As formas seseantes son abundantísimas e rexístranse en case tódolos libros destes séculos: ó contrario do que acontece coa gheada e a gueada (que van aumentando -aínda que ben timidamente- no séc. XIX), e seseo e a súa ultracorrección (o ceceo) van mingando a medida que vai rematando o séc. XIX.

- 1692: "Hordenansa echa a todos los cofrades: (...) se manda dar al que fuere medio cofrade dos belas y al entero dos que de oy en adelante se al cofrade entero una libra de sera labrada para su casa, asi como falliesese (...) ansi alos entieros que subdieren como alos atos de difuntos (...) y el mayordomo que no lo isiere por cada bes que faltare a esta obligacion le condenan en una libra de sera ..." (*Cofradía Rosario S.Cr. de Pazos 1638-1766*, fº 73, rº-74 aº).
- 1716: "Primeramente se le **ase** cargo de 40 y quatro que resevio de su antecesor (...), dies e ocho reales (...), ... mayordomo que a cido..." (*Libro del Santísimo de Mira y Follente 1705-1866*, fº 19, rº).
- 1729: "Dies rs. de la echura de la puerta que se hiso para la sa crestía que se alla prenzipiada en dha. ygla." (*Fábrica Treos 1689*, fº 79, aº).
- 1750: "Ymporta el descargo siento y treinta y nueve Rs. y veinte mrs. que revegados de los ocho sientos y ochenta y uno y veinte y ocho mrs. quedan a favor de la Cofradía siete sientos quarenta y dos Rs. y dos mrs." (*Cofradía de S.Roque de Laxe 1695*, fº 95, rº [por estes anos case todo estaba en seseo nesta freguesía (o párroco era Domingo de Canda y Losada)]).

- 1785: "En el lugar de Pasarela a nueve de febrero de mil sietess[ie]ntos ochenta y cinco Dn. Franco. dos Santos cura economo de ella para efeucto (sic) de tomar las quantas de esta cofradia de la fabrica de dha. yglesia hizo comparecer a su presensia y del presente es[criba]no a Jasinto Villar..." (*Fábrica de Calo 1752-1854*, fº 63, aº).

Tamén se advirte fuxida do seseo:

- 1709: "Y con otras mas procepciones de rogatibas y missas cantadas pidiendo la cerenidad de tiempo para los frutos" (*Cofradia del Santisimo de Cambeda 1685-1839*, fº 40, aº).

Habituais, así mesmo, as vacilacións vocálicas:

- 1708: "tumba para los Defuntos"/ "pensión escurecida" (Gándara).
 -1748: "compusición de la cruz" (*Fábrica S.Cr. Pazos 1723-1851*, fº 37, aº).
 -1760: "folio sasenta" (*Fábrica S.Cr. Pazos 1723-1851*, fº 60 e ss.).
 -1766: "...concede su mrd. [el Visitador] jurisdicción al cura para apremearlos [a los feligreses]" (*Fábrica Pazos 1723*, fº 60, aº).
 -1840: "31 rs. con 30 mrs. de la custurera..." (*Fábrica S.Cr. Pazos 1723*, fº 140, rº).
 -1842: "...campana nueva que se cambeó por la rompida" (*Fábrica Pazos 1723*, fº 143, rº).

Outras adaptacións á fonética galega:

- 1796: "Mas se le hase cargo de ciento quarenta y cinco reales que ymportaron honze sepulturas que cobro en su año y la ultima fue Maria Peres alias Xastrina" (*Libro 2º Fábrica de Cambeda 1766-1831*, fº 48, aº). [Está claro o son que o escribían quixo transcribir coa grafía 'x'].

Reduccións de ditongos:

- 1695: "insenso [por 'incienso']" (*Cofradia S. Roque de Laxe 1695*).
 -1734: "Mas real y medio de yncenzo y del cal..." (*Fábrica Treos 1689-1799*, fº 96, aº).

Ditongacións por ultracorrección:

- 1619: "...la yglesia sucia e yndiciente"/ "...y que agan un cadaleyo en que llieben a enterrar los difuntos" (*Fábrica S.Cr. de Pazos 1607-1723*, s/f).
 -1694: "no llieba dinero" (*Id*, 75, aº).

3. Interferencias léxicas

Son dunha extraordinaria riqueza, o cal é lóxico se se pensa que estamos inmersos nun mundo rural, obrigados a utilizar un vocabulario especificamente campesiño.

- 1629: "Dos rs. al **gaiteiro** [que acompañaba á función o día da festa]" (*Libro de Animas Vimianzo 1629-1771*, fº 6, rº).
- 1638: "Fundazion de una missa que deja Pedro de Castro en Sn. Juan de Calo. 'Pedro Antonio Posse de Leis notario y vecino de la fra. de San Mamed de Sarçes certifico y doi fee adonde convenga (...) exvivio delante mi un testamento que suena otorgado pr. Pedro de Castro, difunto, el año passado de mill seis cientos y treinta y ocho de que parece a dado fee Gregorio Lopez de Castro esno. y vezno. que fue de Sn. Vizente de Vimianzo (...). Yten al Capitan Sebastian Alvarez mi hijo el lugar en que al presente bivo y moro con sus cassas, **cortes**, **curros**, **cyras**, y **carreyras** y guertas como al presente lo traygo..." (copia de 1726: *Fábrica de Calo 1627-1751*, fº 168, aº).
- 1668: "...sinco cañados de vino, de sal y **gayteyro** y carnero y gallinas, 27 rs." (*Cofradía Castrobuxán de Calo 1624-1754*, s/f).
- 1650: "...**jabrón** para la ropa" (*Fábrica de Gándara 1640-1755*, fº 29).
- 1681: "la otra pintura y coste **se quitó** de la cofradia..." (*Fábrica Cuns 1654*, fº 38, aº).
- 1695: "...dos **faegas** de sera..." (*Cofradia Rosario Pazos 1638-1766*, fº 69, aº).
- 1715: "Mas da pr. descargo 9 rs. de gasto de quatro dias que pusso en hir a SSgo. a comprar las cosas ariba referidas, y de una moza que alquiló para traer la **Ara** en una **besta** con **desensia** y otros gastillos que para dhas. conpras **hiso** con la p[erso]na que le ayudo a comprar lo ariva referido" (*Libro 1º F. Cambeda 1673*, s/f.).
- 1716: "siete ferrados, yncluso uno por la **leira da forxa** (*Fábrica y Fundaciones de Gándara 1640-1755*), habería que adiviñar, por outra parte, a equivalencia fonética do 'x' de 'forxa' (se co valor do 'j' castelán /x/ ou xa co do actual 'x' galego /ʃ/: máis ben nos inclinamos pola segunda posibilidade).
- 1716: "...la **leira** que se llama **da igl[esi]a** que va por delante del solano (*Libro Santísimo Mira-Follente, 1705*).
- 1717: "Mas se hace cargo de un **almallo** que ofrecio al santo Juan Peres das Peireiras de la Fra. de Lamas, se me dio quatro de de una baca con un ternero, y Gregorio Basques de Cuns me dio quarto de un ternero color **bermello**, ttomé de Vilariño desta fra. de Mira ofrecio un quarto de un ternero color **bermello**, y Francisco do Monte de Sta. Maria de Gandara **metad** de una ternera **amarela** de color y todos los quales aqui mencionados..." (*Cofradia de S.Roque de Monte Coroado 1705-58*, fº 45, aº).
- 1717: "Mas da pr. descargo duzientos rrs. qe. dio a los maestros qe. isieron la **sancristia**" (*Cofradia Rosario de Serantes 1709-1817*, fº 11, rº).

- 1722: "Compra de toros de castaño para hacer **pontones**" (*Fábrica Gándara 1640*, c. fº 185).
- 1722: "...ni tampoco xamás tubo ornato [la capilla de Sto. Thomas] ni tiene estando siempre como un **cortijo** y muladar viejo..." (*Fábrica Calo 1627-1731*, fº 57, rº).
- 1725: "Mas se le hace cargo de dos **ferrados de mijo** [por 'maíz'] que tanvien ofrecieron algunos devotos..." (*Cofradia S.Roque Mira 1705*, fº 65, aº).
- 1726: "Doce rs. al pintor que dio el **bernis** de pintura a Sta. Margarita" (*Libro de la Cofradia de Sta. Margarita de Cuns 1665-1754*, fº 96, aº).
- 1732: "Ocho cientos rs. que **se quitaron** del caudal desta Cofradia" (*Cofradia del Rosario de Serantes 1709-1817*, fº 37, aº).
- 1734: "Composición del **vadallo** de hierro para la campana" (*Fábrica de Treos 1689-1799*, fº 94, aº).
- 1741: "...sin bidrios en las dos bentanas o **bufardas**" (*Libro 1º Fábrica Cambeda 1673-1764*, fº 100, rº).
- 1741: "Mas tres rrs. del **sanchristán**" (*Cofradia de S.Roque de Laxe 1695*, fº 86, aº).
- 1748: "un **pecho** que se compró para el Arca de la fabrica" (*Fábrica Pazos 1723*, fº 37, aº).
- 1753 (e todo o séc. XVIII): os puntos cardinais adoitan ser estes: "por el bendaval..., por el nordés..., por el solano..., por la travesia..." (*Fábrica Pazos 1753*, fº 43, rº).
- 1782: "...la osera o **semiterio**..." (*Cofradia de S.Roque de Treos 1715-1851*, fº 105, aº).
- 1785: "25 rs. que pagó por la **pechadura** de la puerta del atrio" (*Fábrica Pazos 1723*, fº 87, aº).
- 1795: "El quarteron del Agro qe. está al Or. y pn. dho. monte testa con camino de carro y muro qe. le cierra lev. con **herbal** (...). En el Agro da Bouza de la parte del Norte qe. linda pr. dho. viento con **balo** qe. le cierra y camino de carro lebantra con **rego de auga** Bendaval con mas tierra del yglesario..." (*Fabrica 1ª 1700-91*, fº 271, rº).
- 1817: "Y aconteciendo que muchos antece: ores [maiordomos] tengan soportado partidas para algun **pagamento**..." (*Libro 2. Fábrica Cambeda 1766*, fº 70, aº).
- 1822: "Y se le **ademiten** ciento diez reales de los señores sacerdotes por asistencia al Acto de **confrades** y funcion de la Virgen" (*Cofradia Ntra.Sra. Virtudes de Borneiro 1820*, fº 15, rº).
- 1831: "por limpiar y dar **bernis** al retablo" (*Libro 3º Fábrica Cambeda 1834-1898 y Cuentas de S. Vicente 1802-34*, fº 63, rº).
- 1833: "los **pechos** de las puertas" (*Fábrica Pazos 1723*, fº 133, rº).
- 1837: "Primeramente da en data ciento y dos rs. qe. costo la función del santo incluso el Musico de **zanfonia** y visperas" (*Libro 3º Fabrica de Cambeda 1834-98*, fº 72, rº).

- 1839: "46 rs. de madera para una mesa, atril, ventanas y puerta del soto" (*Cofr. S. Roque Mira 1759*, fº 89, aº).
- 1844: "por componer el badal de la campana" (*Fábrica Pazos 1723*, fº 147, aº).
- 1849: "20 rs. para el tranqueiro de la puerta del Atrio" (*Fábrica Pazos 1723*, fº 155, aº).
- 1872: "...una viga a la sancrestía" (*Libro Nuevo de Cuentas de Cuns 1852-92*, fº 48, aº).
- 1904: "por la gran escasez de vino en este año he pagado la olla a 58 rs." (*Fábrica pazos-O Allo 1888-1967*, fº 26, rº).
- 1920: "dos ollas de vino" (*Fábrica Borneiro 1835-1949*).
- 1930: "428 pts. de pontones cerne de carballo, tablas, puntas y jornales..." (escrito polo cura: *Cuentas del Santísimo Cambeda 1840-1982*, s/f).
- 1960: "...corta de pinos en los montes y torarios..." (*Fábrica Pazos-Allo 1888*, s/f.).

Os galeguismos léxicos son tan frecuentes que recollín moitos deles sen determe a a apunta-lo libro e o folio que os rexistran. Abonde con situálos no tempo e no espazo:

"...y que agan un **cadalecyto**" (1619, Pazos)/ "...se le den dos bezerros... uno de color **louro** y otro color **teijo**" (1661, Cambeda)/ "en açer el **badallo** de la campana" (1670, Zas)/ "13 rs. de un carnero y un **castrón**" (1683, Gándara)/ "las **gamalleiras** de la campana" (1686, Cambeda)/ "**gramalleras** de la campana" (1696, Cambeda)/ "mas tres rrs. das [sic] **gamalleyras** ... en comprar lienzo, encaxes, hilo... **costoreyra**..." (1710, Cambeda)/ "nuebe rs. que se gastaron en la compusicion del **cadaleito**, pila de bautismo y una argolla" (1711, Cambeda)/ "dos **eguas**" (1731, Pazos)/ "la **milleira**" (1731, Pazos)/ "Mas un real que costó la **caravilla** de yerro para la **cancela** del atrio" (1742, Cambeda)/ "para **enderechar** la vara del crucero" (1776, Gándara)/ "90 rrs. que pagó al **zarrajero** Marzelo de Ures" (1788, Gándara)/ "40 rs. qe. costó echar la **moiega** al molino de la fábrica" (1825, Gándara)/ "**ferramientas**" (1885, Gándara), "**pestijo** de la puerta" (1888, Gándara), etc, etc.

4. A onomástica

Hai uns anos, entre 1985 e 1986, quen subscribe publicara dous breves artigos⁹ onde trataba de demostrar que, en contra do que se puidera pensar, moitos dos nomes galegos ou con formas galeguizadas seguían conservando nos documentos -a pesar de que estes xa se redactaban por completo en castelán- ó longo dos séculos XVI, XVII, XVIII e mesmo no XIX. Polo tanto, pode chamárno-la atención ver

⁹ X. Mª Lema Suárez, "Recuperémo-los nosos nomes (e apelidos) tal como eran", in *Encrucillada* nº 44, set.-out. 85, e "A recuperación dos nomes e apelidos galegos", in 'Cuaderno de Cultura' de *La Voz de Galicia*, 30-10-86.

como o uso dos nomes e apelidos galegos e en galego estivo vixente nos libros de bautizados, de casamentos e defuncións, nos de fábrica cos nomes de mordomos e mordomas e nos de confrarías cos de confrades e confradas. Polo tanto, a desgaleguización dos nomes e apelidos é posible que sexa máis recente do que pensabamos, impulsado desde arriba polo Estado e pola Igrexa: abondou, ben veces, coa simple decisión unilateral do escribán ou crego correspondente para mudarlle a un labrego o seu nome ou apelido xenuinamente galego por outro equivalente castelán. Os autóctonos Paíos foron facéndolle un sitio ós espúreos Pelaios e Pelayos, os Domingos perden o -s final, e os Albertes vanse arredondando en Alberto. Esta alternancia inicial, predecesora da decidida castelanización, mesmo se dá adoito nun mesmo documento e con escasas liñas de separación entre as formas en liza, como se pode observar nun documento de 1783 (*Libro de la Cofradía del Sacramento de S. Miguel de Treos, 1766-1851*, fº 28, aº) no que tan só cinco liñas separan a Patricio de Outeiro do "reconvertido" Patricio de Otero. Bastantes anos antes, un vicescuro escribe, contra 1724, Joseph de Villarino, cando uns folios atrás figuraba esta mesma persoa coma José de Vilariño. E certo individuo pasou dun ano a outro de se chamar Baltasar de Vilanova a ser Baltasar de Villanueva.

Así se foi conformando a historia, e deste xeito tan subtil se foron cambiando artificialmente moitos dos nosos nomes e apelidos (ie aínda hai quen se alporiza cando se tenta regaleguiza-lo campo da onomástica!). Así e todo, grosso modo, e especialmente no tocante ós apelidos, non se conseguiu desgaleguizalos ou acastrapalos ata ben entrado o séc. XIX, na meirande parte dos casos. Certas deturpacións consistiron simplemente en lle quita-la preposición *de* que precedía a moitos apelidos (ou a contracción desta co artigo), que revelaba con claridade a procedencia do individuo ou individua ou dos seus proxenitores; tamén se deu en xuntar de xeito artificial estas contraccións co topónimo, o que orixinou un amorfo conglomerado: ¿quen dá recoñecido xa o senso dun Dopazo, dun Dafonte, Davila -ou mesmo Dávila- e outros patronímicos que quedaron neste estado? Así, vemos que dous famosos ourives composteláns do S. XVIII, Angel e Antonio Piedra, eran fillos do artesán Francisco da Pedra¹⁰.

A longa lista de nomes e apelidos que vén a continuación foi confeccionada a oito, simplemente a partir dos nomes dos mordomos e mordomas parroquiais e de confrades e confradas que por unhas causas ou por outras figuran nestes libros parroquiais. Non pretende

¹⁰ Couselo Bouzas, J., *Galicia artística en el S. XVIII y primer tercio del XIX*. Imprenta del Seminario, Santiago, 1972, pp. 493-509.

ser unha lista exhaustiva: soamente se pretende demostrar que escribáns e párrocos se limitan a escribir nos documentos o que a xente está dicindo, véndose ás claras que daquela non había tanto prexuízo contra a nosa onomástica ou patronímica coma en tempos máis achegados (por esta razón, nesta lista tan só van figurar aquelas formas "diferenciais", é dicir, as que conserven a forma galega xenuína ou as que foron castelanizadas dunha maneira moi evidente, obviándose as coincidentes co castelán). As datas que se poñen entre paréntese son tan só indicativas da época en que a persoa estaba vivindo, xa que un mesmo nome e apelido pode aparecer nun século ou noutro, poñamos por caso.

A) Parroquias do Val de Vimianzo (zona occidental da comarca):

A.1) *S. Vincenzo de Vimianzo:*

Cosme da Toxa (1634)
 Domingos Ramos (1640)
 Cristobo Rs. (1670)
 Mariña de Lema (1680)
 Mariña do Carril (1690)
 María do Ssisto (1690)
 Domingo do Mouço (1691)
 Mariña da Toja (1704)
 Dominga da Toxa (1713) [poucas veces con 'j']
 Domingo de Jallas (1713)
 Simón da Castiñeira (1760).

A.2) *S. Xoán de Calo*

Martin de Leyes (por Leis) Caamaño -notario- (1582)
 Jacobo do Mouço (1616)
 Juan dos Santos (1628)
 Gonçalo de Paços -vicerrector- (1630)
 Bastián Alvares -capitán- (1651)
 Silvestre de Miñóns (1657)
 Alexandro Alvarez de Calo -fidalgo- (1722)
 Manoel da ttoxa (1746)
 Andrés e Domingo dos Santos (1761)
 Francisco dos Santos -cura ecónomo- (1783)
 Joseph do Roxo (1761), do Rojo (1762)
 Marcos da Gándara (e da Gandra) (1761)
 Andrés **Guerpe** (1783)
 Bartolomé de Raxoy y Losada -arcbpo. Santiago- (1754)
 Bartholome de Rajoy y Lossada (1766, escrito polo escribán do Visitador pastoral).

1779: "Mas mil quatrocientos cinquenta y nueve reales qe. tubo de coste el colateral de *Sn. Paulo* con la ymagen de el Santo..." (*Fábrica Calo 1751-1854*, tº 56, rº).

A.3) *S. Xoán de Cambeda*

- Joan Patiño - "bachiller rector de dha. yglesia de S. Joan de Cambeda" (1590, copia de 1702).
Joan da Veiga -canteiro- (1598)
Martinho da Castiñeira -fundador capela- (1590)
Mariña de Gondomil -fidalga- (c. 1650)
Martín da Castiñeira -patrono capela- (1673)
Lorenzo Martiño da Ynsua (1661)
Afonso de San Pedro (1673)
Juan so Sseyxo (1686)
Helena Lopez (1689)
Gregorio Lopez de Seixas -escribán- (1702)
Alberte de Castiñeira (1704)
Alonso da Castiñeira -patrono capela- (1700)
Alberto da Valiña (1707)
Maria de Lema, alias Coleta (1721)
Maria de Lema, alias Christola (1751)
Blas do Soutto (1721)
Miguel do Mouço (1721)
Pedro Carrera (1727), un folios atrás aparecía sempre Pedro Carreira.
Paula de Leys (1726)
Mariña Fariña (1731)
Ygnés da Insua (1735)
Antonia da Varcia (1735)
Henrique de los Santos (1754, escrito polo escribán do rei Athanasio Romero de Moscoso, veciño de Vimianzo)
Domingo de la Valiña (1754, por este escribán anterior)
Agustín da Valiña (1750)
Rafael de Villariño (1750)
Henrique dos Santos (1753)
Andrés da Mata (1754)
Dorothea de Lema (1754)
Felipa de Lema (1779)
Fco. Xavier de Lema (1767)
Andrés de la Cuesta -escribán- (1780)
Andrea do Carril (1772)
Maria Peres, alias Xastríña (1796)
Melchora Vermudes (1802)
Caetano Baliñas (1808)
Fructuoso de Soto (1814)
Fructuoso da Costa (1817)
Pedro dos Santos, alias Perendengue (1817)
Andrés da Costa (1817)
Maria Antonia da Toxa (1802), da Toja (1812, 1817), da Toga (1832).

B) Parroquias da zona central.

B.1) *S. Miguel de Treos*

- Paio Suares (1721)
Caetano de Olveyra (1735)
Ignacio da Costa (1735)
Patricio de Outeiro -mordomo- (1783)
Patricio de Otero -id., no mesmo folio- (1783)

Joseph de Otero (1785), sucesor do anterior
Joseph de Outeiro (1803) (a mesma persoa)
Pedro de Outeiro (1830)
Phelipe da Costa (1790)
Fco. Suarez dos Santos (1795)

B.2) S. Pedro do Allo:

Cidro ? de Villar (1691)
D. Gómez de Rioboo -fidalgo das torres- (1702)

B.3) S. Cremenzo de Pazos

Pedro do Souto -párroco- (1616)
Cremenço Vidal (1619, 1630, 1640)
Domingo Xuares (1643)
Gonçalo Blanco (1643)
Alonso do Rio -crego sen ordenar- (1650)
Domingo do Monte (1664)
Bastían dela Bandeira (1671)
Alverte Dominguez (1672)
Antonio Gómez do Souto (1680)
Domingo (e Domingos) do Anido (1687)
Domingos da Labandeira (1687)
Alverte de Lema (1687)
Bisente da Fonte (1689)
Andrés do Carril (1690)
Maria do Souto (1696)
Mariña do Busto (1696)
Adrián Peres (1696)
Xorxe Pose (1697)
Thomas do Soutto (1708)
Alexandro Vecino (1707)
Marcos da Costa (1722)
Clemente dos Santos (1738, 1748)
Baltasar da Insua (1732)
Domingo da Amejenda (1733)
Gregorio domato (1748) G. do Mato (1963)
Paula de rrial (1750)
Marcos da Costa (1753)
Domingo do Fondo (1769)
Phelipe Xacobo de Insua -capelán- (1754)
Fco. Varela do Anido (1793)
Antonio do Fondo (1801)
Juan da Rama (1803)
Bibiana Rodriguez (1811)
Manuela da Baña (1831)
Dominga do Mouzo (1834)
Antonio da Rama (1834)
Caetano Anido (1861)
Mansemino Castiñeira (1927)
Perfeucto Suarez (1927)

C) Parroquias orientais

C.1) S.Andrés de Zas

Alberte López (1683)
Paulos de Espasandín (1680)
Gonsalo de Traba (1692)
Pedro da Cancela (1683)
Blas da Mata (1690)
Domingo do Rego (1726)
Paio do Rego (1741)
Thomasa da Costa (1813)
Caetano Amado (1813)

C.2) Sta. María de Gándara.

Margarida Posse (1650)
Thomé de Lema (1640)
Francisco e Andrés Xerpe (1660)
Thomé Cardeso (1660)
Alverte Cardesso (1687)
Martinho do Souto (1670-1700), párroco
Martinho da Gándara (1695)
Cathalina do Rio (1729)
Mariña do Souto (1729)
Caetano do Souto (1754)
Brme. de Raxoi y Losada (1754), acbpo.
Gregorio Ourens (ou de Orens), 1784
Fernando Sanxurgo (ou Sanjurgo), 1824 e 1900

C.2) Sta.María de Mira:

Isavel do Outeiro (1700)
Francisco douteiro (1712)
Alverte do Anido (1705)
Basco Romero (1705)
Paulos Piñeiro (1710)
Christobo Amado (1712)
Alverte de Rus (1712)
Thomé de Vilariño (1711)
Pedro de Bilariño (1712)
Antonio do Monte (1713)
Martinho do Souto (1715)
Domingos de Lema (1716)
Joseph de Vilariño (1722), pasado a Joseph de Villarino (1724) polo vicecura
Baltasar de Villanueva.
Sebastián da Labandeira (1715)
Bastián da Labandeira (1721)
Jacobo da Buitureira (1725)
Miguel da Gandara (1715)
Jacinto da Gandra (1730)
Benito da Gandra (1737)
Benito da Gándara (1745)
Domingos Santos do Carril (1712)
Santtos do Carril (1715)
Manuel do Carril (1730)

Domingo Cereixo (1754)
 Pedro da Castiñeira (1730, 1755)
 Manoel Soneira (1766)
 Paio (e Pelaio) Domínguez (1772)
 Antonio da Mata (1790)
 Pedro das Bouzas (1830)

D) Parroquias da beiramar (zona norte)

D.1) S. Martiño de Canduas

Fr. Mauro Vazquez (1721-30), prior-cura
 Fr. Thomás Hevia (1741), id.
 Fr. Vicente Mariño (1741), id.
 Amaro Martinez (1730)
 Michaela do Souto (1756)
 Irena Rodriguez (1756)
 Martin da Fonte (1756)
 Gregorio e Clemente de Ameixenda (1784)
 Mariana de Lema (1791)
 Ygnacio do Campo (1807)
 Bonifacio do Souto (1820)
 Pascua Quintans (1820)
 Maria de la Fuente (1820)
 Christina de Castro (1820)
 Gabriela e Paula Gutiérrez (1820)
 Andrea de Lema (1820)
 Bartholomé do Fondo (1820)
 José Ameixenda (1840)
 Maria do Souto (1856)

D.2) S.Xoán de Borneiro

Pedro Galiciano (1680, párroco)
 Ysabela de Lema (n. en 1686)
 Mariña de Castro (1704)
 Santiago de Lema (1720, 1734), mordomo.
 Amaro Ledo (1722)
 Mariña Bruños (n. en 1721)
 Ciprián Collazo (1716)
 Bernarda, Ignacia e Cathalina de Lema (1730-50)
 Lucrecia Vidal (1732)
 Manoel Vidal (1746)
 Venancio de Lema (1745)
 Estebo Ramos (1747)
 Bernardo da Castiñeira (1747)
 Patrissio Pose (1747)
 Joana Rodrigues (1749, da casa de Carantoña, fidalga)
 Estebo de Outeiro (1751)
 Estevan de Outeiro (1753)
 Paulo Canosa (1752)
 Estebo Alonso (1754)
 Estevan das Valsas (1754)
 Caetana de Leis (1759)
 Henrique Antonio do Rego (1772)
 Liberata Fca. Sanchez de Lema (1776)

Mathias dos Santos (1788)
 Patricio e Manoel do Rego (1788)
 Manoel Senande (1788)
 Juan Pose de Leyes (1808)
 Domingo Antonio de Lema (1834)
 Dominga dos Santos (1853)
 Domingos Posse (1863)
 Manuel Domenech (1866)
 Juan Varela, alias Marroco (1863), alcume que subsiste hoxe.

D.3) Sta. María da Atalaia de Laxe.

Domingos da Senra (1702)
 Paio Gomez (1702)
 Francisco do Mouso (1720)
 Paio de Lens (1722)
 Pedro da Castiñeira (1722)
 Paulos Xuáres (1736)
 Pablo Suarez (1737), na mesma páx. có anterior.
 Caetana Rs. de Lema (1737, mordoma de S.Roque)
 Jacobo Fernandez Gutierrez (1739-45, párroco)
 Joaquín Domenech (desde 1760, empresario catalán: o apelido espallouse por toda a comarca e subsiste na actualidade)
 Juan Domenech (1796)
 Joseph Caetano de Lens (1767, cura ecónomo)
 Fernando Juega y Charlin (1860-1912, párroco; apelidos que seica proceden da Bretaña francesa: o primeiro -equivalente ó "Jueguen" da ría da Arousa- é o produto da castelanización do patronímico bretón 'Gwegen' ou 'Güeguen', tras ser peneirado pola nosa gheada¹¹.

D.4) Sta. María de Serantes

-1740: Listado de confrades e confradas do Rosario, Santísimo e Animas de Serantes (*Cofradia Rosario de Serantes 1709-1817*, último folio):

Alveto de Lema
 Mateo da Senra
 Pedro Pose de Leis
 Alveto da Gándara
 Beniro do Monte
 Esteban do Mouzo
 Francisca do Souto
 Ignacio da Balaña
 Rosa dos Santos
 Juana da Baña
 Pasqua Fandiño
 Antonio da Bouza
 Fabiana da Bouza
 Alverte Fernandez (pai do cura Jacobo ou Jacobo Fdez.)
 Mariña Martinez
 Joseph da Castiñeira
 Mauro Martinez
 Bentura do Mouzo

¹¹ Segundo investigacións realizadas por X.-Mª Monterroso Devesa-Juega, *Algunhas gentes e casas do municipio de Lage: a familia Juega Charlin*, traballo inédito, A Coruña, 1989, páx. 5.

Andres da Fonte
 Andres do Allo
 Alverte Suares
 Martiña do Mouzo
 Andresa de Lema
 Fabian de Lema
 Andresa Amado
 Agustin da Fonte
 Catalina Blanco
 Catalina das Touzas
 Tomé Landeira
 Thomas de Castiñeira
 Vicente e Andres da Insua.

D.5) Santiago de Traba

1606: "Capilla del Sancto Anton [Abad] qe. fundaron Fernan Peres, mercader, y su muger Taresia [ou Teresa] do Mouço" (*Fábrica de Traba 1588-1664*, pº 102, aº).

Mariña de Castro (1699)
 Paio Vermudez (1706)
 Gerónimo Miñóns (1707)
 Gerónimo Miñones (1718)
 Jacob [ou Jacobo] da Valiña [ou Balaña] (1707)
 Juan do Allo (1718)
 Martin das Touças (1731)
 Martin da Gandra (1731)
 Matheo Gomez (1731)
 Gregorio do Outeiro (1731)
 Domingo do Moño (1731)
 Jacobo de Lema (1732), ourive.
 Thomé da Castiñeira (1734)
 Manuel da Fonte (1803)
 Domingos de Lema (1820).

5. A toponimia

Incluimos tamén un apartado para os estudos toponímicos, pois pode resultar de interese para a oficialización toponímica actual: é interesante comprobar como a forma *Sas* (do 'Zas' actual) estivo vi-xente na escritura ata ben entrado o séc. XVIII, e que tamén é moi importante a recuperación do nome tradicional do santo patrón dalgunhas freguesías que tanto pode contribuír a reforza-la personalidade parroquial (obsérvese a conservación na escritura ó longo do séc. XVII de *S. Cremenço*/ *S. Crimensso*/ *S. Cremenzo* de Pazos, que chegou ós tempos actuais por vía oral, pero que corre perigo de desaparecer pola imposición do 'S. Clemente' actual). Soamente se trata dunha cala histórica, nalgúns dos topónimos que poden ofrecer máis dúbidas.

S. Vicente (ou S. Vincenzo) de Vimianzo:

S. Viçensso de Vimianzo (1629, *Libro Animas* 1629, nº 3)
S. Viçenzo de Vimianzo (1630)
S. Bicencio (1647, na anexa de Calo)
S. Vizenço (1660)
S. Vicente (1678)
S. Viçenzo (1690)
S. Viçenzo (1698, en Calo)
S. Bicente de Bimianzo (1702, escribán do Visitador)
S. Vicensso (1722, en Calo).
Sançobre (1691)
As Passantes (1691)
Urroa (1701)
Casa de la Toxa (1810)
Casa de la Toja (1822)

S. Xoán de Cambeda

S. Joan de Cambeda (1590, nun testamento de 1702)
"el gaitero de Cajadas" [por Caxadas] (1760).

S. Miguel de Treos

Jora (desde 1700) -casa fidalga e lugar-
Xora (1831)
Arxomil (1780)
Arjomil (1789)
Cárneo (1791)
Carnio (1806)

S. Cremenzo de Pazos:

S. Cremenso de Paços (1616, Visita pastoral)
S. Crimenço de Paços (1619, id.)
S. Clemente de Paços (1630, 1640, Visitas pastorais)
S. Cremenzo de Pazos (1638)
S. Cremenço de Paços (1640)
S. Clemente de Pazos (1650)
S. Cremenzo de Paços (1652)
S. Clemente de Passos (1665, Visita)
S. Clementte de Paços (1702)
S. Clemente de Pazos (1750)

S. Andrés de Zas

Sas (1616, 1673, 1681, 1692, 1702)
Saz (1702, 1726)
Zas (1726, desde entón case sempre)
Sas (1740)
Sas y Villar (1754, escribe o párroco)
Zas (1766)

S. Vicente de Cuns

- S. Vicenço de Cuns (1665)
- S. Vicencio de Cuns (1665)
- S. Visente de Cuns (1681)
- S. Vicente (case sempre no séc. XVIII).

Sta. María da Atalaia de Laxe

- Laxe (1680)
- Laxe (1702, escribe o visitador)
- Laxe (1722, polo notario Pedro Ant. Posse de Leis)
- "Villa del Age" (1721, visita do archbp. Luis Salcedo).
- Laxe (1791, visitador pastoral Marcos Camín, párroco desta vila).
- Laxe (durante todo o séc. XVIII, con raras excepcións nas que aparece Laje; no séc. XIX a forma Laxe mantense maioritariamente ata 1848, cando empeza a xeralizarse Laje ou Laje a raíz da entrada do cura José Arjomil).

Outros:

- La Puente del Puerto (1690, en Pazos)
- Puente del Puerto (1696 en Vimianzo)
- Sta. Maria de Baio (1745, visitador)
- Sta Vaia de Tines (1722, en Calo)
- Sta. Vaya de Tines (1709, en Gándara)
- S. Mamed de Baamiro (1723, en Pazos)
- S. Mamed de Vamiro (1723, en Pazos).

Memorial de lo que gaste en la afunsion de Jueves
 Santo = ¹ ~~La mesa~~ mente —————
 tres fexados de trigo en treinta y nueve rs — 39
 Veinte y ocho rs de pes cada ————— 28
⁷ libras seis rs de bacalao ————— 6
 tres rs de pes cado fresco ————— 3
 dos glos de asiete en ocho rs y seis mrs — 8
 diez y nueve asun bres y m^o de bino atres q^{tos}
 montan veinte y siete rs imo ————— 27 im^o
 onteal de en sensio ————— 1
 dos gtos de pimenta canela asafian —
 medio fexado de tabar blancas en siete rs — 7
 dos rs im^o de sardinas ————— 2 im^o
 dos fexados de mais veinte y cinco rs — 29
 tres rs de crabos para el munumento — 3
 tres ~~dos~~ gtos de crabos para las bentanas de cada
 fabrica y compusion del piso —————
 mas lleuaron los sacadores sesenta y ocho rs 68
 mas lleuo Josepore cinco rs de la compusion de la
 ropa ————— 5
 mas seis rs de la sinta de la llave de la costilla — 6

2. Volume of the

3. Name of the

4. Name of the

5. Name of the

6. Name of the

7. Name of the

8. Name of the

9. Name of the

10. Name of the

11. Name of the

12. Name of the

13. Name of the

14. Name of the

15. Name of the

16. Name of the

17. Name of the

18. Name of the

19. Name of the

20. Name of the

21. Name of the

22. Name of the

23. Name of the

24. Name of the

25. Name of the

26. Name of the

27. Name of the

28. Name of the

29. Name of the

30. Name of the

31. Name of the

32. Name of the

33. Name of the

34. Name of the

35. Name of the

NORMALIZACIÓN. AGORA OU NUNCA

XESÚS MANUEL LÓPEZ VALCÁRCEL

Equipo de Lingua Galega.

Gabinete da Reforma Educativa

"Prohibíchedes o galego nas escolas para producir no espírito dos nosos rapaces un complexo de inferioridade, facéndolles creer que falar galego era falar mal e que falar castelán era falar ben. Espulsáchedes o galego das eirexas, facendo que os representantes de Cristo explicaran o Evanxeo no idioma oficial, que o povo non falaba nin comprendía ben. Refugáchedes o galego ante os Tribunales de xusticia e chegáchedes a castellanizar bárbaramente as toponimias galegas. ¿E de qué vos valeu? Porque dispóis de máis de catro séculos de política asimilista, exercida con toda riqueza de astucias e violencias, o noso idioma está vivo. Sodes, pois, uns imperialistas fracasados".¹

Desde que Castelao escribiu esta célebre sentenza, a toponimia galeguizouse, o idioma estúdiase na escola e mesmo un sector da igrexa optou polo galego nos oficios litúrxicos. Sen embargo, a situación do idioma entrou nunha fase terminal, nun proceso de non retorno cara á normalización ou a desaparición. Tralas argumentacións detractoras que arreo escoitamos contra a lingua hai unha dilatada negación histórica, unha represión calculada que pretendeu, desde os Reis Católicos, esmagar as características nacionais de Galicia como pobo. Pero, en case cinco séculos, non conseguiu matar o idioma. A resistencia do galego é unha epopeia e indica unha clara vontade de permanencia, unha resistencia instintiva. Ora ben, este proceso de opresión e resistencia, esta dialéctica de ofensores e humildados chegou, arestora, a un punto crítico. Conforme se presenta a situación, e tendo en conta os diferentes factores que converxen na hora actual (especialmente o papel dos medios de comunicación), estamos, para ben ou para mal, no último acto.

Estase a decidir como non aconteceu nunca antes, a supervivencia do idioma e, con el, de Galicia. Hai amplísimos sectores da sociedade que non se identifican, aínda, coa restauración da lingua. E sen comprender a situación actual, e os sentimentos que interveñen

¹ Castelao, D., *Sempre en Galiza*, Ed. Akal, Madrid.

nela, máis alá de opcións políticas, non é posible avanzar na normalización.

1. Unha rápida ollada histórica

O sometemento político

O proceso de desvalorización do idioma é antigo. As súas causas mediatas hainas que buscar no acontecer histórico que se inicia coa imposición do castelán en Galicia a partir do século XV, imposición que por proceder do poder político-administrativo conlevou o establecemento dun correlato entre clase social e idioma que aínda subsiste. Cando na Idade Media foron esnaquizadas as partidas irmandiñas, desapareceu con elas a posibilidade histórica de que Galicia tivese unha clase burguesa de seu. A hoste irmandiña protagonizou a primeira revolta burguesa de Europa, moito antes do 1789. Foron os habitantes dos burgos e da pequena fidalguía quen se ergueron en armas contra a aristocracia. Foi polo tanto o primeiro intento histórico de arrebatarlle á nobreza o papel preponderante, pero fracasou. A política de represión que sucedeu á revolta é coñecida, e conlevou a desaparición en Galicia da burguesía como clase social, porque moi cedo foi esmagada, xusto cando agromaba nos sachos e nas fouces irmandiñas.

A aristocracia laica galega, mentres, mantivo desafortunadas alianzas políticas. E dentro delas, a máis catastrófica para os intereses de Galicia foi tomar partido pola Beltranexa. O clero galego e a nobreza castelá, sen embargo, non recoñeceron os dereitos sucesorios de dona Xohana, por non considerala filla de Henrique IV e defenderon as aspiracións da súa irmá, dona Isabel, "a católica", quen, como se sabe, foi a vencedora no litixio sucesorio. E xa no poder, se damos creto ó historiador Zurita, exerceu unha represión sen pausas para acabar cos que militaran no bando contrario e vencido. En definitiva, a unificación dos diferentes reinos supuxo para Galicia perder a posibilidade dun goberno de seu; trouxo tamén como resultado un consistente proceso de "desgaleguización" dirixido desde fóra e unha irreconciliable polarización entre as clases sociais. Por unha banda, o clero e a nobreza desleigada, allea á realidade nacional e social de Galicia, e, fronte a ela, ou mellor, debaixo, o pobo común, labrego e mariñeiro, que foi o depositario e transmisor do idioma. A ese proceso de desgaleguización contribuíu a creación de La Santa Hermandad,

corpo de seguridade foráneo, e o nomeamento de gobernador e administradores alleos, nun calculado proxecto de sometemento político.

O reloxo da historia parou para Galicia nese momento da Idade Media. O noso país quedou para sempre sen burguesía. E cando, no século XIX, esta clase social enriquecida substituíu á nobreza no seu papel histórico, cando o guerreiro encarnado polo aristócrata foi substituído polo comerciante burgués, apareceu a máquina e os obradoiros artesáns se converteron en fábricas e pasaron a producir en serie, na primeira revolución industrial, Galicia seguía ancorada no pasado. Frente ó que sucedeu en Cataluña, onde esta nova clase, economicamente poderosa, atopou na lingua do país, o catalán, o seu diferenciador de clase fronte a un proletariado alleo, en Galicia non se produciu ningún cambio e os correlatos lingüístico-sociais seguiron sendo os mesmos. Sustancialmente, aínda non se modificaron na actualidade. Cómpre ter en conta, ademais, nesta perspectiva histórica, que a invención do prelo pillou o noso idioma xa desposuído de poder político. A imprensa, chegada a Galicia no ano 1483, contribuíu a espallar as obras en castelán, en prexuício do galego que non tiña polas razóns políticas sinaladas, nese momento, unha literatura de seu. A política lingüística seguida polos gobernos españois, sinaladamente pola dictadura, xeneralizou os comportamentos diglósicos e ratificou as asociacións negativas co galego e as positivas co castelán.

A igrexa galega, dependente

O sometemento político veu acompañado da dependencia eclesiástica. Non abundaba ós propósitos dos opresores impoñer en Galicia, polas armas, unha administración de xustiza en castelán, "sumariamente, de plano, sin escritura o figura de juicio", segundo unha cédula dos Reis Católicos, nin privar a Galicia de representación nas Cortes, nin executar a Pardo de Cela porque "los gallegos, por ser gente feroz, todavía no sosegaban", segundo apunta o P. Mariana, citado por Castelao². Era preciso someter a cultura de Galicia, que como é sabido desenvolvera na Idade Media formas propias, e exercera unha considerable influencia en toda a península. A mellor maneira de proceder a esta "doma", era someter a igrexa galega, porque a igrexa foi ó longo da historia a institución depositaria da cultura. Os prelados chegados de fóra, máis alá da dirección espiritual dos fieis, tiñan señorío temporal sobre as cidades, vilas e facendas, potestade

² Castelao, D., *Prosa galega do exilio*, Edición do Patronato da Cultura Galega, Montevideo.

que lles confería evidentemente poder político. A dicir de Murguía estes frades e monxes preocupábanse máis do terreal ca do divino. "En aquelas casas -di Murguía referíndose ós mosteiros-, asilo en outros tempos de la cultura gallega, pereció cuanto nos era propio. Tenían grandes bibliotecas y perdieron lo principal de ellas; se hablaba gallego hasta el punto de que todos sus documentos públicos se escribían en esta lengua, y se vio proscripta de unos claustros que habían sido, hasta entonces, los más genuinos representantes del genio de nuestro pueblo". "...a sus hijos no se les apartaba de los cargos por no merecerlos, sino por gallegos; porque nuestros monasterios venían a estar así entregados a los extraños y que nos trataban como tales..."³.

Na denuncia desta situación insisten os acordos da Xunta do Reino de Galicia do 1599 e do 1633 e as afirmacións de Feixoo e Sarmiento, que insisten tamén no negativo que foi abolir os prioratos en Galicia para pasar as súas rendas a Castela. A instrucción dos Reis Católicos cando no ano 1493 ordenan ó Gobernador de Galicia: "Procurareis la reformation de los monasterios del Reino de Galicia, y facultad para remover sus personas y poner otras en su sitio" provocou que en 426 anos ningún prior provincial fose galego.

Esta substitución sistemática, e calculada, de frades galegos por alleos na rectoría dos mosteiros contribuíu de maneira decisiva á estigmatización da lingua do país como rural e inculta, porque ese foi o ámbito ó que quedou arredada. Hai que ter en conta, ante todo, o papel da igrexa como foco de irradiación cultural respetado socialmente, respecto que estivo vixente ata hai ben pouco: aprender era, basicamente, aprender a doutrina.

En Galicia, os mosteiros desempeñaron unha función análoga á dos castelos en Castela, e a relixiosidade profunda do noso pobo non é allea a esta presenza. Co tempo, sen embargo, os intereses dos abades entraron en contradición co lexislado e apuxéronse, en parte, ós criterios segregadores de Castela.

A escola, instrumento do poder

O que se dixo para a igrexa serve para a escola, porque a institución relixiosa foi ata épocas ben recentes a que tivo ó seu cargo a educación. A aparición da escola laica, os mestres "do ferrado", a escola pública e as institucións privadas, ó proscribiren o galego da educación, contribuíron de xeito importante á creación de hábitos diglósicos. Xa Sarmiento polo ano 1770 criticaba o instruír os nenos galegos

³ Murguía, M., *Los Precursores*, Ed. La Voz de Galicia, A Coruña.

en castelán cando asegura que ("es bárbara crueldad y necesidad excusada...") ou que, en concreto, ensinar latín en Galicia a partir do castelán e tendo en conta a proximidade do noso idioma coa lingua de Roma é "barbara tiranía". Esta situación faise máis evidente na segunda metade do século XIX, cando o castelán pasa a ser identificado, definitivamente, polas clases acomodadas como lingua de cultura e, sobre todo, como lingua vehicular dos coñecementos adquiridos na escola. O conflito durmido durante catrocentos anos, esperta e distribúe, discriminatoriamente, os papeis. Curiosamente, así, a escola ó *ignorar* o galego, foi un dos instrumentos fundamentais, a partir de mediados do século pasado, da creación de comportamentos diglósicos.

O papel da escola como instrumento de desgaleguización, e como fonte de comportamentos diglósicos, está claro ó repasar a historia do maxisterio en Galicia. Desde a aparición dos mestres do ferrado ("individuos que tiñan manifestado a súa ineficacia noutras ocupacións ou que, dada a súa idade ou enfermidade, non servían xa para outra cousa")⁴ ata hai ben pouco, o idioma estivo arredado do ámbito escolar, pero non foi "inexistente", senón combatido desde as aulas. Tampouco as Sociedades de Instrucción, escolas subvencionadas polos emigrantes, que tiveron un destacadísimo papel na historia da ensinanza en Galicia, abolidas despois da Segunda República, malia seren maioritariamente de ideario liberal, non prestaron ningún tipo de atención á realidade lingüística galega. O ensino estatal posterior, de implantación progresiva, tamén combatiu a lingua propia do país, xa identificada como símbolo do atraso secular, como estigma de pobreza e incultura fronte á escola, templo de sabedoría, e ás materias curriculares en castelán.

Contra ese estado de cousas erguéronse, certamente, voces críticas (os Vilar Ponte, Risco, Xoán V. Viqueira e outros) que non foron, por falta de poder político, capaces de inverter, nin sequera de interferir, o proceso. Para atallalo, antes e agora, faise imprescindible a galeguización real dos ensinantes, á parte por suposto da imprescindible vontade política da administración.

⁴ De Gabriel, N., citado por Costa, A. en *Escolas e Mestres*, Consellería da Presidencia e Admon. pública. Servizo central de publicacións. Xunta de Galicia, Santiago.

2. A inestabilidade da situación actual

Recente aínda a última dictadura que a prohibiu, a situación actual da lingua caracterízase por unha *inestabilidade* na que converxen, entre outros, os seguintes factores:

O papel dos medios de comunicación

A asimilación, e a incorporación de novos falantes ó castelán, en Galicia, é recente. A escola xeraba conductas diglósicas, pero asimilaba só en parte, porque debido á metodoloxía didáctica, a lingua que se estudiaba na escola era, case exclusivamente, a lingua escrita; por suposto, o castelán. Pero a maioría do pobo, sen estudos, seguía a falar galego con enxebreza ó abandonar as aulas, situación vixente ata hai moi poucos anos. Foi a incorporación da radio, primeiro, e sobre todo, da televisión, a partir dos cincuenta, o que conlevou, dunha maneira interclasista, a asimilación, alimentada por séculos de postración e asoballamento. O impacto agrandou o abismo nas cidades e hai, nestas xeracións intermedias, persoas que non saben falar galego, obviamente por prexuícios sociais. O efecto máis salientable do impacto que produciron os novos medios de comunicación foi acelerar a substitución de palabras galegas por castelás, porque cabe pensar que o nivel de interferencia non chegaba antes ata o grao actual, toda vez que a substitución se produciu a partir da convicción de que o código da televisión é o correcto e o galego o malo. Non se observa, agora que dispoñemos de medios de comunicación en "galego", nin moito menos, unha inversión dese proceso. E agás formas esporádicas que timidamente apuntan (*vermello, adestrador*, etc.), estes medios non cumpren, nin moito menos, o papel que deberían. Cómpre engadir que a lingua que empregan é artificial, allea e ategada de graves incorreccións, pero ninguén move unha palla.

O abandono da aldea

Na *inestabilidade* lingüística actual ten un papel importante a aparición, moi recente en Galicia, das cidades. A primeiros do s. XX só o 10% da poboación vivía en Galicia nas cidades, porcentaxe que non superaba o 15% a mediados de século. Sen embargo, a partir dos anos cincuenta prodúcese un éxodo masivo do campo á cidade, ó que se engade o feito de que os emigrantes retornados volven maioritariamente ós nucleos urbanos e, en menor medida, ó medio rural do que proceden. Nese tránsito o idioma sobreviviu inicialmente no ámbito

familiar, pero desapareceu dos usos sociais. Na actualidade a situación é confusa, e obsérvase por unha parte un abandono, pero tamén unha permanencia e mesmo unha ampliación, a través do mundo do traballo, do número de falantes. Trátase en todo caso dunha lingua moi estragada polas interferencias do castelán. Outro aspecto a considerar é o feito de que os nenos que asistían antes á escola da aldea, e vivían nos costumes e na lingua da comunidade rural, van agora ós Grupos Escolares, normalmente en vilas ou cidades. Como a escola reproduce a sociedade, e esta é diglósica, a escola de hoxe, curiosamente, non supón un avance na incorporación de novos falantes. A dominación lingüística, que asimilou ata agora só ás clases administrativas, acomodadas, nunha dirección vertical, aumentou fortemente a súa implantación horizontal e afecta cada vez máis a tódolos sectores da sociedade. Na actualidade, e debido ó éxodo do campo ás cidades, e sobre todo, ás agrupacións escolares, resulta cada día menos hilarante que no medio rural os pais lles falen castelán ós fillos.

A lingua, asignatura

Os escolares, nas cidades, non falan galego. E os que o fan aínda se enfrentan, nalgúns casos, á segregación e mesmo á burla dos compañeiros, porque aínda son moitos os prexuícios e a tolerancia cativa. O ambiente non favorece en absoluto a incorporación de novos falantes. O estudio da lingua céntrase ademais, con frecuencia, na escrita, e ignora as didácticas do oral, camiño polo que non se contribúe á instalación lingüística. En xeral, nunha práctica maioritaria, a didáctica da lingua é anticuada, pouco atractiva e gramaticalista.

É suficiente con dar unha volta polos arredores dun centro escolar dunha vila ou dunha cidade para comprobar, con arrepío, que ninguén fala galego. Nin aqueles alumnos que proceden do medio rural. Os escolares relacionan a lingua co Día das Letras Galegas e, moitas veces, nin co profesor de galego porque con demasiada frecuencia fala galego, con dificultade, nas clases e castelán fóra. A evidencia é que as institucións educativas non cambian en absoluto as resistencias e os prexuícios cos que chegan os alumnos á escola; antes ben, reproducen esas resistencias e contribúen ó seu afianzamento. A isto hai que engadir a actitude irresponsable, e por veces abertamente hostil, dalgúns profesores que ora suspenden ás mancheas, o que non deixa de ser patético á vista dos métodos didácticos, ora, peor aínda, dan aprobado xeral, obviamente para arredar de si calquera problema.

O emprego ritual do idioma

Paralelamente, non hai acto solemne no que non se bote man do galego e persoas que nunca o falan, aceptan o seu uso público con litúrxica naturalidade. Foi moi importante a este respecto a legalidade que obriga ós cargos públicos á potenciación do idioma. Ora ben, este uso litúrxico, non está tampouco libre de perigos. Propicia unha *diglosia invertida* e circunscribe o papel da lingua de Galicia a unha función iniciática e inaccesible. Á parte, nas propostas normativizadoras púxose moito énfase en mudar palabras que doadamente son aceptables en galego, mentres que se desasiste o uso de verbas patrimoniais, vivas na lingua, cando non se fan traducións alarmantes do tipo "xungla", "xauría", onde hai solucións propias, ou do portugués, ou cabe recorrer, sen máis, á perífrase. Algúns poetas súmanse a esta confusión empregando palabras raras, que en realidade ningún falante escoitou nunca. Son, cando non inventadas, pezas arqueolóxicas que só moi contadas veces teñen unha xustificación estilística.

Estamos perante unha lingua de cerimonia, invertendo perigosamente os usos. O galego por este camiño vai ser a lingua dos deuses (políticos, literatos, homenaxes) e o castelán a lingua do pobo. A desaparición está anunciada.

Un proceso substitutorio

Esa substitución léxica, que esixe un estudio en profundidade, é un dos máis grandes perigos cos que se enfrenta a lingua. Hai un número alto de falantes que aínda empregando o idioma, chegados a determinadas expresións ou palabras, por temor e prexuício, substitúen a palabra patrimonial pola que consideran equivalente en castelán. O cambio nos medios de produción no rural, a substitución dos aveños devanceiros por motocultores e a modernización, en xeral, do traballo labrego, conleva canda os avances técnicos, a substitución das palabras galegas polas castelás, substitución dobremente grave porque acontece nas fontes históricas, e ricaces, da lingua. Cousa semellante acontece nas vilas da beiramar.

A lingua viva patrimonial nace dun torgo labrego e mariñeiro, ninguén o ignora. E tampouco ninguén debería ignorar que esto acontece con tódalas linguas.

Só hai dúas posibilidades para a incorporación de novas palabras. Recorrer ás fontes etimolóxicas (latín e grego) ou trasladar a forma vulgar a unha acepción culta. En galego non se intentou esta segunda posibilidade con suficiente claridade e rigor, malia se teren feito

léxicos e esforzos de indubidable proveito. Cómpre ter en conta que sen contar cos medios de comunicación, a presión social contraria fai moi difícil a restauración consciente. ¿Probaron a dicirlles ós interlocutores castelán falantes, en segundo que contextos, palabras galegas comúns que ninguén di e todos escribimos como *funil*, *fiestra*, *estrada*, e outras tendentes a desaparecer como *ducia*, *culler*, *garabullo*, etc.? Deuse nesta última dirección un paso, tamén, cara ó último acto.

A inestabilidade actual

Tanto Ferguson como Fishmann ó se referir á diglosia observan que se trata dunha situación relativamente estable. Esa estabilidade, en dilatados períodos de tempo, permite a convivencia das dúas variedades da lingua (Ferguson) ou das dúas linguas (Fishman) con usos claros na sociedade, dándose *complementariedade funcional* entre elas. En Galicia, os usos lingüísticos eran claramente diglósicos, e polo tanto tanto estables. Había neles -e aínda hai- un componente psicolóxico sobre o que converxían diferentes aspectos históricos, políticos, sociais, etc., pero a situación era de relativa estabilidade.

Sen embargo, esa "pacífica situación" tronzouna a instalación do galego no ensino, a militancia nacionalista, a recuperación consciente da lingua etc. que veu crebar a estabilidade diglósica, orientada á morte doce, e introduciu novos elementos no proceso. A situación nunca volverá ser a mesma. A partir desa ruptura só cabe a *desaparición* ou a *normalización*. A convivencia diglósica deixou de ser posible.

As expectativas, arestora, son incertas. Hai na situación actual elementos que apuntan á morte doce, especialmente unha certa convicción social, nunca explícita, que desde moi fondo parece estar convencida da extinción, porque o certo é que non se deixou de considerar o galego un atranco para o ascenso social. E aínda un signo externo de patanería e/ou de extremismo político e, desde logo, non se incorporou ás necesidades expresivas dos adolescentes.

O proceso de substitución do galego polo castelán non só é real, senón que está nunha fase na que o galego é aceptado como un mal *transitorio* co que hai que convivir, pero que máis pronto ou máis tarde acabará por se arranxar. É importante reparar tamén, sen embargo, en que a resistencia, e os prexuícios, cederon parcialmente, pero de maneira apreciable, en amplos sectores nos que se ben se rexistra un baixo índice de uso, a hostilidade deu paso ó escepticismo. A análise desa belixerancia, e das súas características, é un factor importante a considerar. Salientemos de pasada que en moitos casos non se trata dunha disposición favorable, senón, con frecuencia, dunha inhibición

(aceptación pasiva) que busca evitar o conflito. Aceptan que se fale galego, "por suposto", pero non o falan. En realidade, este sector pasivo é transixente sobre todo cos galego falantes de vello (persoas do rural, de idade, etc.), pero rexeita a normalización consciente, o que non deixa dúbidas sobre as súas íntimas conviccións: *o galego é un problema transitorio*.

A ruptura da estabilidade diglósica explica, polo tanto, que en determinados sectores hoxe en día haxa máis belixerancia contra a lingua da que houbo en épocas pasadas. O autonoxo aparece disfrazado de tolerancia, pero a nada que se afonda saen coma feras os complexos, cultivados na ignorancia, en atávicos temores e nun desprezo de séculos.

3. Normalización: penúltima fase

Unha ollada rápida a outras situacións de linguas en contacto axuda a comprender a *inestabilidade* actual e a buscar solucións. O árabe coránico ten un carácter ritual fronte ó árabe común, que é o único que se fala e se escribe. En Grecia o *idioma puro*, a lingua da elite e da intelectualidade cedeu no 1976 a oficialidade ó *demótico*, a lingua do pobo. A controversia entre o idioma do pobo e a lingua "clásica", imposta no 1821 como idioma oficial durou decenios. Ata a caída da "dictadura dos coroneis" a lingua "arcaizante", ritual, foi o idioma oficial, administrativo e universitario, servindo como instrumento de selección, e discriminación, ó servizo das clases privilexiadas, en prexuício dos que só coñecían a lingua popular. Durante a dictadura, redactar un exame en *dimotiki* ou omitir certos acentos estaba considerado un acto subversivo. As analoxías son demasiado evidentes.

Ollando a historia observamos, en definitiva, que en canto unha lingua se ritualiza, se sacraliza e se converte na "lingua dos deuses" ou dos "pais da patria", a desaparición está anunciada. Se estendemos a ollada ás linguas vivas en contacto obsérvase que cada situación é diferente. En Noruega, máis alá do que di a administración, é só parcialmente certo que o idioma estea *totalmente* restaurado. Hai sectores que aínda falan sueco e a poboación, novos e vellos, ten como segunda lingua o inglés. Noruega é, sen embargo, un exemplo de tolerancia coas linguas, como o evidencia o respecto pola lingua vernácula das Illas Feroe, nas que ten soberanía. O caso do finés aparece tamén venciado, con claridade, á independencia política do país. A situación do francés no Canadá, obviamente, tamén é diferente. Diferente ta-

mén, entre outros, o caso de Bélxica, onde hai tres comunidades lingüísticas territorialmente diferenciadas. O modelo que parece, polo seu equilibrio, máis axeitado para aplicar no Estado español é o dos cantóns suízos ou o dalgunhas repúblicas da URSS nas que a lingua da república é *sempre* a primeira lingua e o ruso é empregado como *lingua de relación estatal*.

En resume, a comparación con outras linguas salienta o feito de que a normalización de cada unha depende do seu propio contexto social e político. Sen un grao de soberanía parece imposible culminar, felizmente, ese proceso. No caso das linguas presentes en Galicia non se dá a concorrencia libre, territorialmente definida, de dous pobos, senón a imposición da lingua dun pobo sobre o outro.

Todo o anterior leva a pensar na necesidade de deseñar, adaptado ás nosas características, *un modelo propio* que teña en conta, entre outros, os seguintes aspectos:

Diagnóstico real. A partir do marco político actual, para facer unha planificación correcta, axeitada e non retórica da política lingüística, cómpre estimar antes as deficiencias reais. Parece moi oportuno analizar aquí, con vistas á posterior planificación, ós preconceptos, os mecanismos de defensa psicolóxica, os prexuízos nos que, aínda, seguen instalados amplos sectores da sociedade. Hai que estudar aspectos como a presión contextual no emprego das linguas, o condicionamento do ambiente na interlocución, estudiando a casuística e facendo un estudio da orixe das resistencias.

Planificación. É necesaria, feitos eses estudos, unha planificación con prazos razoables, na que se aborden con eficacia os problemas. Antes de nada, hai que aclarar o confuso embarallamento mental que caracteriza as reservas dalgunhas persoas. Esa planificación, a partir do estudio previo, ten que ser centralizada, de maneira que se sumen os esforzos, feita sobre a observación permanente da realidade e conxunta. Hai que facer un estudio dos recursos cos que se contan, facer un plan zonificado con equipos por zonas, plans concretos de actuación por sectores, crear un aparato normalizador con servizos de traducción de fax para as empresas, subvencións á publicidade, etc. etc.

Avaliación. Esa planificación, se está ben feita, ten que contemplar a avaliación do proceso. Este aspecto, evidentemente esencial, estivo ausente ata agora. E xa van anos de "aplicación" da lei. Entre outras características a avaliación do proceso ten que ser:

-*permanente.* De xeito que permita unha continuada reflexión sobre todos os elementos que interveñen no proceso normalizador.

-*sumativa*. O proceso ten que ser paulatino e a avaliación que sobre el se faga, tamén. Parece especialmente importante aproveitar a información que se tira dos erros.

-*global*. A avaliación é, despois do diñeiro, seguramente, o aspecto máis importante do proceso de normalización. Feita con profundidade ha de se converter no instrumento que con máis claridade sinale o camiño a seguir. Para que eso sexa así a avaliación ten que ser unha *ampla reflexión sobre todos os aspectos do proceso*. Nesa reflexión xoga un papel de especial relevancia o control de *técnicas sociométricas* que permitan medir o avance por sectores, e mesmo o grao de cohesión dos diferentes elementos xulgados.

-*fiable*. Tendo en conta que a finalidade é sempre a mesma: a competencia comunicativa en lingua galega, sobre todo oral, pero tamén escrita, a avaliación que se deseña para o proceso ten que dicir, antes de nada e por riba de todo, a verdade da situación.

Hai aínda sectores apreciables da poboación que identifican o emprego do idioma e, particularmente, a súa promoción e defensa con determinadas opcións políticas que, lexítimamente, asumiron a súa defensa. Cara ó proceso de normalización é preferible, sen embargo, a non adscrición da defensa da lingua a opcións concretas. Pódese engadir, mesmo, que é preferible interesar no proceso a sectores que ata agora non o estiveron. A diglosia é unha forma de resistencia, porque se acompaña de especialización no uso. A supervivencia histórica do idioma confirma esta afirmación. Agora ben, ese "equilibrio" desaparece cando se entra nunha dinámica substitutoria como á que asistimos en Galicia.

DINAMIZACIÓN CULTURAL E LINGÜÍSTICA*

MERCE SOLÉ I SANOSA

Secretaria Técnica do

Consorci per a la Normalització Lingüística

1. O concepto

No decurso das últimas décadas a proliferación de actuacións, institucionais e privadas, no ámbito dos servizos sociais (nun senso amplo) levan contribuído abondo a desenvolver técnicas específicas da intervención social. É neste marco de debate e traballo onde se comezaron a empregar *termos* que hoxe constitúen un punto de referencia indispensable para o noso traballo de planificadores lingüísticos. Unha destas verbas clave e mesmamente emblemáticas nas xuntanzas de traballo dunha boa parte dos técnicos de normalización lingüística é a palabra *dinamización*.

Partiremos da convicción de que, cando menos no noso eido, os termos animación e dinamización son equivalentes semanticamente e basearémonos en achegas de especialistas no ámbito da animación cultural.

Corelan¹ define a animación como os procesos de participación dun colectivo nun proxecto ou actividade.

Moulinier (1974) describe a animación como o conxunto de técnicas e dunha pedagogía específica que ten como obxectivo o de favorecer-la comunicación social.

Para Belliveam a animación é unha práctica que se principia e se leva á súa fin, ó interior dos individuos e dos grupos; un proceso de cambio global, consciente e continuo e que asemade parte do principio da non-directividade.

* Trad. por F.A. Cidrás Escáneo do orixinal catalán "Dinamització cultural i lingüística", que foi lido na *I Trobada de Serveis Lingüístics* (Barcelona, 5-6 de novembro 1990).

¹ *L'animation linguistique: démarche et outils*. Quebec, 1971.

Maria Sitjà define a animación comunitaria como "a atención social feita no marco dunha zona determinada, a cal abrangue un conxunto de proxectos que teñen como obxectivo favorecer os cambios positivos de actitudes, a prevención de problemas e situacións de risco social, a organización comunitaria e o desenvolvemento comunitario"².

Podemos daquela defini-la animación como a intervención, feita no marco dunha zona determinada, que permite ós colectivos, previamente delimitados, implicárense participativamente nun proxecto de cambio social. Dito noutras palabras, a participación dun colectivo nun proxecto ou actividade; a utilización das enerxías disponibles en función dun obxectivo ben identificado.

2. Planificación e dinamización

Desde o punto de vista das intervencións sobre o estatus da lingua, a dinamización lingüística é unha aplicación sistemática dun conxunto de estratexias, técnicas e recursos que permiten xerar, xestionar e avaliar un proceso participativo de cambio lingüístico nun colectivo determinado e definido por unhas características comúns.

A dinamización lingüística, entendida como unha das actuacións profesionais dos axentes normalizadores, vén se-la posta en práctica de técnicas que axuden a xerar, xestionar e avaliar o cambio lingüístico nun colectivo determinado.

Así pois, unha actuación planificada e sistemática sobre o estatus da lingua esixe:

- * a explicitación dos obxectivos que se quere acadar,
- * a intervención sistemática dos axentes dinamizadores,
- * a implicación e a participación activa dos colectivos no proceso de cambio lingüístico.

Resulta obvio que o cambio que propugnamos vai supoñer unha mudanza radical nos hábitos lingüísticos (tanto formais como informais) de boa parte dos habitantes deste país. O ritmo, a intensidade e por tanto a gradación coa que implicaremos a cada un dos destinatarios no proceso xeral de cambio estará en relación coa capacidade que teñamos de propoñer os obxectivos precisos, asumibles e que lles permitan envolverse no proceso individual e colectivamente, de xeito que o proxecto concebido acabe por ser asumido como o seu propio proxecto.

² Sitjà, M., *Terminología dels assistents socials*, Barcelona, 1988.

Se partimos da distinción proposta por Kloss³ entre

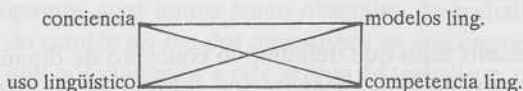
- * planificación do corpus
- * planificación do estatus

e aceptamos como válida a definición de dinamización que propuxemos, decatáronos de que o espazo propio da dinamización é difícil de delimitar. E é difícil esencialmente pola globalidade da intervención dinamizadora dentro do marco da planificación lingüística. A planificación lingüística concentra os esforzos organizativos para determinar prioridades, seleccionar obxectivos, asignar e xestionar recursos e face-los seguimentos e as avaliacións axeitadas no proceso de normalización lingüística⁴. A planificación é a intervención consciente e organizada para mudar un marco social determinado. Un dos actores fundamentais da transformación lingüística é o axente do cambio ou dinamizador.

As actuacións sobre o estatus teñen como obxectivo fundamental promover e consolidar uns usos lingüísticos que garantan a comunicación entre os membros da comunidade. Será daquela preciso desvelar unha conciencia lingüística favorable, potenciar un nivel suficiente e axeitado de coñecementos lingüísticos e promover e/ou regular usos de lingua axeitados ós obxectivos propostos. De aquí despréndese que as intervencións sobre o estatus deben ir nunha tripla dirección:

- * accións que tendan a promover actitudes favorables ó cambio lingüístico,
- * accións de promoción e/ou regulamentación do uso social da lingua,
- * accións de extensión dos coñecementos lingüísticos.

Podemos esquematiza-las intervencións sobre o corpus e o estatus da lingua, que se nos representan como un "sistema interdependente" no cal os avances ou recuamentos nun punto repercuten sobre os outros tres:

³ Kloss, H., *Research Possibilities on Group Bilingualism*, Québec.

⁴ Doc. *Clarificació Conceptual*, DGPL, 1989.

En consecuencia resulta doado decatarse de ata que punto dentro do proceso de cambio lingüístico planificado a relación entre as diferentes formas de intervención é abofé estreita e complementaria⁵.

Poderíámonos atopar con que dentro dunha mesma organización se están a levar a cabo actuacións sen conexión aparente e que ó mesmo tempo teñen todas idéntico obxectivo xeral. Imaxinemos, por exemplo, que hai, dentro dunha organización, un asesor lingüístico que vai resolvendo dúbidas a medida que estas xorden e que, dese xeito, día a día vai definindo modelos de lingua útiles e axeitados ás necesidades comunicativas da organización; dun xeito parello fanse cursos de lingua xeral e/ou específica para o cadro de persoal da organización. O problema non é que haxa pouca ou moita relación-coordinación entre os responsables de cada actividade. O problema é que se parte da concepción de que se trata de intervencións diferentes e independentes. E, tal e como lembrabamos hai un intre, existe un grao de dependencia elevado e que resulta ser ó mesmo tempo o único que pode posibilita-la eficacia da intervención normalizadora. Consonte isto, os responsables dun proxecto de normalización lingüística dentro dunha organización deben partir do convencemento de que cada intervención nun dos nós (conciencia, modelos lingüísticos, competencia e uso lingüístico) pode comportar cambios en tódolos outros. Quérese dicir que as accións de sensibilización deben ir acompañadas e co soporte abondo de:

- * medidas que potencien o uso da lingua,
- * medidas que garantan a dispoñibilidade de modelos lingüísticos axeitados,
- * accións que incidan na extensión dos coñecementos lingüísticos.

Unicamente se se teñen en conta as catro variables ten sentido falar de intervención planificada e sistemática.

3. Lingua e cultura

Do mesmo xeito que definímo-lo concepto de dinamización lingüística podemos defini-la dinamización cultural. Acerca deste aspecto ten habido moitas máis achegas tanto por parte de institucións públicas como de organismos privados. Lévese dito adoito, e non é que non sexa certo, que as relacións entre lingua e cultura son tan estreitas que

⁵ *Pla General de Normalizació Lingüística*, DGPPL, 1990.

os seus lindieros son difíciles de precisar. De certo que en máis de unha ocasión temos sentido dicir que "para que os inmigrantes usen efectivamente o catalán non é só necesario que previamente o coñezan, senón que cómpre tamén que, dalgún xeito, se sintan arraigados aquí, se sintan cataláns e poidan compartillar coa comunidade catalana, a máis da lingua, vehículo da comunicación, a cultura catalana". E se cadra é certo. A lingua, en tanto que vehículo da comunicación entre os individuos, configura un dos trazos diferenciadores dos distintos pobos. As linguas responden non só a unhas determinadas evolucións morfosintácticas dos seus componentes senón que van incorporando co decorrer da historia unha certa maneira de ver e de vivir a vida. E iso si que é de certo un dos fundamentos da cultura. É verdade, pois, que as relacións entre lingua e cultura non son algo casual nin arbitrario e, por tanto, que a normalidade lingüística deste país demanda que ademais do uso habitual da propia lingua se coñeza e se vehicule, na mesma dirección e coa mesma identidade, a cultura catalana.

Pero, evidentemente, cultura é todo. A cultura é moitas cousas máis que as expresións artísticas e literarias dunha colectividade. Coñece-lo dereito xurídico catalán forma parte da nosa cultura; saber coñecer e recolectar cogomelos polos piñeirais cataláns tamén forma parte da nosa cultura. E nosoutros, os que nos ocupamos da lingua, nin podemos nin sabemos facelo todo.

O feito de vencellarmos normalización lingüística con cultura non é casual. É o certo, e mesmamente é imprescindible, que cómpre unha colaboración estreita entre os dinamizadores culturais e os dinamizadores lingüísticos. Pero cadaquén ten uns obxectivos específicos de xeito que debería resultarnos relativamente doado delimita-las competencias. O feito de que non sempre se teña delimitado abondo entre as accións de normalización e as de divulgación cultural non debe empecer que, a medida que vaíamos perfeccionando as nosas técnicas de traballo, sexamos máis esixentes na selección das actuacións que nos son propias. Dado o obxectivo destes *Encontros* e tendo en conta tamén que os representantes dos servizos lingüísticos que hoxe nos atopamos aquí temos como obxectivo de traballo o de *promove-lo uso do catalán no seo dos organismos en que estamos ubicados*, propóñovos que nos cingamos a este marco de traballo e, consonte iso, de agora en diante sempre que nos refiramos a dinamización estaremos a referir exclusivamente á dinamización lingüística.

4. Plano de dinamización

Despois de analizármola función da dinamización dentro do ámbito da planificación lingüística convén que considerémosla necesidade dun proxecto de dinamización, os seus obxectivos e as características máis xerais que ten que posuír.

¿Cómprenos un proxecto de dinamización? A ilusión e a confianza en que estamos levando a efecto un labor socialmente útil non sempre son, se cadra, garantías abondas. Apuntabamos no comezo da ponencia que nos últimos anos lévase avanzado moito no eido da intervención social. Témonos que seguir guiando fundamentalmente pola convicción ideolóxica e moral do que estamos a facer, ou se cadra comeza a ser necesario que traballemos co rigor e as técnicas que nos ofrece a planificación lingüística; que nos convertamos, cada vez máis, en auténticos profesionais. A profesionalidade provén da capacidade que teñamos de planificar, organizar, executar e avalia-la nosa propia actuación.

De certo que son moitas as accións que calquera membro da comunidade catalana pode facer para contribuír a cambiar-modificar aspectos parciais da realidade sociolingüística que estamos a vivir. Pero a capacidade de vehicula-las inxerencias individuais témola os responsables da intervención social sobre a lingua. Paga a pena que reflexionemos sobre este punto.

Os destinatarios da nosa actuación sitúanse en dous planos diferentes e complementarios ó mesmo tempo:

- * os individuos,
- * os colectivos.

Cara ó individuo as propostas sempre haberán de ser individuais, con capacidade de aceptación ou de rexeitamento tamén individuais. Velaí en que sentido as accións de sensibilización, de motivación, son imprescindibles, deben ser sempre positivas e terán que contribuír a dar satisfacción persoal ó individuo. Pero convén ó mesmo tempo que situémoslas persoas individuais no plano da organización social existente, convén que propoñamos tamén accións de sensibilización dirixidas ós colectivos estruturados e que estas accións vaian acompañadas, a posteriori, de normas regulamentadoras dos usos lingüísticos formais dos colectivos.

Consonte o dito, resulta evidente que a tarefa de dinamización adopta forma de proxecto e, como tal, ha de ser rigoroso, sistemático e non pode basearse exclusivamente na intuición ou no sentido común.

Unha das cualidades esenciais dun proxecto de animación será a capacidade que teña de achegarse globalmente a tódalas facetas da realidade que se quere transformar ou modificar.

Un proxecto non é a suma de diferentes accións puntuais. Temos que loitar contra a inercia dos feitos; temos que atopa-lo principio unificador das diferentes accións; temos que dar sentido a tódalas actividades do proxecto artellándoas nun desenvolvemento continuo e progresivo; e, finalmente, o proxecto haberá de adiantarse ós acontecementos.

O proxecto de dinamización terá que basearse na análise lingüística do entorno que se ha dinamizar e terá que partir do principio de que é imprescindible a implicación e a participación dos destinatarios da intervención.

Etapas na construción dun proxecto de dinamización.

As etapas que propoñemos son un primeiro achegamento. Para cada unha delas cumpríranos poder dispor de instrumentos específicos que nos permitisen estruturar e organizar actuacións diferenciadas⁶.

1. *O deseño do proxecto.* Poderíamos dicir tamén o momento dea concepción do proxecto: fíxanse os obxectivos e as prioridades.

2. *Análise da situación sociolingüística.* Un proxecto baseado nas boas intencións pero sen coñecemento en profundidade da situación real da organización, da súa cultura, dos recursos e das actitudes colectivas ten poucas posibilidades de acadalo éxito. Son obxectivos desta etapa:

- * coñece-las características e a cultura da organización,
- * coñece-las características dos membros da organización,
- * coñecer a avalía-la percepción e a opinión que teñen de nós os membros da organización.

3. *Organización do proxecto.* Nesta etapa cómpre crear e mante-las condicións necesarias que permitan a realización do plano. É o momento de dar coherencia ás actuacións e de evita-lo risco de situarse no plano dos ideais. A diversidade das actividades non nos debe permitir esquece-lo fio conductor: a *unidade* que todo proxecto ha de ter para garanti-lo impacto. Unha vez fixados os obxectivos e

⁶ *L'animation linguistique: démarche et outils*, Québec, 1971.

coñecidas as necesidades do organismo, chega o momento de escribir, de redactar e formula-lo proxecto.

4. *Execución do proxecto.* A participación dos destinatarios resulta esencial e, por tanto, deberase respecta-la estrutura organizativa e funcional da organización así como garanti-la adhesión voluntaria e activa dos destinatarios. Esta etapa podemos subdividila en cinco sub-etapas:

a) *A información.* Os destinatarios deben saber qué faremos, como o faremos e cando: hanse transmiti-las informacións pertinentes e convén evitar tanto o exceso como o déficit de información.

b) *A sensibilización* ou toma de conciencia por parte dos destinatarios. É o momento de valora-las vantaxes de utiliza-lo catalán de calidade como lingua de traballo; é o momento de demostra-la utilidade do proxecto.

c) *A concienciación.* Trátase de favorecer-lo cambio de actitudes entre os membros da organización e de contrarresta-las resistencias que se manifesten; é o momento de convencer.

d) *A mobilización.* As actitudes favorables non abundan para pasar á acción; cómpre artella-las estratexias que permitan a participación. Un obxectivo deste momento será regula-los usos lingüísticos formais da organización.

e) *O seguimento* ou mantemento. É o estadio da consolidación das actitudes adquiridas ou transformadas, de velar polo cumprimento dos compromisos adquiridos. O proceso de desenvolvemento do proxecto haberá de tender cara á autonomía dos destinatarios.

5. *Avaliación do proxecto.* Son obxectivos deste momento, que é cíclico dentro de cada etapa:

- * verifica-la eficacia dos medios empregados,
- * verifica-lo impacto do proxecto entre os destinatarios da intervención,
- * verifica-los puntos fortes e fracos do proxecto e da actividade profesional do dinamizador.

Apuntamos máis arriba que o cambio lingüístico que propugnamos é moi xeral e global ó mesmo tempo. Para ser verdadeiramente efectivos cómpre que estruturémo-lo cambio en fases graduais e despois de cada fase reformulémo-los principios orientativos da nosa intervención.

Antes de introducirmos nas fases do cambio convén que recordemos que a relación do axente do cambio coa organización pode darse, como mínimo, de dous xeitos diferentes:

* pode tratarse dun técnico dinamizador membro dunha institución pública dedicada exclusivamente a promover o uso do catalán. Este técnico ten como obxectivo sensibilizar e establecer relacións con diferentes organizacións do seu contorno máis próximo para axudar a xerar un proceso de mudanza lingüística; ou ben

* pode tratarse dun técnico dinamizador membro da propia organización que se quere normalizar.

As funcións destes dinamizadores en cada unha das fases do cambio que propoñemos terán características diferentes e son consecuencia do grao de relación que teñan coa organización. Con todo e iso existen pautas que podemos xeralizar.

Lippit, Watson e Westley⁷ describen sete fases diferentes en calquera cambio planificado:

1) A organización evidencia a necesidade de asistencia en determinados aspectos; existe por tanto *certa* consciencia do problema, un desexo de introducir modificacións na estrutura normal de funcionamento da organización. Debemos reparar no feito de que a decisión de principiar un proceso de cambio por parte dun organismo non significa necesariamente a determinación, a vontade de levalo efectivamente a termo. Máis aínda, mesmamente a percepción dalgún tipo de problema non se traduce automaticamente nun desexo de cambio. Iso quere dicir que as resistencias ó cambio han de ser xa analizadas e contrarrestadas nesta fase previa.

2) Establecemento e definición, por parte da organización e do dinamizador, da relación de asistencia. Trátase dun momento esencial cualitativamente, no que as habilidades e as técnicas do dinamizador son fundamentais para o éxito do proceso.

3) Diagnóstico e identificación do problema. É o comezo da acción orientada ó cambio. A rigorosidade no momento de diagnosticar o problema xa foi tratada na ponencia do profesor A. Bastardes.

4) Estudio de alternativas, establecemento de obxectivos e ritmo do cambio. Que debe cambiar, por que, de que xeito, con que intensidade e en que momento.

⁷ Lippit, R. e outros, *La dinámica del cambio planificado*, Buenos Aires, 1958.

5) Actuacións. É o momento de transformalas intencións en feitos. En primeiro lugar cumprirá difundir entre o conxunto dos membros do organismo os obxectivos do cambio que se definiron e, por tanto, implicalos no proceso de mudanza. É o momento de poñer en práctica unha política de persoal que contemple os requisitos lingüísticos definidos, de garantir que as comunicacións orais e escritas, tanto as internas como as externas, do organismo se fagan nun catalán de calidade, etc.

6) Xeneralización e asentamento do cambio. Nesta fase é esencial primar e recompensar positivamente os destinatarios da intervención así como atopar indicadores que permitan a avaliación continuada do proceso de cambio.

7) Relación terminal entre a organización e o dinamizador. A función do dinamizador durante todo o proceso é a de axuda-los destinatarios a traballar na dirección do cambio proposto cun tipo de asistencia que tenda á autonomía do destinatario.

De todo o que levamos dito dedúcese o lugar sobranceiro que ocupa o dinamizador no proceso de cambio lingüístico. Intervén ó longo de todo o proceso desde un lugar privilexiado, pola cantidade de información de que dispón. Agora ben, moitos dos recursos de que precisará proveñen da intervención doutros axentes normalizadores: dos asesores lingüísticos e dos ensinantes ou especialistas en sistemas de formación. O dinamizador xera as demandas, canalízaas na dobre dirección (dos destinatarios ós outros axentes normalizadores) e propón sistemas de avaliación, pero non sempre elabora el os recursos. É imprescindible, por tanto, a coordinación e a unidade de acción, durante todo o proceso, de tódolos axentes normalizadores.

A *función* do axente dinamizador é esencial e en cada fase do proceso deberá desenvolver técnicas específicas e axeitadas ó contexto de cambio:

- * diagnosticará o tipo e as características do problema que quere resolver,

- * avaliará as motivacións e a capacidade de cambio da organización,

- * seleccionará os obxectivos de cambio axeitados,

- * recoñecerá e orientará as fases do proceso de cambio,

- * seleccionará técnicas específicas e formas de conducta convenientes para cada situación en que se presenta a relación de cambio,

- * establecerá e manterá o tipo de soporte que precisa a organización para o cambio, e finalmente

* propondrá incentivos motivadores e estará provisto de recursos abondos para garantir a eficacia da súa intervención.

Polo que respecta ás habilidades do axente do cambio, unha das claves radica na súa capacidade para aproveitar os recursos propios da organización. Outras cualidades son:

- * interpretación e avaliación dos cambios percibidos,
- * coñecemento da oportunidade da intervención e dos procesos de recollida de información,
- * flexibilidade para recoñecer os cambios e marcar pautas de resposta novas, claras e efectivas,
- * capacidade para negociar e/ou convencer aos destinatarios no momento de seleccionar os obxectivos de traballo, e
- * adaptabilidade ás situacións xeradas pola súa propia intervención.

5. Conclusións e propostas

No decurso destes *Encontros* fomos definindo e perfilando os obxectivos, a estrutura e as técnicas de traballo dos diversos tipos de servizos lingüísticos. Tirámonos a conclusión de que os destinatarios esenciais da nosa intervención son os individuos socialmente organizados, son as organizacións complexas. Atopámonos, sen embargo, perante organismos coa mesma función pero cun ámbito de actuación delimitado por unha faixa territorial: os centros e servizos de normalización lingüística. Neste caso, os destinatarios da súa intervención non son os membros dun único organismo, senón o conxunto da poboación que vive e traballa dentro dun territorio delimitado. Nestes organismos (centros de normalización lingüística, CNL) é onde se levan dado, e se seguen a dar aínda, máis casos de sobreposición entre dinamización lingüística e cultural. Como xa apuntamos máis arriba (punto 3), resulta difícil deslindar lingua e cultura. É obvio que a experiencia de máis de dez anos de CNL e SLC teñen achegado moitos elementos teóricos e exemplos prácticos ó conxunto da planificación lingüística e, por iso mesmo, hoxe é tamén posible establecer que os destinatarios esenciais deste tipo de servizo lingüístico veñen se-lo conxunto de organismos, tanto os máis vertebrados e estruturados como os menos burocratizados, que teñen vida dentro do territorio definido.

Antes de rematar a exposición, querría comentar algúns aspectos de tipo práctico.

Máis alá da reflexión e do debate teórico, a realidade nunca se presenta *neutra e pura*; ben ó contrario, amósase moito máis rica en matices. Desde hai máis de dez anos son moitas as persoas e as institucións que teñen levado a cabo iniciativas puntuais e non tan puntuais no eido da promoción do uso do catalán. Non podemos facer táboa rasa das enerxías e das ilusións coas que se fixo unha tarefa ben feita. Cómpre capitalizar todo o que se leva realizado. Cómpre por tanto optimiza-los recursos. Como dicía o profesor Aracil, "dado que os nosos recursos son limitados temos que tirar deles o meirande partido posible. É manifesta, por tanto, a necesidade urxente e crecente de coordinación, de orientación concentrada e de acción global e sistemática. Deste xeito potenciaranse as iniciativas axeitadas e diminuiranse as improvisacións incoherentes e a duplicación de esforzos"⁸.

Abofé que practicamente tódolos aquí presentes subscribimos, oito anos despois, esta afirmación. Aracil definía as funcións e o alcance que deberíase te-la "Institución para o uso do catalán". Sen pretendernos analiza-la viabilidade actual da proposta, coido que ten algúns aspectos, cando menos técnicos, que deberían poderse recoller e, na medida do posible, concretar.

En máis dunha ocasión atopámonos con que estabamos a facer un determinado labor que, obviamente sen sabelo nós, xa estaba feito por outros. A creación de comisións de ámbito suprainstitucional é unha das posibles vías de coordinación. Velaí en que sentido a tarefa da Comisión Asesora de Linguaxe Administrativa nos pode servir como punto de referencia.

Para proseguir avanzando no proceso de normalización lingüística, ademais da introducción de pautas de traballo máis rigorosas e sistemáticas, convén que intensifiquémo-la coordinación entre tódolos que nos dedicamos ó tema.

Consonte o dito, consideramos imprescindible dispoñer dun fondo documental ben organizado, a ser posible en soporte magnético, que nos forneza información sobre: *que é o que se se fixo, onde se fixo, que materiais se teñen elaborados e que avaliacións se levan feito ó respecto* (de acordo cos obxectivos definidos). Toda esta información precisámola tanto para materiais e actuacións referidas ó corpus da lingua como ó estatus; e tanto para iniciativas públicas como privadas, e a ser posible referidas a todo o dominio lingüístico do catalán. Trataríase de que algún organismo dispuxese dos recursos necesasrios para garanti-la existencia dun fondo documental deste tipo. Esta información serviríanos tanto para deseñar actuacións específicas en colecti-

⁸ Aracil, Ll. V., *Papers de sociolingüística*, Barcelona, 1982.

vos concretos (saber por exemplo qué é o que se leva feito en materia de xestorías) como para saber se alguén xa traducíu ó catalán, poñamos por caso, o "impreso de solicitude de carta de identificación fiscal".

Son consciente do volume e das dimensións da proposta, pero ás veces paga a pena deterse un intre para garantir que os pasos que a seguir se van dar resultarán *seguros e rigorosos*.

Barcelona, novembro de 1990

afirmar a existência de uma única verdade, a qual é a verdade absoluta, e que esta verdade é a única que pode ser conhecida pelo homem. Afirmar a existência de uma única verdade é afirmar a existência de uma verdade absoluta, e esta verdade absoluta é a única que pode ser conhecida pelo homem.

Porém, a afirmação da existência de uma única verdade absoluta é uma afirmação que não pode ser feita sem que se reconheça a existência de uma verdade relativa. A verdade absoluta é a verdade que é verdadeira em todos os casos, e a verdade relativa é a verdade que é verdadeira apenas em certos casos. A verdade absoluta é a verdade que é verdadeira em todos os casos, e a verdade relativa é a verdade que é verdadeira apenas em certos casos.

Afirmar a existência de uma única verdade absoluta é afirmar a existência de uma verdade que é verdadeira em todos os casos, e esta verdade absoluta é a única que pode ser conhecida pelo homem. Afirmar a existência de uma única verdade absoluta é afirmar a existência de uma verdade que é verdadeira em todos os casos, e esta verdade absoluta é a única que pode ser conhecida pelo homem.

Porém, a afirmação da existência de uma única verdade absoluta é uma afirmação que não pode ser feita sem que se reconheça a existência de uma verdade relativa. A verdade absoluta é a verdade que é verdadeira em todos os casos, e a verdade relativa é a verdade que é verdadeira apenas em certos casos. A verdade absoluta é a verdade que é verdadeira em todos os casos, e a verdade relativa é a verdade que é verdadeira apenas em certos casos.

Afirmar a existência de uma única verdade absoluta é afirmar a existência de uma verdade que é verdadeira em todos os casos, e esta verdade absoluta é a única que pode ser conhecida pelo homem. Afirmar a existência de uma única verdade absoluta é afirmar a existência de uma verdade que é verdadeira em todos os casos, e esta verdade absoluta é a única que pode ser conhecida pelo homem.

Porém, a afirmação da existência de uma única verdade absoluta é uma afirmação que não pode ser feita sem que se reconheça a existência de uma verdade relativa. A verdade absoluta é a verdade que é verdadeira em todos os casos, e a verdade relativa é a verdade que é verdadeira apenas em certos casos. A verdade absoluta é a verdade que é verdadeira em todos os casos, e a verdade relativa é a verdade que é verdadeira apenas em certos casos.

ANTECEDENTES DA MODERNA PLANIFICACIÓN LINGÜÍSTICA EN GALICIA: FRAI MARTÍN SARMIENTO E MARCIAL VALLADARES

URSULA ESSER

RWTH Aachen / Univ. do Porto

Os procesos da moderna planificación lingüística, a do corpus e maila do status, deron como resultado un maior prestixio social e unha nova autoconciencia entre os falantes das comunidades que os emprenderon.

É preciso superar, en primeiro termo, o problema da diglosia e a súa consecuencia, o *language shift*. Noutras palabras, para acabar co dominio dunha lingua A sobre unha lingua B, o idioma minusvalorado debe cubrir tódalas necesidades da comunidade lingüística na que está inserto. Só daquela a lingua se converte en 'vínculo de unión' e pode definirse como *unifying function* e *separatist function*¹ para a nación lingüística: "La lengua es un vínculo de unión muy importante entre los miembros de una comunidad. A pesar de los múltiples cambios sociales, de las distancias, de todas las circunstancias que hacen que se aflojen los lazos, la lengua tiene efectos unificadores" (Díez / Morales / Sabin 1980:14).

O clima intelectual dos primeiros momentos do Romanticismo foi o que favoreceu o despertar nacional para as culturas e as linguas propias.

Aínda que Fernández del Riego fixa o comezo do Rexurdimento xa no ano 1808 -"O influxo romántico opera, pois nodalmente no movemento restaurador da Literatura galega. Este movemento pode decirse que emprincipia cara o 1808..." (Fernández del Riego 1951:77)-, é o ano 1863, data da publicación dos *Cantares gallegos* de Rosalía de Castro, o que simboliza o inicio do Rexurdimento galego.

¹ Véxase Garvin / Mathiot (1968).

Mais segundo Kloss² non son os poetas, senón os filólogos, os principais responsables da planificación do corpus. Sería tarefa posterior dos escritores, a través da súa creatividade, diferenciari e complementalo nivel estandarizado da lingua en rexurdimento³.

A base mínima para unha normativa supradialectal son unha gramática normalizada e mais un diccionario o máis completo posible. De aí en diante terán que elaborarse obras guías como manuais e outros tipos de dicionarios.

No caso do galego encontrámonos xa no século XVIII ante un grupo de 'afeccionados á lingua': son os chamados "tres homes da Ilustración"⁴, Frai Benito Jerónimo Feijoo, Frai Martín Sarmiento e Cornide Saavedra. A súa existencia significaba para Losada que "Galicia se hallaba en la vanguardia de los estudios lingüísticos en el siglo XVIII"⁵. Entre os tres destaca Frai Martín Sarmiento: "La ilustración dieciochesca significa en Galicia el comienzo del despertar: la curiosidad científica y la voluntad crítica conducen a Sarmiento a impugnar la diglosia; es el primero en hacerlo en Galicia después de la decadencia"⁶. No seu *Onomástico de la lengua gallega* o Padre Sarmiento esixe a elaboración dun vocabulario que permita a súa comprensión desde o cabo Ortegal ata o cabo de Fisterra. Recoñece que a falta dunha lingua escrita ten como consecuencia a atomización dialectal e posteriormente a súa desaparición. Ademais débese posibilitar a aprendizaxe da lingua por parte daqueles que non a teñen como lingua materna -outra demanda da moderna planificación lingüística: "Este vocabulario sería útil para los infinitos que sin ser gallegos vienen a Galicia a administrar retas públicas, justicia, sacramentos, etc."⁷. A seguinte comparanza amosa qué preto estaban as súas ideas, no campo da investigación semántica, dos principios da normalización lingüística actual:

"Segundo que se lean todos o muchos de los instrumentos gallegos que se hallan en los archivos, anteriores al año de 1500, y que de ellos se saquen las voces y frases gallegas en cuadernos aparte... Tercera, que unha docena de gallegos curiosos y eruditos, esparcidos y de asiento en doce distintas partes de Galicia, recogiesen todas las voces gallegas, que hoy se hablan..." (Sarmiento 1755:44s).

E as *Normas* de 1982 teñen como principios:

² Véxase Kloss (1978).

³ Véxase Baum (1987).

⁴ Fernández del Riego (1951:69).

⁵ Losada (1976:260s).

⁶ Sendón / Monteagudo (1984:89).

⁷ Sarmiento, véxase Fernández (1978).

"O galego común debe seguir as boas tradicións da antiga lingua galega que sexan compatibles coa maneira de ser moderna da lingua... Consecuentemente, o galego común non pode basearse nun único dialecto, senón que debe prestar atención preferentemente á extensión xeográfica e demográfica das formas a escoller como normativas (Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego 1982:7).

Na tradición deste precursor do século XVIII atopamos cen anos máis tarde a Marcial Valladares. O seu *Diccionario gallego-castellano* conta 9.300 lemas. El pide un diccionario que non acepte o predominio do castelán, senón que recolla conscientemente as posibilidades lexicais das numerosas voces galegas auténticas: "... si cualquier patán del campo viese en un diccionario gallego, al lado de las voces, ó palabras de su dialecto, único que conoce y entiende, equivalencias castellanas, que la gente instruida usa, procuraría naturalmente irse familiarizando con las segundas y olvidarse de las primeras" (Valladares 1884:VII).

Por motivos psicolóxicos deberá conseguirse un nivel culto estándar que sexa aceptado polo galegofalante. Esta normativa supradialectal na que o falante se pode recoñecer cumpre a necesaria *unifying function* da lingua e protéxela así mesmo a través da súa *separatist function*. Así, a lingua nacional normalízase liberándose da diglosia. Valladares recoñece que a superación do carácter dialectal (lingua popular) dunha lingua só pode lograrse por medio dun léxico unitario e complexo. Para iso non debe considerarse unicamente a fala dunha comarca, di el tamén.

Na formación dunha lingua a prosa científica ten un valor preponderante⁸, feito que Valladares xa ve en 1884 cando tenta completa-lo seu *Diccionario* co anexo "un ligero vocabulario científico".

No seguinte paso das úas consideracións Valladares xustifica a necesidade dun diccionario o máis completo posible coa potencialidade de novos medios e vías de comunicación na vida cotiá: "...que ante las numerosas vías de comunicación abiertas hoy en Galicia, ante las invenciones del ferrocarril y del telégrafo eléctrico, ante el movimiento material é intelectual de nuestra época, comprendemos la utilidad ahora como nunca de un completo *Diccionario Gallego-Castellano*" (Valladares 1884:VI).

A introducción da lingua nacional nos 'mass media' é hoxe en día unha das tarefas máis importantes da planificación do status. Dá paso á conciencia nacional lingüística, feito que sobre todo se fai necesario en estados multinacionais, para rematar co dominio da lingua

⁸ Véxase Kloss (1978).

estatal sobre a lingua rexional en elaboración -e isto en tódolos contextos da vida.

Valladares incluso vía xa que facía falla unha academia da lingua, institución que hoxe ninguén pon en cuestión. Por último, insiste na necesidade de elaborar materiais didácticos que posibiliten o ensino do galego nas escolas do país. "Ver que en el último decenio del siglo diecinueve, apellidado de las luces, careciendo todavía de Academia regional de nuestro dialecto, carecemos de reglas gramaticales que tiempo es aprendan los niños en las escuelas y se generalicen luego entre las clases todas..." (Valladares 1892/1970:VI).

Por todos estes puntos pódese considerar a Valladares como un planificador da lingua no moderno sentido da palabra. As razóns polas que unha política lingüística se estrutura en Galicia relativamente tarde -anos oitenta do século XX- non están na falta de traballos filolóxicos que a promovan, senón máis ben no desenvolvemento das condicións políticas e socioeconómicas do país.

Bibliografía

- Baum, R. (1987): *Hochsprache, Literatursprache. Materialien zur Charakterisierung von Kultursprachen*. Darmstadt.
- Díez / Morales / Sabin (1980): *Las lenguas de España*. Madrid.
- Fernández, M. (1978): *Bilingüismo y planificación lingüística en Galicia*. Memoria de Licenciatura. Santiago de Compostela.
- Fernández del Riego, F. (1951): *Historia da Literatura Galega*. Vigo.
- García Sendón, M. / Monteagudo Romero, H. (1983): "La cooficialidad del gallego. Historia y actualidad", *Revista de llengua i dret* 2, 85-95.
- Garvin, Paul / Mathiot, M. (1968): "The urbanization of the Guarani language: A problem in language and culture", in J. A. Fishmann: *Readings in the sociology of language*. The Hague / Paris, 365-377.
- Kloss, H. (1978): *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen von 1800 bis 1950*. München. 2. erw. Aufl.: *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen seit 1800*. Düsseldorf.
- Losada, B. (1976): "La literatura", in X. R. Barreiro Fernández et al.: *Los gallegos*. Madrid, 241-318.
- Sarmiento, Fr. M. (1755): *Estudio sobre el origen y formación de la lengua gallega*. Santiago de Compostela.
- Valladares, M. (1884): *Diccionario gallego-castellano*. Santiago.
- Valladares, M. (1892/1967): *Elementos de gramática gallega*. Vigo.

A PROL DAS TRADUCCIÓNS

DAVID OTERO

Asociación Galega do Libro Infantil e Xuvenil

No campo da Literatura Galega arestora claramente mergullada nun proceso de normalización lingüística e cultural, non sobran as reflexións individuais, as cales aportan un anaco de contido para outras posteriores máis xerais a non moi longo prazo precisas. Esta primeira reflexión, sen perde-las referencias globais, vén agora ó caso verbo das traduccións no ámbito da literatura infantil e xuvenil en Galicia. Pois as traduccións, neste momento, sen dicir que non sexan oportunas e necesarias, séntense como unha ofensiva que cumpre variados intereses máis ou menos explicitados e que convén telas na consciencia cara á súa valoración o máis obxectiva posible, pois elas, en Galicia, teñen unha desigual incidencia cualitativa e algunhas ben podían resultar unha caixa de sorpresas, sen que por iso se vexan pantasmas en tódolos lugares e en calquera tempo. Quede claro, de principio, que unha lectura en positivo, sempre permite unha mellor valoración para cos nosos intereses e para os da propia riqueza cultural de Galicia.

Se a creatividade na expresión é posible e desexable, tamén esta cualidade pode ser concretada nas traduccións. Todo debe promover a creatividade, a actividade e maila participación do pensamento e niso metemos tamén as traduccións, as cales, sendo en orixinal de fóra, van destinadas intencionalmente ós lectores galegos e en galego. Non se trata xa que logo, en palabras de G. Rodari, de facer dos lectores pasivos consumidores de cultura, e menos, na propia. Calquera espacio ou acción que pretenda establecer consumidores é algo morto, inservible e, polo tanto, desbotable de todas todas. A lectura, e coido que a iso sempre nos diriximos, implica pensamento e xa que logo, como di João dos Santos, hai que abri-los ollos e ver, pois ler polas boas non é facer lectura, pois de facelo así, sería un exercicio pasivo, inútil e que pouco posibilita. Unha vez máis G. Rodari -referíndose a como chegou escribir para nenos e nenas- dinos: "Así naceron os dous primeiros libros

-non nun despacho- antes ben, nun *contexto rico en estímulos, en contacto directo coa realidade, con plena liberdade para a fantasía*".

Isto, na súa esencia de intencións, ben pode aplicárselle ó traductor, a esa persoa que desde a obra allea, pero importante doutra cultura, proporciona a súa lectura na nosa lingua e no contexto da nosa cultura, pois no que se refire ás traducións literais, entendemos que son o grao cero da propia tradución. Non olvidemos que a lectura que fai o traductor e posteriormente o lector, é sempre a *traducción do código do emisor ó código do receptor* e sabemos que na linguaxe verbal converxen e afloran tódolos códigos vixentes dunha cultura. Sempre hai un cruce de códigos no contexto dunha cultura. Como di o profesor arxentino, de raigames galegas, Nestor Otero: "Acentuar un código sobre outro é varia-lo ángulo do lector, así como a súa comprensión final". O traductor terá en conta, moi en conta, a expresión dos contidos culturais vixentes, pois traducir literalmente un texto é un moito suprimirse como traductor, así como o é suprimirse como lector posteriormente.

O traductor debe ser un lector que se le, un transformador de textos e cando traduce, tradúcese, explícase e imaxínase. Pois no dicir de Jakobson: "Para todo suxeito existe unha comunidade da lingua con subcódigos en comunicación. Cada lingua abrangue moitos sistemas simultáneos e cada un, de por si, ten unha función diferente".

O traductor non pode perder de vista o texto orixinal, o seu contexto, nin, así mesmo, o do traducido, tampouco ó autor, nin menos ó lector non estereotipado. O traductor debe ser un grande coñecedor da cultura e da lingua da que traduce e á que traduce. Debe reinventa-lo texto para facerse dono del e así facilitalo, por iso, necesariamente, será un creador, coñecedor de códigos e que implica -segundo a Nestor Otero: "Estar comunicado co seu medio e *integrado nel*, pois só se unifica ou comparte o *significante* e hai que coida-los *significados*". Pois aínda que a lingua, a nosa, é un patrimonio de todos, non todos a empregan da mesma maneira, pois, en positivo, a lingua permite a liberdade do pensamento, os múltiples significados e así, na súa comunicación, aprender dos erros. Por iso, neste argumento, afirmamos que a escola, o instituto, a universidade e máis, deben restituírlles ás palabras, á lectura, a liberdade que hai tempo lles roubaron.

Afirmamos entón -con relación ás traducións- que estas deberán ser abertas, creativas, sen perderen emporiso as referencias espacio-temporais nas que se instalan os lectores, á fin, para eles son e para eles se fan. Queremos, mellor desexamos, traducións para lectores, que fagan lectores, que axuden ó proceso normalizador e non fagan consumidores polas boas, que xeren hábitos e actitudes, no exerci-

cio do pensamento polo contraste, pola análise e consciencia do que se le pola actividade da propia lectura, e non olvidemos que nas traducións non só hai linguas A e B, tamén hai culturas A e B, así como outros condicionantes a termos en conta e que inciden, non da mesma maneira quizabes, pero inciden, tanto nos tradutores coma nos lectores.

Os tradutores coidarán, sempre que lles sexa posible, os léxicos, feitos e situacións coa maior das atencións, coa maior das sensibilidade. Evitando canto máis poidan que as traducións á lingua galega, nas dúbidas e aclaracións que precisen ou motiven, sexan doadamente explicables e precisadas na nosa lingua, no noso contexto, aínda que sexa con debuxos ou xestos, do contrario, a primeira lingua, a orixinal (no noso caso a inglesa, a castelá ou catalana, e en menor grao a portuguesa e mais a alemana) ben pode dar lugar a fenómenos de excesiva recorrencia (enténdase como superioridade fronte da nosa por aquela aclaralo todo) ou noutros casos, tamén fenómenos de colonialismo e/ou diglosia, e isto hai que evitalo con rigor e tamén con moito cariño ó que se fai e no que se fai (en galego). Por iso mesmo, o traductor deberá perderlles medo ós textos a traducir e xogar con eles na traducción, facelos vivir e significativos na lingua nos que van estar. Non está mal, montar e desmontar textos para descubrírille-los sentidos ocultos e valora-la propia traducción. Por iso, unha vez máis, o traductor ten que ser un fondo lector interesado, pois el fabricará un produto, primeiro ó seu gusto e logo para o lecer dos lectores, sen que olvide que as palabras non son neutras e que teñen vida e historia. O traductor sabio dirá a historia con verdade, con beleza, quizabes coma ningún outro, para que esta historia sexa un obxecto de interpretación comprensiva e posibilite outra verdade, non sempre, claro está, no lector activo. G. Janer Manila, referíndose ó maio do 68, recórdanos: "Olvídate de todo aquilo que aprendiches e ponte a soñar" Non é mala cousa. Se algún traductor o fai, ben pode transforma-la súa obra (a traducción) e proporcionar: orixinalidade á propia expresión, ledicia polo descubrimento continuo, lugar para as iniciativas e invencións, estímulo á acción, e todo isto, na vida plena do lector, e non só, coma moitos, dosificar datos inmóbiles. O traductor (xa coido que deberamos entendelo como profesional a tódolos efectos) será plenamente fiel á lingua na que traduce e da que traduce para que a obra nova, agora noutro contexto, permita unha lectura activa e creativa, imaxinativa. Entendendo por imaxinación o que Vigotski chama: "Capacidade combinatoria para producir novas imaxes e pensamentos baseados nos orixinais e propios ou noutros dos demais ou do mundo. Pois pensamento e sentimento son factores que moven a creación hu-

mana". A traducción -o traductor profesional- axudará a comprende-la realidade, pola obra traducida, e vivi-la dimensión social da propia vida, da propia Cultura.

Non olvidemos -en palabras de Bernardo Atxaga- que: "A lingua (nós dirémo-la galega) non só é minoritaria, tamén o é con problemas de supervivencia, abandonada polos seus e asemade acosada polos grandes que non estiman ós pequenos".

ALGUNHAS OBSERVACIÓNS DA GRAFÍA *H* NO GALEGO

PILAR VILABOI FREIRE

Instituto da Lingua Galega

A grafía *h* que inicialmente en latín representaba unha suave aspiración, chegou a ser unha grafía carente de realización fonética: *HOMINEM* ['ominem]; por iso é calificado de letra muda e como un mero signo gráfico.

En galego o hache, aparece na escritura tanto en posición inicial (*horta*, *home*), coma en posición interior onde ás veces é marca da marxe silábica (*prohibir*, *anhelar*, *inhumano*) ou final de palabra nalgunhas interxeccións (*oh*, *ah*). O criterio que se adopta á hora de saber se unha palabra se escribe con *h* ou sen ela é o etimolóxico na meirande parte dos casos, e nos menos o criterio a seguir baséase na tradición escrita.

A maioría das voces con *h* teñen como orixe o latín e en menor medida o grego, o árabe e as linguas xermánicas:

a) **O *h* latino.** En latín, agás nun período inicial, esta grafía non respondía a ningún son. As palabras galegas procedentes desta lingua conservan a grafía *h* se tamén a posuían en latín, tanto en posición inicial coma medial. Así escríbese con *h* *haber* (lat. *HABERE*), *prohibir* (lat. *PROHIBERE*), *home* (lat. *HOMINEM*).

b) **Espírito áspero do grego.** Esta grafía representaba en grego un son aspirado e áspero. As voces galegas con orixe neste idioma, a maioría por vía do latín, manteñen a grafía etimolóxica, aínda que cambiaron o son áspero por unha letra "muda", sen realización fonética: *harmonía* (greg. *harmonía*), *harpía* (greg. *hárpya*), *hidróxeno* e *hidróxido*, *deshidratar*, *deshidratación* e demais formas con base no elemento grego *hydro* de *hydor*, *hydatos* ('auga') ou en *hiper-* (greg. *hypér* 'encima de'), *hiperbatón*, *hipérbole*, etc. Hai que destacar tamén o espírito áspero que levan algunhas consoantes en grego, como é o caso de ρ υ θμός, que se transcribe no latín co grupo *rh*: *RHYTHMUS*, aínda

que en latín mantén o hache, no paso ás linguas romances perderase: *ritmo* en castelán, portugués e galego, *rythme* en francés.

c) *O h árabe*. Nas palabras procedentes do árabe emprégase *h* para transliterar un son aspirado, aínda que nas voces entradas en épocas temperás este son foi adaptado como [ff]: *alfoz* (ár. *al-háuz*), *tafona* (ár. *tahûna* 'moa de muíño') *almofada* (ár. *al-muhádda*). En voces incorporadas máis tardíamente, o galego adoptou a grafía *h*: *almohade* (ár. *al-muwáhhid*), *saharauí*, *sahariano*. En castelán moderno estes arabismos manteñen a grafía *h*, menos en *alfoz*: *tahona*, *almohada*, *almohade*.

d) *O h das linguas xermánicas*. A maioría das voces galegas procedentes destas linguas (sobre todo do inglés) son préstamos de recente introducción e manteñen normalmente a grafía orixinal: *hockey* (ou *hoquei*), *hobby*, *hall*; nestas voces o son que representa o *h* é semellante ó da gheada galega.

Despois de indagar nas distintas "orixes" ou procedencias do hache, analicemos cal é o comportamento das linguas románicas máis importantes con respecto ó grafema que nos ocupa:

a) *O italiano*. É a lingua que adoptou a solución máis drástica posto que suprime tódolos haches, tanto das palabras procedentes do latín coma das do grego. Escríben *uomo* (*home*), *armonia* (*harmonía*), *oggi* (*hoxe*). En préstamos doutras linguas mantén a grafía *h* en anglicismos como: *hockey*, *hobby*, *hall*, ou en latinismos como *humus*.

b) *O portugués*. A grafía *h* usouse no portugués medieval para marca-lo hiato entre dúas vocais diferentes: *poher* por *poer*, *māho* por *mão*, *tehudo* por *teudo*. Actualmente elimina sistematicamente o grafema *h* en posición intervocálica: *veículo* (lat. *VEHICULUM*) *proibir* (lat. *PROHIBERE*). Manteno sen embargo en casos de prefixos separados por guión das palabras: *pre-histórico* e tamén en posición inicial: *homem*. Nada ten que ver o *h* das grafías *lh* e *nh* que aparece en palabras como *palha* ou *nenhum*. Estes dígrafos responden a dous fonemas distintos, /*ʎ*/ e /*ɲ*/ respectivamente.

c) *O francés*. É o idioma máis etimoloxista en canto á grafía, conserva o *h* nas palabras que o teñen etimoloxicamente: *homme*, *historique*, *hier*, *hecatombe*. Incluso, é o único idioma que en palabras procedentes do grego (das grafías ϕ , θ , ρ , gregas que se transcribiron ó latín respectivamente como *ph*, *th*, *rh*) mantén a grafía cos grupos latinos *ph*, *th* ou *rh*. Deste xeito grafan: *rhinocéros* (gal. *rinoceronte* < lat. *rhinoceros*), *rhétorique* (gal. *retórica* < lat. *rhetorica*), *pharmacie* (gal.

farnacia < lat. *pharmacia*), *philosophie* (gal. *filosofia* < lat. *philosophia*), *théâtre* (gal. *teatro* < lat. *theatrum*). Hai unha excepción, o caso de *rythme*, onde se esperaría **rhythme*, seguindo a norma francesa na súa adaptación do *h*.

d) *O castelán e catalán*. Son normalmente linguas bastante fieis ó étimo:

Español	Catalán	Latín
<i>hombre</i>	<i>home</i>	<i>HOMINEM</i>
<i>histórico</i>	<i>històric</i>	<i>HISTORICUM</i>
<i>huerta</i>	<i>horta</i>	<i>HORTUS</i>
<i>prohibir</i>	<i>prohibir</i>	<i>PROHIBERE</i>

En castelán concorre a partir do século XV a grafía *h* continuadora da muda latina coa procedente do *F*-latino, nun principio representación dunha aspirada que posteriormente enmudeceu. Este fenómeno fonético non se deu nin en galego, nin en portugués, nin en catalán, idiomas que conservaron o *F*-latino¹:

lat. *FOLIA*, cast. ant. *foja*, cast. mod. *hoja*, gal. *folia*

lat. *FACTUM* cast. ant. *fecho*, cast. mod. *hecho*, gal. *feito*.

O caso do galego

Hoxe en galego a grafía *h* non responde a ningún son, é un grafema mudo, sen ningunha realización fonética. Na escrita aparece naquelas voces que xa o posuían no idioma orixinario. A maioría son palabras procedentes do latín (en menor medida do árabe e do grego, as cales chegaron ó galego a través do latín ou se incorporaron como cultismos). Hai que ter en conta que na evolución diacrónica a representación ou non deste grafema vacilou sobre todo na época medieval, o mesmo ca outras grafías: *v/b*, *i/y/j*. A vacilación dáse case sempre en posición inicial: *ouve*, *omê*, *oje*, *orta* (gal. mod. *houben*, *home*, *hoxe*, *horta*). Ó contrario aparecen *hermida*, *hermo* (gal. mod. *ermida*, *ermo*). Incluso nunha mesma liña hai exemplos vacilantes:

Hiria e sedem Iriensem ou *Urraca e Hurraca* (*Historia de la Iglesia de Santiago* de López Ferreiro).

Herdeyro e erdeyro, *Huu* ou *huno* e *uu* ou *un* ou *Homenâgem e omenagen* (*Traducción Gallega de la Cronica General y Crónica de Castilla*, Ed. de Ramón Lorenzo).

¹ Vid. R. Menéndez Pidal: *Manual de Gramática histórica Española*, 14 ed. Espasa Calpe, Madrid, 1973, pp. 121-122.

Na lingua medieval este grafema *h* tamén podía corresponder a un [i]: *termho*, *sabha* (gal. mod. *termo*, *sabía*). Outras veces era usado por falsa regresión: *themor*, e tamén nas palabras de orixe grega: *cathedral*, *thenor*, *thesouro*.

Algúns dos casos máis rechamantes de ausencia de *h* en galego fronte ás voces castelás son: *ovo*, *oco*, *orfo* ou *óso* fronte a *huevo*, *hueco*, *huérfano* e *hueso*. En galego seguindo o criterio etimolóxico non levan *h* posto que o etimo ó que se remontan tampouco o levaba (< lat. *OVUM*, *OCCARE*, *ORPHANUS* e *OSSUM* respectivamente). O castelán moderno escribeas con *h* desde que a Real Academia dictaminou que tódalas palabras que comezasen por /w/ seguido de vocal levasen *h*, por iso levan actualmente *h* as palabras ante o ditongo [we]. Tampouco levan hache: *ermida* (lat. *EREMITA*) *inchar* (lat. *INFLARE*) *imán* (lat. *GERMANU*) *ombro* (lat. *UMERUS*) consonte ó etimo; fronte ó castelán *hermita*, *hinchar*, *hermano*, *hombro*.

Existen tamén casos en galego que, seguindo o criterio etimolóxico, podería corresponderlles levar *h*, pero de feito escríbense sen ela. Algúns exemplos son:

-*España*. Castelao grafaba sempre *Hespaña* no seu libro *Sempre en Galiza*. O nome ten a orixe non no lat. clás. *HISPANIA*, senón no lat. medieval *SPANIA*, que posteriormente engadirá un *e* protético ante o *s* líquido, pero non o *h*.

-*Xoán*. Nome que procede do hebreo *Johannes* ('Deus axuda'), *Jo* é abreviatura de *Javeh*, *Jehovah*. Na lingua medieval documéntanse tanto formas con *h* coma sen ela. *Xohán*, parece máis etimolóxico ca *Xoán*, aínda que é este último e a grafía habitual deste nome tanto no galego coma noutros idiomas: port. *João*, cast. *Juan*, cat. *Joan*, fr. *Jean*, ital. *Giovanni*, rum. *Jon*, pero ing. *John*, al. *Johann(es)*.

-*Agora*. Corresponderíalle levar *h* inicial posto que procede do sintagma latín *HACHORAM* 'nesta hora'. De feito aparece escrito sen ela sistematicamente nos textos medievais e en tódolos escritos galegos posteriores. Sen *h* tamén en cat. *ara*, cast. *ahora*, port. *agora*.

-*Alí*. Caso semellante ó de *agora*. Procede da partícula enfática do lat. *A* + *HI*, de *IBI* + *HIC* 'alí, nese lugar'. En castelán con *h*, quizais para marca-la palabra como bisílaba.

Casos similares ós devanditos son: *anzol* (lat. *HAMICIOLUS*), *amocelo* (lat. *HAMICIOLUS*), *inverno* (lat. clas. *HIBERNUM*, aínda que procede da forma antiga e popular *iverno*), *ata* (ár. *hàttà*, aínda que as formas medievais aparecen sen *h*).

Un caso especial é o de *onte*, xa que se consideramos o seu étimo *AD NOCTEM* non presentaría problemas respecto do grafema que nos ocupa, pero se consideramos que o seu étimo provén do ablativo **HA NOCTE* teríamos que supoñer outra das moitas caídas que sufriu o *h* na época medieval, xa que desde o século XIII aparece *onte* sen *h*.

Modernamente, úsase a grafía *h* no grupo *ch* para representa-la africada palatal /ç/, no grupo *nh* para a nasal velar /ɲ/, e no grupo *gh* para representa-lo son da gheada, *verbi gratia gheada, ghicho, ghato*, por non haber unha grafía que represente o son aspirado farinxeo ou larinxeo xordo (aínda que se ten transcrito con *j*). Tamén aparece como compoñente o grupo *kh* en topónimos e antropónimos de orixe eslavo, persa, árabe etc., para anotar unha gutural: *Mikhail, Chekhov, Khomeini*, etc, ou para representar aspiracións en estranxeirismos do tipo: *Hamilton, Bauhaus*.

BIBLIOGRAFÍA DE LINGÜÍSTICA GALEGA (III)

XOSÉ L. REGUEIRA FERNÁNDEZ (Coordinador)

X. BIEITO ARIAS FREIXEDO

ANA I. BOULLÓN AGRELO

FRANCISCO A. CIDRÁS ESCÁNEO

ERNESTO GONZÁLEZ SEOANE

RAMÓN MARIÑO PAZ

XESÚS RIVEIRO COSTA

FERNANDO R. TATO PLAZA

Instituto da Lingua Galega

Neste terceira entrega¹ relaciónase a bibliografía correspondente ós epígrafes:

13. Gramática histórica

13.1. Orixe e formación da lingua

13.2. Estudos de gramática histórica

13.2.1. Fonética e fonoloxía

13.2.2. Morfosintaxe

13.3. Etimoloxía

13.3.1. Dicionarios

13.3.2. Estudos etimolóxicos

¹ As entregas anteriores foron publicadas en *Cadernos de lingua* 1 (1990), pp. 165-200; 2 (1990), pp. 155-209.

13. GRAMÁTICA HISTÓRICA²

13.1. Orixe e formación da lingua³

- Amor Ruibal, A. (1927): "La lengua gallega y su léxico etimológico", *Grial* 25 (1969), pp. 354-359 [Publicado primeiramente nun xornal galego o 01.01.1927].
- Baldinger, K. (1958): *Die Herausbildung der Sprachräume auf der Pyrenäenhalbinsel: Querschnitt durch die neueste Forschung und Versuch einer Synthese*. Berlin: Akademie Verlag. Trad. ó español: *La formación de los dominios lingüísticos en la Península Ibérica*. Madrid: Gredos, 1963, 1972². Rec.: H. Kuen, *ZRPh* 83, 1/2 (1967), pp. 198-206; W. Pötters, *Romanische Forschungen* 86, 1/2 (1974), pp. 181-185.
- Brea [López], M. (1985): "Formación y características del gallego", *RFR* 3, pp. 121-130. Reed. in Juárez, A. (ed.) (1988): *Las lenguas románicas españolas tras la constitución de 1978*. Granada: TAT, pp. 121-130.
- Carré Aldao, E. (1918): "Influencia da lingua galega na formación do castelán", in Irmandade da Fala [de] Betanzos: *Xogos frores de Betanzos 1918*. Betanzos: Imp. Villuendas, pp. 69-86.
- Carré Alvarellos, L. (1956): "Oríxenes da fala galega", *BRAG* 27, pp. 59-65.
- García de la Riega, C. (1907): *Dialecto gallego: El artículo definido o, a, o y el Sr. Martínez Salazar*. Pontevedra: Imp. Barros Hnos.
- García Romero, C. (1925-1926): "El gallego y el latín", *BCPMO* 7, 163, pp. 308-315; 164, pp. 319-326; 168, pp. 391-401; 169, pp. 407-415.
- Hubschmid, J. (1960): "Lenguas prerromanas de la Península Ibérica. Testimonios románicos", in *ELH*, vol. 1, pp. 27-66 [Con referencias ó gallego].
- Martínez Salazar, A. (1901): "Influencia de las lenguas del Oriente de España en las occidentales y especialmente en la galaico-portuguesa", in *Algunos temas gallegos*, vol. 1, pp. 413-423. Reprod. in *Algunos temas gallegos*, vol. 2, pp. 91-102. [Reed. dun artigo publicado en *Almanaque Gallego 1901*. Buenos Aires].
- Meier, H. (1930): *Beiträge zur sprachlichen Gliederung der Pyrenäenhalbinsel und historischen Begründung*. Anexo 3 de

² Cómpre consultar ademais toda a bibliografía sobre gramática histórica portuguesa. Debe complementarse igualmente coa bibliografía de galego medieval, que se publicará no próximo número.

³ Poden consultarse ademais algunhas obras citadas no epígrafe 12. Historia externa da lingua (V. *Cadernos de lingua* 2 (1990), pp. 200-203).

- VKR. Hamburg. Rec.: J. M. Piel, *BF* 2, 2 (1933/1934), pp. 185-191.
- Nunes, J. J. (1919): "Origem e evolução da língua galega", in Instituto de Estudios Gallegos: *Primer Congreso celebrado por el mismo (La Coruña 1919)*. A Coruña: Zincke Hnos., pp. 36-44.
- Piel, J. [M.] (1979): "Sobre a legitimidade do concepto de latinidade vulgar galaica", in *IRGEC*, pp. 253-258.
- Ribalta, A. (1915): "El gallego y el leonés en la filología española", *Estudios gallegos* 15, pp. 1-12.
- Rivas Quintas, E. (1989): *Lingua galega: Historia e fenomenoloxía*. Lugo: Alvarellos.
- Rodríguez Enríquez, F. (1976): *La lengua gallega (primitiva lengua visigothica): Su origen y evolución*. Buenos Aires: Aleleo.
- Sarmiento, Fr. M. (1880): "Estudio sobre el origen y formación de la lengua gallega" (ed. de M. Murguía), *La Ilustración Gallega y Asturiana* 2, 9, p. 116; 10, pp. 124-125; 11, p. 137; 13, p. 168; 18, p. 225; 19, pp. 236-237; 20, p. 248. Reprod.: *Estudio sobre el origen y formación de la lengua gallega*. Buenos Aires: Nova, 1943.
- Sarmiento, Fr. M. (1974): "Sobre el origen de la lengua gallega y sobre la paleografía española", in Pensado [Tomé], J. L.: *Opúsculos lingüísticos gallegos del siglo XVIII*. Vigo: Galaxia, pp. 19-47.
- Tavani, G. (1968): *Preistoria e protoistoria delle lingue ispaniche*. L'Aquila: Japadre.
- Tovar, A. (1983): "Etnia y lengua en la Galicia antigua: el problema del celtismo", in Pereira Menaut, G. (ed.): *Estudos de Cultura Castrexa e de Historia Antiga de Galicia*. Santiago: Universidade, pp. 247-282.
- Vázquez Senra, E. (1906/1907): "El gallego no es hijo del latín", *BRAG* 1, pp. 203-208.

13.2. Estudios de gramática histórica

13.2.1. Fonética e fonoloxía

- Alarcos Llorach, E. (1961): "Historia y estructura de los sistemas vocálicos hispánicos", *Estudis Romànics* 8 [= *Estudis de llatí medieval i de filologia romànica dedicats a la memoria de Lluís Nicolau d'Olwer*, vol. 1], pp. 105-116 [Con atención ó galego].
- Alonso, D. (1943): "Representantes no sincopados de *rotulare", *RFE* 27, pp. 153-180. Reprod. in *Obras completas*, pp. 537-565 [Con referencias ó galego].

- Alonso, D. (1962): *La fragmentación fonética peninsular*. Suplemento 6 vol. 1 de *ELH*. Madrid: CSIC [Con referencias ó galego]. Rec.: R. Lorenzo [Vázquez], *Romanische Forschungen* 76, 1/2 (1964), pp. 225-229. Reed. como "Temas y problemas de la fragmentación fonética peninsular", in *Obras completas*, pp. 13-290.
- Alonso, D. (1954): "Gallego-asturiano *engalar* 'volar': casos y resultados de velarización de -N- en el dominio gallego", in *HKrüger*, vol. 2, pp. 209-215. Reprod. in *Obras completas*, pp. 457-464.
- Álvarez Blázquez, J. M. (1951): "En torno a la geminación de la -r- en gallego", *CEG* 6, 20, pp. 451-454.
- Carvalho, J. Brandão de (1988): "Evolution phonologique, interférences grammaticales et aréologie: à propos des résultats de -ANU / -ANA en galicien", *VR* 47, pp. 184-198.
- Carvalho, J. G. C. Herculano de (1953): "Sobre a evolução de LAUDARE > louvar, AUDIRE > ouvir", *BF* 14, 3/4, pp. 218-232. Reprod. in *Estudos linguísticos*, vol. 1, pp. 125-145 [Inclúe os resultados do galego].
- Carvalho, J. G. C. Herculano de (1954/1955): "Comentários às 'Notas de paleontologia linguística' I e II de Helmut Lüdtke", *BF* 15, 3/4, pp. 337-345.
- Fagan, D. S. (1972): "Some historical parallels with Galician-Portuguese nasalization", *AION* 14, 1, pp. 19-44.
- Figge, U. L. (1966): *Die romanische Anlautsonorisation*. Bonn: Romanisches Seminar der Universität [Inclúe o galego].
- Galmés de Fuentes, A. (1962): *Las sibilantes en la Romania*. Madrid: Gredos [Con referencias ó galego, esp. pp. 112-114].
- García de Diego, V. (1909): *Elementos de gramática histórica gallega (Fonética-Morfología)*. Burgos: Hijos de Santiago Rodríguez. Ed. facsimilar Anexo 23 de *Verba*. Santiago, 1984. Rec.: R. Pérez Barreiro, *BRAG* 3 (1909/1910), pp. 20-23.
- García de Diego, V. (1960): "El nexa *di* en las lenguas y dialectos hispánicos", *RDTP* 16, 3, pp. 215-248; 16, 4, pp. 379-409 [Inclúe os resultados do galego].
- González González, M. (1984): "Resultados do latín GINGIVA no territorio gallego", *Verba* 11, pp. 65-100.
- Lipski, J. M. (1973): "Diachronic Phonology as rule complication: A galician exemple", *Lingua* 32, pp. 47-60.
- Lipski, J. M. (1975): "On the velarization of *n* in Galician", *Neuphilologische Mitteilungen* 76, 2, pp. 182-191.
- Lorenzo [Vázquez], R. (1988): "Consideracións sobre as vocais nasais e o ditongo ão en portugués", in *HPiel*, pp. 289-326 [Con referencias ó galego].

- Lüdtke, J. (1953): "Notas de paleontologia linguística: 1) A evolução do grupo -NU- latino; 2) A evolução do grupo -LI- em português; 3) Fazer/far-, dizer/dir- e a origem do futuro românico", *BF* 14, pp. 160-167, 314-317, 317-321 [Inclúe o galego].
- Malkiel, Y. (1969): "The five sources of epenthetic /J/ in Western Hispano-Romance", *HR* 37, pp. 239-275.
- Malkiel, Y. (1970): "Un paradoxe dans le développement du groupe latin -sk'- en ancien portugais", *TLL* 8, 1 [= *Mélanges de Linguistique, de Philologie et de Littérature offerts à M. Albert Henry*], pp. 141-153.
- Martins, A. M. (1988): "Metafonia verbal no português - uma abordagem histórica", in *HPiel*, pp. 349-366 [Con referencias ó galego].
- Noia Campos, M. C. (1979): "Aportacións ó estudio dos resultados -ano, -ana, -án, -á, -ao en galego", *Senara* 1, pp. 61-96.
- Otero, C. P. (1971-1976): *Evolución y revolución en romance*. 2 vols. Barcelona: Seix Barral [Con atención ó galego]. Rec.: D. Prieto, *Grial* 56 (1977), pp. 147-153 [Resposta de C. P. Otero: "Respostas e puntualizacións", *Grial* 60 (1978), pp. 219-227]; X. A. G.: "Un estudio científico sobre as orixes do galego", *Grial* 57 (1977), pp. 382-383.
- Otero, C. P. (1988): "From latin to romance: The vowel systems", in Duncan-Rose, C. / Vennemann, T. (eds.): *On language: Rethorica, phonologica, syntactica: A Festschrift for Robert P. Stockwell from his friends and colleagues*. London / New York: Routledge, pp. 233-256 [Con especial referencia ó galego].
- Passos, C. (1970): *Historical considerations of the stridents: Galician, Portuguese, Spanish*. Tese de Doutoramento. Univ. of Texas at Austin.
- Pensado, C. (1985): "Nu en gallego y portugués. Multiplicidad de tratamientos como consecuencia de la interacción de cambios fonéticos", *Verba* 12, pp. 31-60.
- Pérez Pascual, J. I. (1981): *Sobre la -N- intervocálica en gallego*. Tese de Licenciatura. Univ. de Santiago.
- Pérez [Pascual], J. I. (1982): "Observaciones en torno a la desaparición de la -N- intervocálica en gallego", *Verba* 9, pp. 201-213.
- Porto Dapena, J. A. (1973): "Alternancias vocálicas en los nombres y verbos gallego-portugueses: un intento de explicación diacrónica", *Thesaurus* 28, pp. 526-544.
- Rabanal [Álvarez], M. (1958): "Rasgos de sustrato en la lengua gallega. Ensayo crítico-informativo sobre lo que debe el sistema fonético

del romance galaico al fondo lingüístico indígena o prerromano, según la teoría funcional-estructural de Jungemann", in *HPedrayo*, pp. 119-218.

- Veiga Arias, A. (1979): "El diptongo [ai] > [ei] gallego en los documentos anteriores al año 1200", in *IRGEC*, pp. 263-268.
- Veiga Arias, A. (1980): *Algunas calas en los orígenes del gallego*. Tese de Doutoramento. Univ. de Santiago. Publicada en Vigo: Galaxia, 1983. Rec.: C. Folgar, *VR* 47 (1988), pp. 308-312.
- Veiga Arias, A. (1982): "Dos calas en los orígenes del gallego", *Verba* 9, pp. 319-323.
- Veiga [Arias], A. (1984/1985): "Touca-toca", *CEG* 35, 100, pp. 677-686.
- Veiga Rodríguez, A. (1982): "Oír, col, e outros casos de o < au en gallego", *Verba* 9, pp. 153-200.
- Veiga [Rodríguez], A. (1986): "Notas sobre algúns procesos reductivos de ditongos decrecentes en galego", *Verba* 13, pp. 301-311.

13.2.2. Morfosintaxe

- Craddock, J. A. (1972): "Las categorías derivacionales de los sufijos átonos: pícaro, páparo y afines", in *HLapesa*, vol. 3, pp. 219-231 [Inclúe voces galegas].
- Fernández Jiménez, M. J. (1971): *Estudio histórico del artículo en gallego*. Tese de Licenciatura. Univ. de Santiago.
- García de Diego, V. (1909): *Elementos de gramática histórica gallega (Fonética-Morfología)*. Burgos: Hijos de Santiago Rodríguez. Ed. facsimilar Anexo 23 de *Verba*. Santiago, 1984. Rec.: R. Pérez Barreiro, *BRAG* 3 (1909/1910), pp. 20-23.
- Levy, A. K. (1965-1967): "Contrastive development in Hispano-Romance of borrowed Gallo Romance suffixes", *RPh* 18, 4 (1965), pp. 399-429; 20, 3, (1967), pp. 296-321 [Con referencia ó galego-portugués].
- Lüdtke, J. (1953): "Notas de paleontologia lingüística: 1) A evolução do grupo -NU- latino; 2) A evolução do grupo -LI- en portugués; 3) Fazer/far-, dizer/dir- e a origem do futuro românico", *BF* 14, pp. 160-167, 314-317, 317-321 [Inclúe o galego].
- Malkiel, Y. (1943): "The suffix -ago in astur-leonese-galician dialects", *Language* 19, pp. 256-258.
- Malkiel, Y. (1959): "The two sources of the hispanic suffix -azo, -aço", *Language* 35, pp. 193-258 [Con referencias ó galego].

- Malkiel, Y. (1988): "A cluster of (old) portuguese derivational suffixes: -ece, -ice, -ez(a), viewed in relation to their spanish counterparts", *Bulletin of Hispanic Studies* 65, 1, pp. 1-19.
- Martínez Salazar, A. (1907): *Antiguallas de Galicia. Apuntes acerca del origen é historia del artículo definido gallego-portugués*. A Co-ruña: Imp. Ferrer.
- Meier, H. (1948): "Dezassete, diecisiete, dix-sept", *BF* 9, pp. 287-292 [Con referencias ó galego].
- Menéndez Pidal, R. (1953): "Sufijos átonos en el Mediterráneo occidental", *NRFH* 7, pp. 34-55 [Con referencias ó galego].
- Mettmann, W. (1961): "Zu den Bezeichnungen für 'bis' im Altportugiesischen", *APK* 2 (1961), pp. 177-183.
- Otero, C. P. (1971-1976): *Evolución y revolución en romance*. 2 vols. Barcelona: Seix Barral [Con atención ó galego]. Rec.: D. Prieto, *Grial* 56 (1977), pp. 147-153 [Resposta de C. P. Otero: "Respostas e puntualizacións", *Grial* 60 (1978), pp. 219-227]; X. A. G.: "Un estudio científico sobre as orixes do galego", *Grial* 57 (1977), pp. 382-383.
- Pensado [Tomé], J. L. (1964): "Ordinales desconocidos del galaico-portugués", *ZRPh* 80, 3/4, pp. 351-355.
- Pensado [Tomé], J. L. (1983): "Para la historia del posesivo en gallego y portugués: Formas extravagantes", *RFR* 1, pp. 185-191.
- Pensado [Tomé], J. L. (1984): "Forma desconocida galaico-leonesa del posesivo femenino", *ZRPh* 100, 3/4, pp. 384-386.
- Pharies, D. A. (1990): "The ibero-romance suffix -aina", *RPh* 43, 3, pp. 367-399 [Inclúe o galego].
- Piel, J. M. (1945): "A flexão verbal do português. Estudo de morfologia histórica", *Biblos* 20, pp. 5-50 [Con algunhas referencias ó galego].
- Piel, J. M. (1976/1977): "Ein verschollenes hispano-romanisches Suffix: gal.-port. -én/-ém < lat. -edo, -edine(m)", *APK* 14, pp. 299-302.
- Riibo, T. (1979): *Por y para. Estudio sobre los orígenes y evolución de una oposición prepositiva iberorrománica*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica [Con atención ó galego-portugués medieval e ó galego moderno].
- Rodríguez [Fernández], J. L. (1984): "Q(u)alquera, quenquera, sequera..., galeguismos?", in *I CILG-PG*, pp. 367-410.
- Stempel, W. D. (1959): "Zur Frage des Geschlechts der romanischen Obstbaumnamen auf -ARIUS", *ZRPh* 75, pp. 234-268. Rec.: D. Maças, *RPF* 11 (1969), pp. 541-545 [Con referencias ó galego].
- Veiga [Rodríguez], A. (1986): "Verbo latino e verbo galego. Notas para unha análise comparativa", *Verba* 13, pp. 75-125.

- Veiga [Rodríguez], A. (1986): "Le système verbal du galicien. Survivance d'un état protoroman occidental?", in *XVIII CILPhR*, vol. 3.
- Veiga [Rodríguez], A. (1991): "Sobre a decadencia do subxuntivo en prátas condicionais en galego e español e a subxuntivización da forma *cantara*", in *HGarcía*, vol. 1, pp. 497-539.
- Wagner, M. L. (1930): "Zum spanisch-portugiesischen Suffix *-al*", *VKR* 3, pp. 87-92 [Con algunhas referencias ó galego].
- Webster Jr., L. Ch. (1984): *Historical morphology of the galician-portuguese verb*. Miranda (Minnesota).

13.3. Estudios etimolóxicos

- Aebischer, P. (1948): "*Granica* 'grange' et sa descendance dans les dialectes italiens et les langues de la Péninsule Ibérique", *RPF* 2, pp. 201-218.
- Alonso, D. (1943): "Etimoloxías hispánicas (Derivados de 'lorum' y 'loramen'. Derivados de 'foramen'. Ast. *hasta sa (g)ora* - Port. *sotaque*)", *RFE* 27, pp. 30-47. Reprod. in *Obras completas*, pp. 417-421, 444-455 [Con referencias ó galego].
- Alonso, D. (1946-1947): "Enxebre", *CEG* 2, pp. 523-541. Reprod. in *Obras completas*, pp. 293-314. Rec.: R. C[arballo] C[alero], *Grial* 38 (1972), pp. 498-499.
- Alonso, D. (1953): "Del occidente de la Península Ibérica. I Portugués *estiar*. II Gallego asturiano *bedro* 'estivada'", *NRFH* 7 [= *Homenaje a Amado Alonso*, vol. 1], pp. 157-169. Reprod. in *Obras completas*, pp. 433-443, 477-484.
- Alonso, D. (1955): "Gallego-asturiano *ozca* 'paso entre peñas'", in *Der Vergleich... Festgabe Hellmuth Petriconi*. Hamburg, pp. 199-204. Reprod. in *Obras completas*, pp. 485-493.
- Alonso, D. (1958): "Gall.-ast. *telergas*, *celergas* 'cosquillas', ast. *rebelgos*, *regolbino* 'cosquillas'", in *HPedrayo*, pp. 67-71. Reprod. in *Obras completas*, pp. 426-432.
- Alonso, D. (1959): "Gallego-asturiano *bolar*, 'dar con', 'obtener'", *HR* 27, pp. 254-256. Reprod. in *Obras completas*, pp. 422-425.
- Ares Vázquez, N. (1985): "¿Vender a detalle?", en 1207. Unha cuestión histórico-lingüística", *Grial* 90, pp. 509-511.
- Baltar Veloso, R. (1979): "As albeiradas de etimoloxía popular", *Verba* 6, pp. 345-347.
- Baltar Veloso, R. (1991): "Una pescadilla filolóxica", in *HGarcía*, vol. 1, p. 57.

- Bouza Brey, F. (1956): "Un documento foral para el estudio de la voz gallega 'verbo'", *CEG* 11, pp. 141-145.
- Bursch, H. (1979): "*Sarabia / Saraiva* - Ein galizisch-portugiesischer Präromanismus?", *Verba* 6, pp. 29-34.
- Bursch, H. (1980): "Der Hund und das Schwein. Etymologische Überlegungen zu span.-port. *perro*, galiz. *perrencha*, *perrencho* und verwandten Formen", *Verba* 7, pp. 13-20.
- Buschmann, S. (1965): *Beiträge zum etymologischen Wörterbuch des Galizischen* (A-F). Bonn: Romanisches Seminar der Universität. Recs.: M. J. de Moura Santos, *BJR* 14 (1966), pp. 53-57; H. Kröll, *Romanische Forschungen* 78, 2/3 (1966), pp. 439-441; J. M. Piel, *ASNSL* 203 (1966/1967), pp. 309-311; M. J. de Moura Santos, *RLiR* 31 (1967), pp. 232-233; G. Colon, *VR* 26 (1967), pp. 376-378; J. M. Viqueira, *RPF* 14 (1966/1968), pp. 447-449.
- Carré Alvarelos, L. (1949): "Galaico-portugués *ler*, m. s., y su significado", *BF* 10 [= *Miscelánea de Filología, Literatura e História cultural à memória de Francisco Adolfo Coelho (1847-1919)*, vol. 1], pp. 341-343.
- Cocco, V. (1959): "Sopravivenze della cultura dei 'castros' nel lessico del nordeste ispanico", in *IX CILFR*, vol. 1 [= *BF* 18 (1959)], 1961, pp. 71-78.
- Corominas, J. / Pascual, J. A. (1980-1983): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. 5 vols. (A-X). Madrid: Gredos, 1980 (I-III), 1981 (IV), 1983 (V) [Incluye léxico galego]. Rec.: J. L. Pensado Tomé, *Grial* 71 (1981), pp. 107-108.
- Elia, S. (1987): "À margem do vocabulário da Crónica Troiana", in *II CILG-PG*, pp. 859-880.
- Fernández Fernández, M. D. (1968): *Formas romances en el Tumbo C de la catedral de Santiago*. Tese de Licenciatura. Univ. de Santiago.
- Fernández Pousa, R. (1961): "Contribución al Diccionario etimológico de la lengua gallega", *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* 69, pp. 223-261.
- García Alén, A. (1979): "Gall. 'comboa'", *MP* 33, pp. 231-238.
- García de Diego, V. (1943): *Contribución al diccionario hispánico etimológico*. Anexo 2 de *RFE*. Madrid.
- García de Diego, V. (1954): *Diccionario etimológico español e hispánico*. Madrid: SAETA [Con referencias ó galego].
- García de Diego, V. (1957): "El cierzo en la filología y en la vida hispánica", *RDTP* 13, pp. 391-410 [Con algunhas referencias ó galego].

- García de Diego, V. (1958-1959): "Familias verbales en las lenguas y dialectos hispánicos", *RDTP* 14 (1958), pp. 391-424; 15 (1959), pp. 3-42, 355-380 [Inclúe voces galegas].
- García de Diego, V. (1961): "El trompo", *RDTP* 17, 1/2, pp. 3-38 [Inclúe as denominacións galegas].
- García de Diego, V. (1961): "Etimologías hispánicas: cosquillas y pellizcos", *RDTP* 17, 3, pp. 237-250 [Inclúe algunhas voces galegas].
- García de Diego, V. (1962): "Familias verbales", *RDTP* 18, 1/2, pp. 3-36 [Inclúe algunhas voces galegas].
- García de Diego, V. (1963): "Notas etimológicas", *RDTP* 19, 1/3, pp. 3-27 [Inclúe voces galegas].
- García de Diego, V. (1964-1967): "Etimologías naturales", *RDTP* 20, 1/2 (1964), pp. 3-39; 21, 1/2 (1965), pp. 3-39; 23, 1/2 (1967), pp. 3-40 [Inclúe algunhas voces galegas].
- García [González], C. (1980): "Descendientes en gallego del lat. *serus*, -a, -um, y derivados", in Bork, H.-D. / Greive, A. / Woll, D. (eds.): *Romanica europaea et americana: Festschrift für Harri Meier*. Bonn: Herbert Grundmann, pp. 193-201.
- González Fernández, M. I. (1979): "Descendientes gallegos de *betulla*", in *IRGEC*, pp. 269-271.
- Hubschmid, J. (1952): "Iberoamerikanische Wörter für 'Steinplatte'", *Romanische Forschungen* 64, 1/2, pp. 43-56 [Inclúe léxico gallego].
- Hubschmid, J. (1953): "Hispano-baskisches", *BF* 14, 1/2, pp. 1-26 [Inclúe voces galegas].
- Hubschmid, J. (1959): "Neu gebuchte galizische Wörter", *RLiR* 23, pp. 381-383.
- Hubschmid, J. (1964): "Aspan., agaliz. *busto* 'Weideland' und spätlat. *bustar* 'Ochsenstall'", *ZRPh* 80, pp. 102-119.
- Krüger, F. (1952): "Acerca de las raíces onomatopéyicas *casc-*, *cosc-*, *coc-* y *croc-*", *NRFH* 6, pp. 1-32.
- Krüger, F. (1953): "En torno a dos palabras salmantinas: *bica*, *antruejo*", *NRFH* 7, pp. 170-182 [Con referencias ó galego].
- Krüger, F. (1956): *Problemas etimológicos. Las raíces car-, carr- y corr- en los dialectos peninsulares*. Madrid: CSIC.
- Krüger, F. (1958): "En torno de *foleto*, *fulgueira* 'helecho' en los dialectos del noroeste de la Península Ibérica", in *FRohlf*s, pp. 263-276.
- Krüger, F. (1958): "Un problema etimológico gallego-portugués: *paranho-parranheiro-parrumeira*", *RBF* 4, pp. 11-17.

- Lapa, M. Rodrigues (1933): "Fray Martin Sarmiento e o vocábulo 'caritel'", *BF* 1, 3/4, pp. 185-188.
- Lorenzo [Vázquez], R. (1968): *Sobre cronologia do vocabulário galego-português (Anotações ao "Dicionário etimológico" de José Pedro Machado*. Vigo: Galaxia. Rec.: [R.] C[arballo] C[alero], *Grial* 23, pp. 115-116.
- Louro, J. I. (1948): "Dantu abrun > dentebrum", *BF* 9, 4, pp. 369-374 [Inclúe o galego *dentabré*].
- Louzao Pardo, R. (1976): *Formas latino-romances del libro X de Pergaminos y de la colección de documentos notariales del legajo 4º, estante 62, carpeta B de la Catedral de Lugo, contenidas en los documentos latinos*. Tese de Licenciatura. Univ. de Santiago.
- Malkiel, Y. (1946): "The etymology of hispanic *vel(l)ido* and *melindre*", *Language* 22, 4, pp. 284-316 [Con algunha referencia ó galego]. Rec.: J. M. Piel, *Romanische Forschungen* 63, 3/4 (1951), pp. 427-430 (esp. p. 429).
- Malkiel, Y. (1947): "Spanish *cosecha* and its congeners", *Language* 23, 4, pp. 389-398 [Inclúe algunhas referencias ó galego]. Rec.: J. M. Piel, *Romanische Forschungen* 63, 2/3 (1951), pp. 427-430 (esp. pp. 429-430).
- Malkiel, Y. (1952): "Spanish 'duende' and 'duendo', Portuguese-Galician-Asturian 'dondo', Leonese 'dondio', Central American 'dundo'", in *Estudios Hispánicos. Homenaje a Archer M. Huntington*. Wellesley: Wellesley College, pp. 361-392.
- Malkiel, Y. (1953): "The luso-hispanic triad *pente(m)*, *pende(jo)*, (*em*)*peine*: The comb as a focus of linguistic imagery", *BF* 14, 1/2, pp. 27-79 [Inclúe o galego].
- Malkiel, Y. (1954): *Studies in the reconstruction of Hispano-Latin word families*. Berkeley / Los Angeles: University of California Press [Con referencias ó galego].
- Malkiel, Y. (1989): "La etimología de *corro* y *corral* (a la luz del fonosimbolismo y de la primera oleada de helenismos)", *Anuario de Letras* 27, pp. 5-62 [Con algunhas referencias ó galego].
- Meier, H. (1950): "Esp. *loza*, *lozano*, *loco*; port. *loíça* - *louça*, *loução*, *louco*, *tolo*", *RFE* 34, pp. 184-194 [Con referencias ó galego].
- Meier, H. (1951): "Port. *laje*, gal. *laxe* und form- und bedeutungsverwandte Wörter", *Romanische Forschungen* 63, 1/2, pp. 1-15.
- Meier, H. (1951): "Port. *bouça*, gal. west.-span. *bouza*", *Romanische Forschungen* 63, 1/2, pp. 190-191.
- Meier, H. (1951): "Aus der Familie *mollis*", *Romanische Forschungen* 63, 3/4, pp. 329-341 [Con algunhas referencias ó galego].

- Meier, H. (1952): "Mirages prélatins: Kritische Betrachtungen zur romanischen Substratetymologie", *Romanische Forschungen* 64, 1/2, pp. 1-42 [Inclúe léxico galego].
- Meier, H. (1952): "Erwägungen zu iberoromanischen Substratetymologien", in *Festgabe Ernst Gamillscheg zu seinem fünfundsechzigsten Geburtstag*. Tübingen: Niemeyer, pp. 129-139.
- Meier, H. (1956): "Etymologie und Wortbildungslehre", *Romanische Forschungen* 68, 1/2, pp. 1-16 [Inclúe voces galegas].
- Meier, H. (1959): "Entfernte Verwandte (brolar, broa, brío, borracho)", *Romanische Forschungen* 71, 3/4, pp. 250-266.
- Meier, H. (1961): "Etymologen und Konkubinen", *Romanische Forschungen* 73, 1/2, pp. 60-72 [Con algunhas referencias ó galego].
- Meier, H. (1968): "Iberoromanische Etymologien", in *Festschrift IRFI*, pp. 225-239 [Con algunhas etimoloxías galegas].
- Meier, H. (1972): "Vitis, vitta, viere", in *HLapesa*, vol. 1, pp. 427-438 [Inclúe voces galegas].
- Meier, H. (1973): "Der Strohmantel", in *FFlasche*, pp. 413-420 [Contén léxico galego].
- Meier, H. (1973): "New offshoots from the family of latin ROTA", in Kachry, B. B., et al. (eds.): *Issues in linguistics. Papers in honor of Henry and Renée Kahane*. Chicago: Univ. of Illinois, pp. 658-685 [Contén léxico galego].
- Meier, H. (1977): "Galizische Etymologien", *Verba* 4, pp. 19-26.
- Meier, H. (1979): "Span. *piar, piada*", *Verba* 6, pp. 25-28 [Inclúe léxico galego].
- Meier, H. (1980): "Span.-galiz.-port. *empachar, despachar*", *Verba* 7, pp. 21-28.
- Meier, H. (1981): "Galizische Beiträge zu zwei lateinisch-romanischen Wortfamilien", *Verba* 8, pp. 215-228.
- Meier, H. (1982): "La posición del gallego en la etimología románica", in *Coloquio de Tréveris*, pp. 99-108.
- Meier, H. (1982): "Anmerkungen zum *DECH* von Corominas / Pascual", *Romanische Forschungen* 94, 2/3, pp. 221-232 [Con referencias ó galego].
- Menéndez Pidal, R. (1952/1953): "Cotto, cotta", *RPh* 6, pp. 1-4. Reed. in *Toponimia prerromana*, pp. 267-275 [Con referencias ó galego].
- Merêa, P. (1933): "'Caritel': A propósito das reflexões de Fray Martin Samiento", *BF* 2, 1, pp. 63-68.
- Millán González-Pardo, I. (1958): "Lexicografía y etimología gallega. Gallego *inar* 'jadear'", in *HPedrayo*, pp. 255-268.

- Millán González-Pardo, I. (1983): "Encuadramiento etimológico prelatino de la voz 'Burga'", *MP* 37, pp. 405-423.
- Otero Álvarez, A. (1958-1977): "Hipótesis etimológicas referentes al gallego-portugués", *CEG* 13, 39 (1958), pp. 58-76; 17, 53 (1962), pp. 329-347; 18, 54 (1963), pp. 16-34; 19, 58 (1964), pp. 143-160; 20, 60 (1965), pp. 12-30; 20, 62 (1965), pp. 330-349; 21, 64 (1966), pp. 170-188; 22, 67 (1967), pp. 165-182; 23, 69 (1968), pp. 70-88; 25, 75 (1970), pp. 70-88; 26, 80 (1971), pp. 287-306; 30, 90/92 (1976/1977), pp. 137-155.
- Otero Álvarez, A. (1967): "Voces onomatopéyicas del gallego-portugués", in *Homenaje al Excmo. Sr. Dr. D. Emilio Alarcos García*. Vol. 2. Valladolid: Fac. de Filosofía y Letras - Universidad, pp. 63-72.
- Pensado Tomé, J. L. (1961): "Un germanismo olvidado: gallego «escá» 'medida para granos'", in *HDámaso Alonso*, vol. 2, pp. 577-589.
- Pensado [Tomé], J. L. (1965): *Estudios etimológicos galaico-portugueses*. Salamanca: Universidad. Rec.: M. Vidán Torreira, *Grial* 11 (1966), p. 122.
- Pensado [Tomé], J. L. (1974): "En torno a una cantiga de escarnio del Rey Sabio", *Verba* 1, pp. 41-53.
- Pensado [Tomé], J. L. (1976): "Notas etimológicas galaico-portuguesas", *RDTP* 32, pp. 425-440.
- Pensado [Tomé], J. L. (1977): "Sobre el origen y vicisitudes de la *ceiba* 'alga'", *Verba* 4, pp. 45-52.
- Pensado [Tomé], J. L. (1978): "Perfiles románicos del léxico gallego", *Verba* 5, pp. 63-91.
- Pensado [Tomé], J. L. (1980): "Aportaciones a la historia de *ceibar* y *ceibe* en gallego y portugués", *Verba* 7, pp. 41-50.
- Pensado [Tomé], J. L. (1980-1982): "Sobre el 'Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico' por J. Corominas con la colaboración de J. A. Pascual, I (A-B)", *Verba* 7 (1980), pp. 301-342; 9 (1982), pp. 291-318.
- Pensado Tomé, J. L. (1983): "El léxico hispánico occidental en el 'Tumbo Viejo' de San Pedro de Montes", *Verba* 10, pp. 43-77.
- Pensado [Tomé], J. L. (1988): "Contribuciones al Diccionario Etimológico Hispánico", in *HPiel*, pp. 399-414 [Inclúe léxico galego].
- Piel, J. M. (1944): *Westgotisches Sprachgut in Spanien un Portugal*. München.
- Piel, J. M. (1949-1952): "Notas Etimológicas", *Língua Portuguesa* 14 (1949), pp. 84-85, 129-132, 153-156, 246-249, 361-366; 15 (1950), pp. 10-14, 45-47, 130-134, 161-166, 230-232; 16 (1951), pp. 8-16,

- 113-117, 165-168, 215-218, 309-312; 17 (1952), pp. 18-21, 41-45 [Inclúe o galego].
- Piel, J. M. (1952): "*Vereda, vere(i)a, vreira, breia, gal. brea*", *RPF* 5, pp. 233-243.
- Piel, J. M. (1952): "Sobrado. Perfil histórico de uma palavra", *Brasília* 7, pp. 191-199. Reed. in *Estudos de linguística histórica*, pp. 263-269.
- Piel, J. M. (1953): *Miscelânea de etimologia portuguesa e galega*. Coimbra: Universidade. Rec.: B. Pottier, *Bulletin Hispanique* 55 (1953), pp. 432-433; K. Baldinger, *Deutsche Literaturzeitung* 75 (1954), pp. 412-416; G. Rohlf, *ASNSL* 190 (1953/1954), p. 276; W. Giese, *ZRPh* 72 (1956), pp. 427-428; H. Lausberg, *Romanische Forschungen* 68, 1/2 (1956), pp. 163-164; J. M. Lope Blanch, *NRFH* 12 (1958), p. 88.
- Piel, J. M. (1958): "Galicische Etymologien", in *FRohlf*, pp. 362-371. Rec.: P. Rocha Cunha Serra, *RPF* 12 (1962/1963), p. 250.
- Piel, J. M. (1958): "Zwei portugiesisch-galizische Etymologien", in *Etymologica. Festschrift für Walther von Wartburg zum siebzigsten Geburtstag*. Tübingen: Niemeyer, pp. 543-551. Rec.: P. Rocha Cunha Serra, *RPF* 9 (1958/1959), pp. 432-433.
- Piel, J. M. (1960): "*Magulanes et Untiquitarie (Misquitarie): dois termos obscuros da História compostelana*", in *Miscelânea filológica dedicada a Mons. Antoni Griera*. Vol. 2. Barcelona: Instituto Miguel de Cervantes - CSIC, pp. 179-187.
- Piel, J. M. (1962): "Caractères généraux et sources du lexique galicien", in *X CILPhR*, vol. 3, pp. 1261-1267. Reprod. in *Estudos de linguística histórica*, pp. 17-22. Versión gal.: "Caracteres xenerales e orixes do léxico galego", *Grial* 11 (1966), pp. 105-107. Rec.: J. M. Viqueira, *RPF* 15 (1969/1971), pp. 294-296.
- Piel, J. M. (1963): "Beiträge zu einem galizischen etymologischen Wörterbuch", in Meier, H. / Skommodau, H. (eds.): *Wort und Text. Festschrift für Fritz Schalk*. Frankfurt am Main: V. Klostermann, pp. 83-100. Rec.: H. Hatzfeld, *ZRPh* 80 (1964), p. 568.
- Piel, J. M. (1964): "Zur Herkunft von gal.-port. *enguizar, enguizar* 'verhexen'", in *Mélanges de linguistique romane et de philologie médiévale offerts à Maurice Delbouille*. Vol. 1. Gembloux, pp. 463-467.
- Piel, J. M. (1966): "Coteifes, orpelados, panos d'arrazes e martinhos", *RPF* 16, 1/2, pp. 1-12. Rec.: M. Vidán Torreira, *Grial* 15 (1967), pp. 119.

- Piel, J. M. (1967): "Apontamentos de etimologia galega", in *HSilva Neto*, pp. 149-154.
- Piel, J. M. (1968): "Amboß, Ziegenbock und betrogener Ehemann. Betrachtungen zu asturisch-galicisch cabruñar 'dengeln'", in *Serta Romanica. Festschrift für Gerhard Rohlf's zum 75. Geburtstag*. Tübingen: Max Niemeyer, pp. 171-174.
- Piel, J. M. (1968-1978): "Beiträge zur portugiesischen Etymologie und Wortgeschichte", *APK* 8 (1968), pp. 151-163 (I); 9 (1969), pp. 97-109 (II); 10 (1970), pp. 249-260 (IV); 11 (1971), pp. 188-200; ["Beiträge zur portugiesischen und galizischen Etymologie und Wortgeschichte"] 12 (1972/1973), pp. 89-100 (V); 15 (1978), pp. 130-149 (VI).
- Piel, J. M. (1975/1976): "Uma antiga latinidade vulgar galaica reflectida no léxico comum e toponímico de Entre-Douro-e-Minho e Galiza", *RPF* 17, 1/2, pp. 387-395. Reprod. in *Estudos de linguística histórica*, pp. 55-60.
- Piel, J. M. (1976): "Ausónio, Fr. Martín Sarmiento e o peixe 'reo'", *Grial* 54, pp. 514-518.
- Piel, J. M. (1976): "Uma Etimologia bem estabelecida, aventurosamente contestada: *bravo* < *barbarus*", *Verba* 3, pp. 5-10.
- Piel, J. M. (1976): "Gal. *abouzar*, sardo (*ab*)*boginare*, port. *bugiar*, esp. *voznar*", *RDTP* 32, pp. 461-466.
- Piel, J. M. (1978): "Um problema de demonologia linguística: gal. *proviso*, port. *proviço*, cast. *provizo* 'diabo' mais *proviceiro* / *provicero* 'feiteiro'", *Verba* 5, pp. 5-12.
- Piel, J. M. (1979): "Odeitallas e outras miudallas. Apontamentos de etimologia galega (con referência a *caño*, *monllo*, *monza*, *pavea*, *rabeira*, *veeira* e *vencello*)", *Verba* 6, pp. 341-344. Reprod. in *Estudos de linguística histórica*, pp. 191-194.
- Piel, J. M. (1980/1986): "Un difícil verbo medieval português: *amo(o)rar*", *RPF* 18, pp. 41-47.
- Piel, J. M. (1981): "Sobre o discutido problema da origem do gal.-port. *inzar* / *inçar* 'infectar', etc.", in Bichakjian, B. H. (ed.): *From linguistics to literature: Romance studies offered to Francis M. Rogers*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 79-83.
- Piel, J. M. (1983): "A propósito de elementos primitivos, castiços, do léxico galaico-português", in *Congresso*, vol. 2, pp. 409-412.
- Piel, J. M. (1983): "Cinco nótulas de etimologia galega", in *Philologica hispaniensi in honorem Manuel Alvar*. Vol. 1. Madrid: Gredos, pp. 531-535.
- Piel, J. M. (1986): "Um verbo galego de difícil interpretação etimológica: 'Apouvirar'", *Grial* 93, pp. 365.

- Rabanal Álvarez, M. (1950): "Gallego y portugués *espirrar*", *CEG* 5, 17, pp. 409-422.
- Rabanal Álvarez, M. (1969): "Materiales para el estudio de *celeuma* y *salomeiro*, formas gallegas de un helenismo romance", *CEG* 24, 72, pp. 585-589.
- Rivas [Quintas], E. (1979): "Célt. *cam-b, *com-b 'cosa curva, recodo'", *MP* 33, pp. 239-247.
- Rivas Quintas, E. (1991): "Familias léxicas e campos semánticos prerromanos", in *HGarcía*, vol. 1, pp. 427-441.
- Sarmiento, Fr. M. (1933): "Caritel", *BF* 1, 3/4, pp. 189-198.
- Sarmiento, Fr. M. (1971/1972): "Discurso apologético por el arte de rastrear las más oportunas etimologías de las lenguas vulgares", *BRAG* 31, pp. 7-95.
- Spitzer, L. (1935): "Encore une fois sur 'caritel'", *BF* 3, 3, p. 319.
- Touceda Fontenla, R. (1952): "¿Arabismo en Galicia?", *Mauritania* 25, 290, p. 18.
- Walsh, T.-J. (1987): "Etimología del cast. *ordenar* / gall.-port. *ordenhar*", *Romanische Forschungen* 99, 1, pp. 43-47.

ABREVIATURAS BIBLIOGRÁFICAS

1. Actas, anais, congresos e colectáneas

- Algunos temas gallegos*: A. Martínez Salazar (1948-1981): *Algunos temas gallegos*. 2 vols. A Coruña: Deputación Provincial.
- IX CILFR*: *Actas do IX Congreso Internacional de Linguística Românica (Lisboa, 1959)*. 3 vols. Lisboa: Centro de Estudos Filológicos, 1961 (vols. 1, 2), 1962 (vol. 3). [= *BF* 18 (1959), 19 (1960), 20 (1961)].
- X CILPhR*: Straka, G. (ed.): *Actes du Xème Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes (Strasbourg, 1962)*. 3 vols. Paris: Klincksieck, 1965.
- XVIII CILPhR*: Kremer, D. (ed.): *Actes du XVIII Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes (Université de Trier, 1986)*. 7 vols. Tübingen: Max Niemeyer, 1989 (vols. 4-7); en publicación (vols. 1-3). Rec.: G. Berruto, *Romanische Forschungen* 102, 1 (1990), pp. 67-69 (vol. 5).
- I CILG-PG*: *Actas do I Congresso Internacional da Língua Galego-Portuguesa na Galiza (Ourense, 1984)*. Ourense: AGAL, 1986.

- II CILG-PG: *Actas do II Congresso Internacional da Língua galego-portuguesa na Galiza* (Ourense, 1987). Santiago / Ourense: AGAL, 1989.
- Coloquio de Tréveris*: Lorenzo, R. / Kremer, D. (eds.): *Tradición, actualidade e futuro do galego. Actas do Coloquio de Tréveris*. Santiago: Xunta de Galicia, 1982.
- Congresso: Actas do Congresso sobre a situação da Língua Portuguesa no mundo* (Lisboa, 1983). 2 vols. Lisboa: ICALP, 1985 / 1987.
- ELH*: Alvar, M., et. al. (dirs.) (1960-1967): *Enciclopedia lingüística hispánica*. 2 vols. Madrid: CSIC / Gredos.
- Estudos de lingüística histórica*: Piel, J. M. (1989): *Estudos de lingüística histórica galego-portuguesa*. [Lisboa]: Imprensa Nacional - Casa da Moeda.
- Estudos lingüísticos*: Carvalho, J. G. C. Herculano de (1984): *Estudos lingüísticos*. 3 vols. Coimbra: Coimbra Editora.
- Festschrift IRFI*: Flasche, H. (ed.): *Litterae hispanae et lusitanae: Festschrift zum fünfzigjährigen Bestehen des iberoromanischen Forschungsinstituts der Univ. Hamburg*. München: Max Hueber, 1968.
- FFlasche*: Körner, K.-H. / Rühl, K. (eds.) (1973): *Studia iberica: Festschrift für Hans Flasche*. Bern: Francke.
- FRohlfs*: Lausberg, H. / Weinrich, H. (eds.) (1958): *Romanica. Festschrift für Gerhard Rohlfs*. Halle: Max Niemeyer.
- HDámaso Alonso*: *Studia Philologica. Homenaje ofrecido a Dámaso Alonso por sus amigos y discípulos con ocasión de su 60 aniversario*. 3 vols. Madrid: Gredos, 1960 / 1961 / 1963.
- HGarcía*: Brea López, M. / Fernández Rei, F. (coords.): *Homenaxe ó profesor Constantino García*. 2 vols. Santiago: Departamento de Filoloxía Galega - Universidade, 1991.
- HKrüger*: *Homenaje a Fritz Krüger*. 2 vols. Mendoza: Universidad Nacional de Cuyo, 1952 / 1954.
- HLapesa*: *Studia hispanica in honorem R. Lapesa*. 3 vols. Madrid: Cátedra-Seminario Menéndez Pidal / Gredos, 1972 / 1974 / 1975.
- HPedrayo*: *Homenaxe a Ramón Otero Pedrayo no LXX aniversario do seu nacemento*. Vigo: Galaxia, 1958.
- HPiel*: Kremer, D. (ed.): *Homenagem a Joseph M. Piel por ocasião do seu 85º aniversário*. Tübingen: Instituto da Cultura e Língua Portuguesa / Consello da Cultura Galega, 1988. Rec.: D. Messner, *Romanische Forschungen* 100, 4 (1989), pp. 457-461.
- HSilva Neto*: Azevedo Filho, L. A. de (ed.) (1967): *Estudos Filológicos. Homenagem a Serafim da Silva Neto*. Rio de Janeiro: Tempo Brasileiro.

- Obras completas*: Alonso, D. (1972): *Obras completas*. Vol. 1: *Estudios lingüísticos peninsulares*. Madrid: Gredos. Rec.: R. C[arballo] C[alero], *Grial* 38 (1972), pp. 498-499.
- I RGE*: Díaz y Díaz, M. C. (ed.): *I Reunión Gallega de Estudios Clásicos (Santiago / Pontevedra, 1979): Ponencias y comunicaciones*. Santiago: Universidade, 1981.
- Toponimia prerrománica*: Menéndez Pidal, R. (1952): *Toponimia prerrománica hispánica*. Madrid: Gredos.

2. Revistas e publicacións periódicas

- AION*: *Annali. Sezione Romanza*. Istituto Universitario Orientale. Napoli, 1959-.
- Anuario de Letras*. Facultad de Filosofía y Letras - Univ. Nacional de México. México, 1961-.
- APK*: *Portugiesische Forschungen der Görresgesellschaft*. Erste Reihe: *Aufsätze zur portugiesischen Kulturgeschichte*. Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung. Münster.
- ASNSL*: *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*. Georg Westermann, Braunschweig. A partir de 1979, Erich Schmidt. Berlin.
- BCPMO*: *Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos de Orense*. Ourense, 1898-1960.
- BF*: *Boletín de Filología*. Centro de Estudios Filológicos. A partir do tomo 25 (1976/1979), ed. polo Instituto Nacional de Investigação Científica - Centro de Linguística da Universidade de Lisboa. Lisboa, 1932-.
- Biblos*. *Revista da Faculdade de Letras*. Universidade de Coimbra, 1925-.
- BJR*: *Bulletin des Jeunes Romanistes*. Centre de Philologie Romane et de Langues et Littérature Romanes et Françaises Contemporaines. Strasbourg.
- BRAG*: *Boletín de la Real Academia Gallega*. A Coruña, 1906-.
- Brasília*. Faculdade de Letras da Univ. de Coimbra. Coimbra.
- Bulletin of Hispanic Studies*. Liverpool University Press. Liverpool, 1923-. Reimpr. 1923-1969, New York: Kraus Reprint.
- Bulletin Hispanique*. École des Hautes Études Hispaniques. Bordeaux, 1899-.
- CEG*: *Cuadernos de Estudios Gallegos*. Instituto de Estudos Galegos "Padre Sarmiento" - CSIC. Santiago.
- Deutsche Literaturzeitung für Kritik der internationalen Wissenschaft*. Berlin.

- Estudios Gallegos. Revista quincenal de lenguaje, finanzas, turismo.* Aurelio Ribalta. Madrid, 1915-1916.
- Estudis Romànics.* Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 1947-1970.
- Grial. Revista Galega de Cultura.* Galaxia. Vigo, 1963-.
- HR: Hispanic Review. A Quarterly Review devoted to Research in the Hispanic Languages and Literatures.* University of Pennsylvania. Philadelphia, 1933-.
- Ilustración Gallega y Asturiana (La).* Revista Decenal Ilustrada. Madrid, 1879-1881.
- Language. Journal of the Linguistic Society of America.* Baltimore, 1925-.
- Lingua. International Review of General Linguistics.* North-Holland Publ. Amsterdam, 1948-.
- Língua Portuguesa. Revista de Filologia.* Sociedade de Língua Portuguesa. Lisboa.
- Mauritania. Revista de los franciscanos misioneros de Marruecos.* Tánxer.
- MP: El Museo de Pontevedra.* Pontevedra.
- Neuphilologische Mitteilungen.* Neuphilologischer Verein. Helsinki, 1900-.
- NRFH: Nueva Revista de Filología Hispánica.* Centro de Estudios Lingüísticos y Literarios. El Colegio de México - Facultad de Humanidades / Univ. Central de Venezuela. México / Caracas, 1947-.
- RBf: Revista Brasileira de Filologia.* Rio de Janeiro.
- RDTP: Revista de Dialectología y Tradiciones Populares.* CSIC. Madrid, 1945-.
- Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos.* Dirección General de Archivos y Bibliotecas. Madrid, 1871-.
- RFE: Revista de Filología Española.* Instituto Miguel de Cervantes. Madrid, 1914-.
- RFR: Revista de Filología Románica.* Facultad de Filología de la Universidad Complutense de Madrid. Madrid, 1983-.
- RLiR: Revue de Linguistique Romane.* Société de Linguistique Romane. Strasbourg, 1925-.
- Romanische Forschungen. Vierteljahrsschrift für romanische Sprachen und Literaturen.* Andreas Deichert. Erlangen, 1883-1887; Fr. Junge. Erlangen, 1891-1919; Fr. Junge & Sohn. Erlangen, 1926-1943; Vittorio Klostermann. Frankfurt am Main, 1947-.
- RPF: Revista Portuguesa de Filologia.* Instituto de Estudos Românicos - Faculdade de Letras. Coimbra, 1947-.
- RPh: Romance Philology.* University of California. Berkeley / Los Angeles, 1947-.

- Senara. Revista de Filoloxía.* Colexio Universitario de Vigo. Vigo, 1979-.
- Thesaurus. Boletín del Instituto Caro y Cuervo.* Bogotá, 1945-.
- TLL: Travaux de Linguistique et de Littérature.* Centre de Philologie et de Littérature Romanes. Strasbourg, 1963-.
- Verba. Anuario Galego de Filoloxía.* Universidade de Santiago. Santiago, 1974-.
- VKR: Volkstum und Kultur der Romanen. Sprache, Dichtung, Sitte.* Seminar für romanische Sprachen und Kultur an der Hamburgischen Universität. Hamburg, 1928-1944.
- VR: Vox Romanica. Annales helvetici explorandis linguis romanicis destinati.* Francke. Bern, 1936-.
- ZRPh: Zeitschrift für Romanische Philologie.* Max Niemeyer. Halle, 1877-1944. Tübingen, 1949-.

Diccionario Xerais Castelán-Galego de usos, frases e sinónimos, Edicións Xerais de Galicia, Vigo, 1990, 843 páxs.

Desde as glosas bilingües medievais ou os primeiros vocabularios bilingües e políglotas do Renacemento ata hoxe, hai unha constante evolución na lexicografía, e no caso dos dicionarios bilingües hoxe é posible chegar practicamente a unha tradución total do léxico e das estruturas máis importantes das dúas linguas en cuestión.

A utilidade destas obras, maior canto máis grande sexa a súa calidade, está fóra de dúbida, e vén motivada pola crecente interrelación entre as culturas.

Polo que respecta ó ámbito das linguas románicas peninsulares, en relación con outros idiomas, hai que salientar unha tradición consolidada que dá como resultado obras que responden a eses dous principios de utilidade e calidade. Por poñer algúns exemplos, os dicionarios bilingües Larousse francés-español, inglés-español, o Grossman de alemán-español ou os bilingües italiano-español e os do portugués.

O catalán, con gran tradición lexicográfica, conta tamén con dicionarios bilingües en dobre dirección.

A lexicografía galega consiste (consistiu) maioritariamente en explicar en castelán o léxico autóctono, no que constitúe unha clase característica de dicionarios bilingües, explicada pola situación de diglosia.

Nesta liña están os dicionarios do século pasado de F.J. Rodríguez, Cuveiro e Valladares, o da Real Academia Galega, o de Eladio Rodríguez, o de Franco Grande ou o de Galaxia, neste século.

Esta tradición maioritaria, aínda hoxe viva, vese interrompida nos últimos anos coa aparición de dicionarios monolingües, nun intento de crear unha situación normal, e dalgún bilingüe, como é o caso do pequeno *Diccionario 'Nos' Galego-Castelán Castellano-Gallego* (1982), o *Ir Indo galego-castelán castelán-galego*, do ano 88 (practicamente un listado de equivalencias), ou o *Diccionario de usos castellano-gallego*, de Freixedo-Alvarez Carracedo, Akal, 1985, caracterizado por unha marcada tendencia a ofrecer como equivalencias voces deformadas, dialectais ou de pouca documentación, que dá como resultado unha lingua moitas veces de difícil asimilación, agravada pola multitude de correspondencias para unha única entrada.

Existen non obstante precedentes de dicionarios bilingües do castelán para o galego, entre os que cabería destaca-lo *Vocabulario castellano-gallego*, publicado polas Irmandades da fala en 1933 e máis recentemente a *Contribución* de Crespo Pozo, do 1963, e a *Nova contribución*, 1972, valiosos nalgúns aspectos pero de pouco valor no que á lingua usual se refire.

Polo tanto, no que respecta a dicionarios deste tipo, e dado un contexto en que o castelán é a lingua de referencia da maioría, era necesaria unha obra que partindo de novos supostos e na dirección de castelán-galego, fose en realidade un medio para chegar a un mellor coñecemento do galego. E non só os galegos que teñen o castelán como lingua habitual, por razóns obvias, senón tamén galegofalantes, que en certos casos, por descoñecemento ou por outra razón botan man de léxico ou de estruturas casteláns. [Deste xeito atopámonos diante dunha característica propia da lexicografía galega pola cal un dicionario deste tipo ten en realidade como fin facilita-lo coñecemento do propio idioma a través do castelán, polo menos, de certas parcelas daquel (terminoloxía e fraseoloxía, principalmente). O papel que xoga o idioma castelán no contexto galego é, pois, dobremente importante ó ser tamén, nos dicionarios bilingües que parten do galego, a lingua coa función de explicar ou facer comprensible o galego (primeiramente para os que non o falan e, por extensión para os que, falándoo, non foron alfabetizados neste idioma)].

Con todo, coido que o dicionario que acaba de aparecer supón un paso importante nas transformacións que vén experimentando nos últimos anos a lexicografía galega e que debe contribuír ó emprego dun galego máis puro e correcto por calquera persoa preocupada neste sentido e así mesmo a facilita-lo labor de profesionais da lingua: tradutores, asesores lingüísticos, ensinantes, escritores, etc.

Forma e contido

O modelo desta obra responde ó arquetipo de dicionario bilingüe moderno, coa salvidade de que é unidireccional, cunhas características que, nun sentido global, fan que ofrezca ó usuario a garantía suficiente nas equivalencias e no resto da información.

En primeiro lugar hai que pór de manifesto o seu carácter normativo, co que supón de uniformización da lingua, fronte á case totalidade das obras similares anteriores que, por razóns claras, non podían seguir unha norma. Como se tratará de demostrar máis abaixo, pódese dicir que o dicionario resulta fiable nunha alta porcentaxe e tamén de gran utilidade pola cantidade de datos que ofrece. Non obstante hai razóns para afirmar que algúns criterios deben ser reformulados co fin de acadar maior precisión e corrección en certos casos.

A estrutura formal e de contido vén resumida na introducción da obra. Basicamente é a seguinte: a entrada en castelán vai seguida da(s) equivalencia(s) en galego, en tódolos seus significados e despois da categoría gramatical. O mesmo ocorre para as expresións e locucións, que van nun apartado especial. Ademais, co propósito de lle aclarar posibles dúbidas ó usuario, ofrécenos distinto tipo de información, segundo sexa pertinente. Así, podemos atopa-la categoría gramatical despois da equivalencia en galego cando non hai coincidencia co castelán (*análisis*, s.m. *Análise* s.f., etc.), o que xa resulta común neste tipo de obras. Tamén, despois de cada equivalencia, en moitos casos temos unha lista de sinónimos, útiles na maioría dos casos, por seren máis ou menos

análogos á equivalencia, pero que noutros pode resultar abusiva por non responderen a este criterio e levaren a certa confusión, polo menos no referente ó uso (por exemplo, *abrigare* e *acubillar*, entre as moitas equivalencias para a entrada *abrigar*, non son sempre sinónimos exactos). Quizá o máis conveniente neste punto sería separalos sinónimos da(s) equivalencia(s) en cada artigo ou baixo cada entrada, especificando que se trata de analoxías e non de correspondencias exactas, que non adoitan ser máis de unha ou dúas.

No referente ós distintos rexistros de lingua sería necesaria unha maior sistematicidade, pois non sempre se especifican e cando se fai é só para as equivalencias galegas e non para as voces castelás. Por exemplo, dentro da entrada *borrachera* van equivalencias pertencentes ó rexistro non marcado da lingua e entre parénteses aquelas que se circunscriben a un rexistro popular, pero baixo a entrada *borracho* as equivalencias son xa indistintas: *borracho*, *bébedo* (...), *caneco*, *chispo*, ... O mesmo ocorre en entradas como *cogorza*, *coño*, onde só se dan as equivalencias (mesturando no primeiro caso formas da lingua habitual con outras dun rexistro popular: *borracheira*, *bebedela*, *chea*, *calcada*, *tranca*, *cagallón*) sen facer referencia ó tipo de lingua ó que se circunscribe cada voz. Para a entrada *chirona*, forma popular ou familiar do español, as equivalencias dadas son *cadea*, *cárcere*, *prisión* e *caldeiro* (pop.), das cales as tres primeiras non responden a unha tradución exacta por seren de rexistro distinto.

Cómpre igualmente salienta-la utilización que se fai neste dicionario de exemplos para a equivalencia galega ou a súa explicación a través dunha pequena definición, que aclaran respectivamente o seu uso e significado (véxase un dos moitos casos que poden resultar problemáticos e que resultan deste modo aclarados: *aboar*).

Seguindo con cuestións de contido do dicionario, merece comentario a fraseoloxía e o seu tratamento.

O corpus de frases e locucións castelás, coas correspondencias galegas, deste dicionario é o máis extenso feito ata agora, nun terreo pouco traballado e que precisa unha urxente posta ó día. Sen embargo, non é nin moito menos todo o exhaustivo que cabería esperar (pódense pasar varias páxinas sen atopar nada de fraseoloxía), nin sempre as equivalencias galegas son as máis apropiadas ou as correctas. Aínda sendo conscientes da complexidade que presenta este apartado, o mellor método non é tirar para adiante con solucións de compromiso ou saltando as dificultades. O resultado observable é que este apartado non foi sometido a unha sistematización, senón que máis ben está en función de circunstancias como o tempo de elaboración ou a competencia individual dos autores neste eido (o que explica omisións, equivalencias que en realidade son traducións palabra a palabra do castelán ou, nalgunha ocasión, solucións equivocadas), polo que en bastantes casos seguirán sen resolverse as dúbidas dos usuarios.

Alguns exemplos de incorreccións neste apartado témolos en equivalencias en galego que non son senón traducións literais das respectivas frases feitas do castelán, de entre as cales se poden cita-las seguintes: *corta-lo bacallau*, *botar en falta*, *limpo de palla e po*, *mal de moitos consolo de parvos*, *a boa fame non hai pan duro*, *nos niños de antano non hai paxaros hogano*, etc; equivalencias que non traducen a castelá: por exemplo, para a expresión *no todo el monte es orégano* dáse como equivalencias *non é*

ouro todo o que reloce, non son tantas as noces coma as voces, que non significan o mesmo, isto é, 'haber máis dificultades das esperadas' e para *hacerse de oro* dáse como equivalencia 'montarse' que, como na respectiva entrada *montarse* advirte, é incorrecto en galego na súa forma pronominal.

Por outra parte, e como consecuencia do que se dixo máis arriba, en ocasións vese a falta de frases moi características e de uso frecuente, que polo tanto deberían aparecer coa respectiva equivalencia. Son, por poñer algúns casos collidos ó azar, expresións como: *no hacer una a derechas, alto el fuego, de buenas a primeras, venta al por menor, a la tercera va la vencida*, etc.

Polo que se refire ás solucións dadas a termos de linguaxes concretas, tecnicismos, etc., ó lado das xa admitidas, que se atopan en vocabularios parciais, hai outras que non foron contrastadas e que presentan tamén unha solución de compromiso que supón calco do castelán ou inexactitude no concepto dado como equivalente. Algúns dos que aparecen neste dicionario foron previamente tratados por terminólogos, pero outros son propostas dos autores, moitas veces pouco meditadas, sen ter en conta que certas linguaxes teñen que ser obrigatoriamente fixas e precisas. É o caso de *allanamiento de morada*, que no Código Penal figura traducido como *violación de domicilio* e no dicionario como *invasión de domicilio, atropelo de domicilio*. Pódese citar igualmente o caso de *personarse*, que na linguaxe xurídica ten un significado moi concreto e que aquí vén traducido por equivalencias de significado máis xeral e vago. Para o sentido de *volar* como 'facer que algo estoure' a solución consiste en darlle a *voar* ese mesmo significado, que en galego non ten en principio. O mesmo se pode dicir de *tanto* no significado de 'punto'.

En menos medida, tamén para palabras da linguaxe corrente se dan equivalentes incorrectos, como 'inimigarse' para *enemistarse*, 'peatonal' (dun substantivo *peón*, 'peatón', que figura ó lado no mesmo dicionario). Igualmente, a partir do castelán créase unha forma como *dezaoitescos*, que non aparece noutros dicionarios galegos. Para o español *joven*, a forma 'xove' é dada como equivalencia ó mesmo nivel de 'mozo', cando o necesario sería unha observación en canto ó seu uso.

Coido que tamén é pertinente facer referencia a algunhas cuestións de tipo técnico, como a non inclusión diante da equivalencia de abreviaturas referentes ó tipo de linguaxe (botánica (BOT), medicina (MED), dereito (DER), etc.), que clarificarían o contido en moitos casos ou facilitarían o manexo.

En canto ás entradas, o criterio de inclusión é exhaustivo, como se afirma na introducción, pero non se recollen palabras coloquiais do español que, aínda que non aparecen nos dicionarios tradicionais como o da RAE, si en cambio aparecen en dicionarios bilingües, pois son voces de uso das que ás veces se pode precisar tradución exacta. Algúns exemplos: *currar, currante, cojonudo, acojonar* (e derivados), *gilipollas, carajo, joder*, ...

Unha última observación, referida á lingua utilizada no dicionario para definicións ou observacións, ten que ver quizá coa confusión creada pola anómala situación lingüística, que fai que non estea ben delimitado o papel de cada lingua, e é que por tra-

tarse dun dicionario que parte do castelán, toda información que se dá sobre as equivalencias en galego (definicións, observacións) debería ser no idioma de partida, en boa lóxica, e non en galego, como é o caso.

XESÚS RIVEIRO

Fernández Salgado, Benigno: *Os xentilicios e os topónimos do mundo*. Santiago de Compostela. Consellería de Educación e Ordenación Universitaria (D. X. P. L.). 1990.

Cando o galego entra, se ben con múltiples problemas e eivas que a ninguén se lle escapan, nos medios de comunicación, no ensino, na linguaxe técnico-administrativa, xorden novos campos de acción noutrora pechados á nosa lingua. Por primeira vez os galegos podémonos achegar ó mundo exterior coa nosa fala, podemos adapta-lo mundo ás nosas estruturas pero... ¿como? Se carecemos de tradición e experiencia, ¿que patróns debemos seguir para fixar esta parte do léxico en boa medida inexistente? ¿cales serán as solucións gráficas, fonéticas e morfolóxicas máis axeitadas para nomea-los países, cidades e xentilicios do mundo?

A todas estas preguntas non é doado dar solucións simples e uniformes, polo que o planificador lingüístico ten ante si unha tarefa ben difícil que se complica aínda máis, se cadra, nunha lingua minorizada como a nosa que dispón dunha cativa capacidade de creación autónoma de novas palabras. Cumpría, a pesar das dificultades, poñerse ó traballo e Benigno Fernández seguindo un esquema metodolóxico baseado en tres liñas xerais de actuación para os xentilicios¹ e catorce regras para a adaptación toponímica² confecciona para o galego non só unhas listas abondo exhaustivas de topónimos e xentilicios do mundo, senón que proporciona unha serie de propostas que, se ben algunhas discutibles, constitúen un material inestimable para a confección dun futuro atlas internacional galego que fixe un léxico toponímico noso.

¹ «- A adopción por empréstito e en especial por calco de xentilicios que pertencen ó que se coñece por "esperanto tecnolectal".

- A recuperación de xentilicios propios a través da tradición medieval.

- A normalización dos xentilicios locais na súa forma dialectal correspondente.» (vid. páx. 14).

² As catorce regras aplicables á toponimia estranxeira son, ó meu parecer, un tanto arbitrarias e non sería moito problema reducilas a sete ou ben amplialas ata vinte. Talvez fose máis prudente establecer unha serie de liñas a seguir sen encadralas en paradigma ningún como, de feito, implicitamente parece suxeri-lo propio autor na regra catorce na que advirte que "sempre quedaría a posibilidade de ensaiar outra forma..." (vid. páx. 105) e admite que as "regras" poden non ser suficientes ou ter excepcións.

Por todo isto, o libro de Fernández Salgado supón un paso máis no longo camiño da normalización lingüística e como tal, faise merecedor do noso máis sincero eloxio.

Con todo, unha análise crítica do estudio, sen -por suposto- descalificalo, pode axudar a mellorar ou rectificar aspectos concretos nun intento de continua-la senda que o autor comezou.

Na confección destes glosarios poderíamos distinguir, para o noso propósito, un plano formal e un plano de contido³.

A. Plano formal

O primeiro que sen dúbida ha chama-la atención a calquera que se achegue ó libro será o non atopar por ningures un índice que permita manexar con axilidade os listados que contén. Tal vez esta deficiencia haxa que atribuíla a un imperdoable descoido dos editores e non ó propio autor; en todo caso este "despiste" desmellora o resultado impreso dun traballo que ten unha clara función consultiva.

Parece evidente que un estudio destas características non podía nin debía abrangue-la totalidade dos topónimos e dos xentilicios mundiais. Tal empresa, fóra de ser practicamente inabarcable, correspondería á disciplina da xeografía descritiva o seu desenvolvemento. Á lingüística interesáralle esta área en canto que posuidora dun inxente material léxico que deberá ser adaptado á lingua receptora segundo a importancia que a comunidade outorgue ós distintos lugares.

Isto é así e coincidimos totalmente co autor. Agora ben, se elaboramos un glosario dos nosos xentilicios, a súa confección ha se-lo máis exhaustiva posible (polo menos no que atinxe á toponimia maior). Haberá que indagar á procura de xentilicios aínda que sexan esporádicos ou mesmo de dubidosa lexitimidade. Parece que non se actuou así neste apartado (vid. listado "xentilicios galegos" pág. 25) e non semella moi complicado engadir algún xentilicio máis á lista. Pensamos por exemplo nun xentilicio como *corcubionés* nin sequera mencionado, ou *cedeirés* moito máis usual, ó meu parecer, ca *cedeirense* ou mesmo o caso do habitante de Lira que xunto a *liracho* debería figurar *lirán*, forma non só frecuente senón que se cadra máis correcta, a fin de evitármo-lo evidente ton festivo do xentilicio *liracho*. Habería que anotar outros como *guardense* ou *trabadense* xunto a *guardés* e *trabadés*. Hai, incluso, algún erro como pode se-lo caso de **carballinés* no canto do moito máis correcto *carballiñés* para facer referencia ó habitante do Carballiño.

Na páxina 13 da introducción fala doutros medios para expresar procedencia xeográfica como o tan frecuente *de + topónimo* que, aínda que non é stricto sensu un

³ O plano formal terá que ver cos aspectos organizativos, expositivos, criterios de edición... mentres que o plano de contido fará referencia ós criterios de adaptación, á coherencia interna das propostas, etc...

xentilicio, funciona como tal. Nun listado que debería ser ben exhaustivo como é este dos xentilicios galegos, sería conveniente avisar ó lector, en forma de nota a pé de páxina ou aclaración previa, da non inclusión de todos aqueles topónimos que non posúan xentilicio en forma de adxectivo, polo que habería de entenderse que o recurso nestes casos sería o *de + topónimo*.

Proseguindo na análise do que chamamos plano formal, unha mirada un pouco atenta detecta nas listas que compoñen o libro unha estrutura expositiva un tanto caótica. Se cadra o feito de pertenceren, as listas, a traballos realizados en épocas diferentes ou mesmo á urxencia coa que se dispuxeron en forma de libro ou talvez as dúas razóns, provocaron estas imprecisións técnicas que embazan un pouco o produto final.

Así, no estudio dos xentilicios (estudio por outra parte extenso, arriscado nas súas propostas e coherente nas súas solucións) atopamos desde descoidados case irrelevantes como o caso de formas asteriscadas que non remiten a forma correcta ningunha⁴ (véxase **albano* que non remite a *albanés*, **cordobano* que non remite a *cordobés* ou **indochino* que non remite a *indochinés*) ata erros ou descoidados de maior envergadura como pode se-lo caso de **ibicenco* que remite a un correcto *eivisenco* que non aparece como entrada, polo que o lector fica sen sabe-las propostas doutros idiomas, ou como o caso de *bavarés* que estando asteriscado remite a si mesmo, ou o xentilicio de Antioquía no que o autor condena as dúas formas propostas.

En canto ós outros listados que compoñen o libro, hai de novo algunhas incoherencias no seu deseño editorial⁵. Cómpre destacar, sobre todo, un desfasamento incomprendible entre o glosario de "países e xentilicios" e o de "ciudades e países do mundo" con respecto ás linguas propostas como base de comparación.

Seica parece evidente que cantas máis linguas poidamos ter como modelos máis doado será que as solucións sexan harmónicas e coherentes, e tamén semella razoable que esta información cómpre darlla ó lector, na medida do posible, xa que facilitará a comprensión das solucións propostas. Agora ben, haberá que ter en conta varios condicionamentos e entre eles o problema do espazo. Conforme ó formato do libro só parece posible engadir xunto á solución galega, catro máis. Así, o glosario de "ciudades e países do mundo" dá as solucións do castelán, portugués, francés e inglés. As linguas da base de comparacións deben se-las máis próximas á nosa tanto xeográfica coma xeneticamente (caso do portugués, castelán ou francés); en canto ó inglés debido á actual omnipresencia desta lingua no mundo e por suposto no campo da toponimia (unha boa parte da toponimia asiática ou africana chega hoxe a nós pola versión inglesa, ás veces ben dis-

⁴ Supoñemos que as formas precedidas de asterisco deberán ser consideradas "incorrectas", aínda que o autor non advirte en ningún momento do valor específico do signo. Non habería, xa que logo, moitos argumentos que opoñer á consideración do asterisco como "igual pero mellor".

⁵ Non convén, penso, deterse nestas pequenas cuestións de carácter puramente formal. Talvez salienta-la orde alfabética na que nuns glosarios se inclúe o grafema *ch* como dependente da grafía *c* e noutros aínda se considera grafema independente.

Esser, Ursula (1990): *Die Entwicklung des Galizischen zur modernen Kultursprache: Eine Fallstudie zur aktuellen Sprachplanung*. Bonn: Romanistischer Verlag. 193 pp.

Nos últimos anos estase acrecentando notablemente o interese polo estudo da situación sociolingüística de Galicia nas universidades estranxeiras, de maneira moi especial en Alemaña. Hai uns meses publicouse o traballo de doutoramento que Ursula Esser leu na Universidade Técnica de Aachen (Aquisgrán) en 1989, unha das varias teses sobre sociolingüística galega presentadas recentemente nese país. Esta hispanista xa estudiara a situación da lingua galega no seu traballo de licenciatura, presentado en 1985 na mesma universidade, co título *Ausbausprache Galicisch*, e do que se publicou un extracto traducido ó galego en *Grial* 93 (1986). Este libro é o resultado de continua-las pesquisas iniciadas daquela.

O traballo estruturárase en catro partes: unha introducción metodolóxica, unha aproximación ó rexurdimento galego, e logo un estudo da liña seguida polo galego desde os anos 40 ata os días de hoxe; finalmente faise unha valoración do proceso de emancipación lingüística do galego, dos seus logros e limitacións. Fóra de paxinación engádesse unha folla cun resume en español das conclusións máis salientables.

Na introducción a autora encadra a recuperación da lingua galega no contexto dos movementos de reivindicación das linguas minoritarias europeas. Seguindo a Heinz Kloss, a lingua galega é entendida como *Ausbausprache* ("lingua por elaboración"), fronte a algunhas outras linguas minoritarias, que son *Abstandsprache*, ou linguas por distancia. Iso leva a Ursula Esser a xustifica-la importancia do seu estudo, xa que considera de maior relevancia a investigación dos éxitos conseguidos na elaboración do galego como lingua moderna de cultura cá presentación dos aspectos sintácticos, léxicos ou morfolóxicos que o diferencian do portugués e do castelán (p. 3). Así e todo, como nos recorda a autora, a desaparición ou o renacemento dunha antiga lingua de cultura non depende tanto do seu estado de elaboración no momento da decadencia coma sobre todo de diferentes factores políticos e económicos (p. 2). Consecuentemente, encontraremos ó longo do libro informacións sobre os trazos principais do rexurdir da vida política e cultural da sociedade galega, que fixeron posible o proceso de recuperación lingüística.

Tras dividi-lo proceso histórico do desenvolvemento da lingua galega como lingua de cultura desde o século XIX ós nosos días en dúas etapas separadas pola Guerra Civil española, a autora formula a pregunta central do seu libro: "Wie weit also ist in Galizien der Prozeß der Standardisierung vorangeschritten und wie hat er begonnen?" [¿Ata onde chegou en Galicia o proceso de estandarización e como se iniciou?] (p. 29). O resto do libro é unha tentativa de responder a esta pregunta.

xentilicio, funciona como tal. Nun listado que debería ser ben exhaustivo como é este dos xentilicios galegos, sería conveniente avisar ó lector, en forma de nota a pé de páxina ou aclaración previa, da non inclusión de todos aqueles topónimos que non posúan xentilicio en forma de adxectivo, polo que habería de entenderse que o recurso nestes casos sería o *de + topónimo*.

Proseguindo na análise do que chamamos plano formal, unha mirada un pouco atenta detecta nas listas que compoñen o libro unha estrutura expositiva un tanto caótica. Se cadra o feito de pertenceren, as listas, a traballos realizados en épocas diferentes ou mesmo á urxencia coa que se dispuxeron en forma de libro ou talvez as dúas razóns, provocaron estas imprecisións técnicas que embazan un pouco o produto final.

Así, no estudio dos xentilicios (estudio por outra parte extenso, arriscado nas súas propostas e coherente nas súas solucións) atopamos desde descoidos case irrelevantes como o caso de formas asteriscadas que non remiten a forma correcta ningunha⁴ (véxase **albano* que non remite a *albanés*, **cordobano* que non remite a *cordobés* ou **indochino* que non remite a *indochinés*) ata erros ou descoidos de maior envergadura como pode se-lo caso de **ibicenno* que remite a un correcto *eivisenno* que non aparece como entrada, polo que o lector fica sen sabe-las propostas doutros idiomas, ou como o caso de *bavarés* que estando asteriscado remite a si mesmo, ou o xentilicio de Antioquía no que o autor condena as dúas formas propostas.

En canto ós outros listados que compoñen o libro, hai de novo algunhas incoherencias no seu deseño editorial⁵. Cómpre destacar, sobre todo, un desfasamento incomprendible entre o glosario de "países e xentilicios" e o de "ciudades e países do mundo" con respecto ás linguas propostas como base de comparación.

Seica parece evidente que cantas máis linguas poidamos ter como modelos máis doado será que as solucións sexan harmónicas e coherentes, e tamén semella razoable que esta información cómpre darlla ó lector, na medida do posible, xa que facilitará a comprensión das solucións propostas. Agora ben, haberá que ter en conta varios condicionamentos e entre eles o problema do espacio. Conforme ó formato do libro só parece posible engadir xunto á solución galega, catro máis. Así, o glosario de "ciudades e países do mundo" dá as solucións do castelán, portugués, francés e inglés. As linguas da base de comparacións deben se-las máis próximas á nosa tanto xeográfica coma xeneticamente (caso do portugués, castelán ou francés); en canto ó inglés debido á actual omnipresencia desta lingua no mundo e por suposto no campo da toponimia (unha boa parte da toponimia asiática ou africana chega hoxe a nós pola versión inglesa, ás veces ben dis-

⁴ Supoñemos que as formas precedidas de asterisco deberán ser consideradas "incorrectas", aínda que o autor non advirte en ningún momento do valor específico do signo. Non habería, xa que logo, moitos argumentos que opoñer á consideración do asterisco como "igual pero mellor".

⁵ Non convén, penso, deterse nestas pequenas cuestións de carácter puramente formal. Talvez salienta-la orde alfabética na que nuns glosarios se inclúe o grafema *ch* como dependente da grafía *c* e noutros aínda se considera grafema independente.

Esser, Ursula (1990): *Die Entwicklung des Galizischen zur modernen Kultursprache: Eine Fallstudie zur aktuellen Sprachplanung*. Bonn: Romanistischer Verlag. 193 pp.

Nos últimos anos estase acrecentando notablemente o interese polo estudo da situación sociolingüística de Galicia nas universidades estranxeiras, de maneira moi especial en Alemaña. Hai uns meses publicouse o traballo de doutoramento que Ursula Esser leu na Universidade Técnica de Aachen (Aquisgrán) en 1989, unha das varias teses sobre sociolingüística galega presentadas recentemente nese país. Esta hispanista xa estudiara a situación da lingua galega no seu traballo de licenciatura, presentado en 1985 na mesma universidade, co título *Ausbausprache Galicisch*, e do que se publicou un extracto traducido ó galego en *Grial* 93 (1986). Este libro é o resultado de continua-las pesquisas iniciadas daquela.

O traballo estruturáse en catro partes: unha introducción metodolóxica, unha aproximación ó rexurdimento galego, e logo un estudo da liña seguida polo galego desde os anos 40 ata os días de hoxe; finalmente faise unha valoración do proceso de emancipación lingüística do galego, dos seus logros e limitacións. Fóra de paxinación engádesse unha folla cun resume en español das conclusións máis salientables.

Na introducción a autora encadra a recuperación da lingua galega no contexto dos movementos de reivindicación das linguas minoritarias europeas. Seguindo a Heinz Kloss, a lingua galega é entendida como *Ausbausprache* ("lingua por elaboración"), fronte a algunhas outras linguas minoritarias, que son *Abstandsprache*, ou linguas por distancia. Iso leva a Ursula Esser a xustifica-la importancia do seu estudo, xa que considera de maior relevancia a investigación dos éxitos conseguidos na elaboración do galego como lingua moderna de cultura cá presentación dos aspectos sintácticos, léxicos ou morfolóxicos que o diferencian do portugués e do castelán (p. 3). Así e todo, como nos recorda a autora, a desaparición ou o renacemento dunha antiga lingua de cultura non depende tanto do seu estado de elaboración no momento da decadencia coma sobre todo de diferentes factores políticos e económicos (p. 2). Consecuentemente, encontraremos ó longo do libro informacións sobre os trazos principais do rexurdir da vida política e cultural da sociedade galega, que fixeron posible o proceso de recuperación lingüística.

Tras dividi-lo proceso histórico do desenvolvemento da lingua galega como lingua de cultura desde o século XIX ós nosos días en dúas etapas separadas pola Guerra Civil española, a autora formula a pregunta central do seu libro: "Wie weit also ist in Galizien der Prozeß der Standardisierung vorangeschritten und wie hat er begonnen?" [¿Ata onde chegou en Galicia o proceso de estandarización e como se iniciou?] (p. 29). O resto do libro é unha tentativa de responder a esta pregunta.

Na primeira parte ("Das galicische Rexurdimento"), que abrangue desde os precursores ata a guerra civil, Esser analiza a constitución do galego moderno como lingua literaria e como lingua de ensaios en prosa sobre determinados ámbitos da cultura (historia, literatura), así como a produción de gramáticas e dicionarios. Cando esta fase se interrompe coa Guerra Civil e a dictadura conseguinte, non se lograra establecer aínda ningunha base sólida para o desenvolvemento da normalización lingüística (p. 101).

A continuación estudia o período que vai desde 1940 ós nosos días, baixo o título "Phasen der Sprachplanung": a primeira fase abrangue o período comprendido entre 1940 e os anos 70, cun novo rexurdimento marcado polo culturalismo; a segunda etapa ten lugar nos anos 80, nos que sinala dous feitos fundamentais que farán posible o progreso do proceso de normalización: "die Verabschiedung der Autonomiestatuten (1981) und die Edition der verbindlichen Sprachnorm (1982)" [A aprobación do Estatuto de Autonomía e a edición dunha normativa lingüística obrigatoria] (p. 168).

Para o estudo destas fases, a autora saca á luz os problemas que presenta a normalización en Galicia desde a dobre perspectiva da planificación do corpus lingüístico e a planificación do status da lingua na sociedade. Así, na primeira etapa segue con atención, en primeiro termo, a discusión sobre a necesidade ou non de normas lingüísticas, e en segundo lugar, a polémica normativa iniciada en 1973 entre partidarios da reintegración do galego no portugués e os defensores da independencia lingüística do galego. Esta polémica, que a autora segue principalmente a través do publicado en *Grial*, *Teima* e *La Voz de Galicia*, iríase apagando a partir da publicación das *Normas ortográficas e morfolóxicas* do ILG / RAG (1982), que van facer posible o desenvolvemento ulterior da planificación lingüística (p. 136).

Na parte dedicada á década dos anos 80, faise unha breve exposición do comportamento diglósico da sociedade galega, para logo repasa-la actividade das institucións e agrupacións que participan no proceso de normalización, nomeadamente da Real Academia Galega, que para a autora non presenta unha imaxe moi positiva, da Xunta de Galicia e do Instituto da Lingua Galega, que segundo Esser desempeña un papel central no proceso de normalización e "kann [...] als das Forschungszentrum der galizischen Sprache gesehen werden" [pode ser considerado o centro de investigación da lingua galega] (p. 147).

Ó comezo dos anos 80 dáse en Galicia o primeiro paso serio, e o máis importante, da planificación lingüística, coa elaboración dun estándar lingüístico de validez xeral e recoñecido oficialmente. Agora a implantación dese estándar na sociedade ata a consecución dunha rehabilitación completa da lingua xa é tarefa da planificación do status.

Pero aí é onde Esser bota de falta unha auténtica planificación lingüística, por causa do escaso interese dos poderes públicos (Xunta de Galicia) por emprender con decisión a normalización social da lingua. Esta carencia é a responsable de que non exista unha produción importante de obras científicas en galego (ausencia dun plan de normalización na Universidade), de que non existan traducións ó galego de obras

científicas fundamentais, de que servicios oficiais de publicacións (Universidade, Xunta) editen maioritariamente en español, ou da escasa presenza do galego nos medios privados de comunicación.

En consecuencia, "erweist sich die sprachplanerische Arbeit in Galizien als weniger effektiv als sie von ihren vordergründigen Bedingungen her sein könnte" [o traballo de planificación lingüística en Galicia resulta menos efectivo do que podía chegar a ser polas súas condicións aparentes] (p. 168), unha conclusión á que tamén chegaron outros observadores da realidade lingüística de Galicia (Cfr. M. Siguán (1989): "Languages and dialects in the educational system of Spain", *Sociolinguistica* 3, pp. 128-142).

O obxectivo inmediato ó que debe dirixirse agora a planificación do status da lingua é a eliminación da diglosia, liberando a lingua da estigmatización social que padece, ó que pode contribuí-la existencia dunha norma supradialectal e unha cultura escrita desenvolvida. Da implantación do estándar na sociedade son responsables as institucións e os medios de comunicación (p. 169).

Ursula Esser remata o seu estudio cunha valoración do proceso de emancipación do galego, comparando os logros da segunda fase coas escasas realizacións do Rexurdimento iniciado no S. XIX. Aínda así, o galego non chega a cumprir tódalas condicións propostas por H. Kloss para ser considerado plenamente unha lingua de cultura, por mor dos escasos exemplos de prosa científica escritos en galego, pola inexistencia de xornais monolingües e pola carencia de obras orixinais de investigación sobre todo tipo de disciplinas escritas en lingua galega.

Con todo, Ursula Esser conclúe que "das Galizische heute den Dialektcharakter, den es nach drei Jahrhunderten fehlender Schriftkultur aufwies, weit hinter sich gelassen hat" [hoxe o galego superou o carácter dialectal que mostraba despois de tres séculos sen cultivo escrito] (p. 178), e gracias á elaboración lingüística que se está a realizar, estase achegando á categoría de lingua de cultura.

De todo o dito ben se deduce que estamos ante un libro que toca as cuestións centrais da problemática lingüística de Galicia, con obxectividade e con rigor metodolóxico. Se para o lector alemán representa unha fonte rica en informacións sobre a situación da nosa lingua, ó lector galego preocupado pola súa lingua pódelle parecer un reexame de cuestións coñecidas. Esta sensación é máis notable na parte dedicada ó Rexurdimento e ó primeiro tercio do S. XX, na que a autora, se cadra por un exceso de prudencia, adoita limitarse a reproducir-las opinións ou os xuízos dalgúns estudiosos da cultura galega (Carballo Calero, Fernández del Riego, Basilio Losada, Mauro Fernández) sen arriscarse a achegar unha visión propia dos feitos que está a analizar, co que o traballo resulta empobrecido. Isto é a causa de que, sen dúbida, esta sexa a parte máis frouxa do libro. Así a todo, esta revisión serve para poñer en evidencia os acertos e as lagoas, os avances e os atrasos, do tortuoso proceso de normalización da nosa lingua.

A parte que para nosoutros resulta máis orixinal e máis interesante é a avaliación do proceso de emancipación lingüística do galego nas súas distintas fases, posto que desde dentro da nosa sociedade non é doado emitir un xuízo obxectivo e

desapaixonado sobre unha cuestión que nos afecta a todos e a cada un dos galegos. É sabido que, en ocasións coma esta, a distancia respecto do obxecto de estudo permite apreciar mellor os grandes trazos, aínda á conta de perder detalles de menor importancia.

E é precisamente nalgúñas cuestións de detalle onde se escapan os erros máis notorios do libro; por exemplo, non coñecemos unha "Dirección Xeral do Ensino da Lingua Galega" citada pola autora (p. 155), é inexacto que a normativa seguida polos "lusistas" siga a se-la *Gramática elemental del gallego común* de Carballo Calero do ano 1966 (p. 136), nin tampouco é certo que o galego sexa materia obrigatoria para tódolos alumnos de Filoloxía Románica (p. 160). A autora debe tomar nota igualmente de que a Real Academia Galega non participou na elaboración das *Bases para a unificación das normas lingüísticas do galego* (p. 134, 148), e tamén de que, que eu saiba, a *Gramática galega* de Alvarez Blanco, Monteagudo Romero e Regueira Fernández non goza de ningún recoñecemento oficial do goberno galego como gramática oficial da lingua do país (p. 148).

Da mesma maneira, unha investigadora que coñece tan ben a situación da lingua galega debería poñer máis coidado na transcripción de títulos ou frases en galego (Véxase, p.e., un "Fiesta da lingua galega", p. 89, ou un inexplicable "La generación Nós", en castelán, p. 86). A autora debería saber tamén que a forma oficial dos topónimos é a galega, polo que non é admisible a utilización da toponimia castellanizada como "La Coruña", "El Ferrol", "Orense", "La Estrada", "Villagarcía", "Villalba" (p. 81).

De tódalas maneiras estamos diante dunha contribución valiosa ó coñecemento da evolución da lingua galega no seu camiño para chegar a ser unha lingua de cultura, poñendo á vista as bases sólidas nas que se asenta o proceso de normalización e tamén os principais atrancos que debe vencer para poder avanzar cara á súa consolidación plena.

X. L. REGUEIRA

Santiago Petschen Verdaguer, *Las minorías lingüísticas de Europa occidental: Documentos (1492-1989)*, Parlamento vasco, Colección Informes y Documentos, Vitoria-Gasteiz, 1990. 2 vols., 864 pp.

Cando nas comunidades autónomas do Estado español con lingua propia xa se leva uns anos de lexislación en materia de normalización lingüística e cando simultaneamente hai un despertar da "consciencia" rexionalista e unha prestación de atención ás culturas e linguas minoritarias na Europa dos pobos, o Parlamento vasco tivo a feliz idea de publicar toda unha recopilación referente á situación e á (des)legalización históricas das linguas e dos dialectos europeos, que nos ofrece as diversas tendencias a prol ou en contra da súa utilización desde o Renacemento ata,

esencialmente, a aprobación da Carta europea das linguas rexionais ou minoritarias pola Conferencia permanente dos poderes locais e rexionais de Europa.

E dicimos que esta obra, *Las minorías lingüísticas de Europa occidental: Documentos (1492-1989)*, é unha idea feliz porque nos permite situar globalmente no contexto da planificación lingüística -ben das linguas minoritarias coma tamén das maioritarias- do pasado e do presente en Europa, pero, sobre todo, porque, para avanzar firmemente de cara ó futuro nese viciro do recoñecemento e da práctica dos dereitos lingüísticos no que nos atopamos hoxe en día, cómpre coñecer-los fitos históricos e as medidas legais que nos levaron á situación actual, pois esta obedece, por unha parte, á vontade e firmeza dos pobos falantes de linguas minoritarias e, por outra, débese ás conxunturas políticas que se foron forxando nos contextos europeos -imperialistas, estatutistas, comunitarios...- predominantes en cada época.

O profesor Petschen Verdaguer convidanos a facer este percorrido pola historia da política lingüística presentándolle ó lector toda unha serie de documentos que lle van permitir confrontar como nas mesmas e nas distintas fases do pensamento e da Historia moderna e contemporánea se propugnaron ou promulgaron resolucións, en beneficios dunhas linguas e en detrimento doutras, de supremacía, persecución, conciencia, rexurdimento, cooficialidade, etc., verbo das que subsisten no mapa europeo, basicamente da Europa occidental, se ben tamén se achegan textos exemplarizantes dos países escandinavos e de Europa central.

Por suposto, a historia das minorías lingüísticas non se circunscribe nin concordou coa letra dos textos subscritos por poderes alleos, e iso ben que as salvou na maior parte das situacións, senón que foi unha loita e uns logros propios. Agora ben, nun Estado democrático, de dereito e social, a moeda tamén pode presenta-la outra cara e a dinámica social e política pódese manter pasiva, a saber, que non se sigan os modelos positivos máis exemplarizadores e que o espírito non vaia máis alá dunha interpretación restrictiva dos ordenamentos vixentes, véxase por caso os textos constitucional, estatutarios e normalizadores do Estado das autonomías español, ou o propio texto da Carta e doutras resolucións para os países da CEE.

Sen lugar a dúbidas, hai que destacar que a liberdade de uso e promoción lingüística sempre foi parella, recuando ou avanzando, coas reivindicacións, políticas, relixiosas, culturais, sociais e económicas, das respectivas nacionalidades. E, así mesmo, en consecuencia, a procura desta liberdade lingüística e cultural sempre estivo xunguida ós demais dereitos e liberdades que o ser humano foi reivindicando, acadando ou mesmo suplantando na historia moderna da humanidade. E tamén se debe observar que estas comunidades ou linguas minoritarias teñen o seu florecemento cando no marco político no que se incardinan hai tolerancia, respecto e recoñecemento destes dereitos. A historia demostrounos que non abonda só con que haxa "democracia", senón que, ademais, tamén se precisa competencia, poder, autonomía,... ¿a Europa dos pobos?

Por todo isto podemos afirmar que *Las minorías lingüísticas de Europa occidental* é tamén un tratado das liberdades das minorías de Europa occidental, como o demostra a práctica totalidade dos documentos recollidos nesta obra.

En consecuencia, Santiago Petschen Verdaguer, seguindo as divisións históricas xenéricas (Renacemento <--> Revolución Francesa <--> Primeira Guerra Mundial <--> Período de entreguerras <--> Segunda Gran guerra <--> fin da década dos anos 60 <--> 1989), o que fai máis comprensible os fenómenos lingüísticos, preséntanos no primeiro volume un conciso estudio preliminar que nos permite comprende-lo contexto do que xurdiron os documentos seleccionados a continuación, cada un dos cales vai acompañado dunhas notas explicativas someras. Así mesmo, ofrécenos un apéndice do Parlamento europeo (ano 1986) con datos elementais sobre as 26 linguas en situación minoritaria na Comunidade Económica Europea.

Pola contra, o segundo volume céntrase no desenvolvemento normativo levado a cabo por organismos europeos como o Consello de Europa, o Parlamento europeo, etc.; nas actuacións sobre as reclamacións internacionais e a cuestión das linguas e culturas minoritarias; nos proxectos de promoción do euskera; e mais nalgunhas reivindicacións dos nosos días.

E non podemos rematar esta recensión sen reflecti-los documentos recopilados nesta "historia documental" das minorías lingüísticas europeas tocantes á lingua galega, que se cinguen ós dictados estatutarios do 36 e de 1981 e mais á Lei de normalización lingüística de 1983. Esta pobreza documental é comprensible polo amplo abano, e exemplarizador, da obra e se non esquecemos que Galicia foi nestes procesos máis ben a remolque do que se mantivo na vangarda do desenvolvemento da política de normalización lingüística.

XOSÉ TORRES ROMAR

Juan C. Sager (1990): *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 254 pp.

Estamos na presenza dun libro de moi claros propósitos, segundo confesa o seu autor: pretende enche-lo baleiro creado pola aparición da terminoloxía como materia de estudio en cursos de non poucas universidades americanas e europeas e a ausencia de libros de texto en lingua inglesa. O feito de que nas nosas universidades non sexa unha materia nos programas oficiais non implica que non se leve a cabo no noso país un esforzo de produción terminolóxica, especialmente naqueles gabinetes dedicados á tradución e normalización; serán eles, ó noso entender, os principais destinatarios deste curso que, mesmo pensado para a lingua inglesa, ha resultar de grande utilidade e proveito para unha lingua en proceso de estandarización e normalización como a nosa.

A experiencia educativa e investigadora na UMIST (*University of Manchester Institute of Science and Technology*), o traballo en diversos comités de estandarización e maillo estudio e deseño de bancos terminolóxicos que ó longo dos anos oitenta foi desenvolvendo J. C. Sager dan como resultado este valioso manual que se destina non só

a un público estrictamente académico: traductores, especialmente os que traballan con literatura especializada, técnicos e profesionais de diversos campos que se enfrontan a cotío co manexo e procesamento de termos encontrarán nel non só un marco teórico de referencia que destaca pola súa claridade senón tamén, o que é máis importante, unha dimensión práctica, esteo do aparello teórico, eficaz e puntualmente desenvolta.

A necesidade dunha metodoloxía para o procesamento dos datos terminolóxicos medrou enormemente como resposta á explosión informativa. Isto levounos a unha maior preocupación polas designacións máis axeitadas para os novos conceptos creados principalmente pola ciencia e a tecnoloxía. Partindo da súa consideración como unha metodoloxía, isto é, un medio para un fin, e non como unha disciplina, que debe establece-los coñecementos sobre as cousas, J. C. Sager ve a terminoloxía como o estudo e actividade do campo que abrangue a colleita, descrición, procesamento e presentación de termos, entendidos estes como items léxicos que pertencen a áreas de uso especializadas de un ou máis idiomas; ve nela, en definitiva, a metodoloxía que pode satisfacer a necesidade, cada día máis constrinxente, apuntada ó comezo do parágrafo. Non quere isto dicir que a actividade terminolóxica se deba circunscribir a un conxunto de prácticas e métodos, pois tamén se deben incluí-las premisas, argumentacións e conclusións que se requiren para explica-la relación entre termos e conceptos fundamentais para desenvolver coherentemente a devandita actividade.

Concibida a terminoloxía como terreo de actividade e estudio interdisciplinar, o establecemento de relacións coa lingüística computacional e a lexicografía, coas ciencias da comunicación e da información, axuda a estruturar este manual que vai debullando os distintos contidos ó longo de oito capítulos que a seguir presentamos:

O capítulo 1 dedícase á presentación das premisas teóricas fundamentais: definición, relación con outras disciplinas, conflitos entre a teoría e a práctica, etc. Este capítulo introductorio remata coas explicacións sobre os obxectivos e a estrutura do curso.

O capítulo 2 leva por título "A dimensión cognitiva" e nel achégase á teoría da referencia que permite distinguir *termo* de *palabra* (división que se entende básica para podermos distinguir terminoloxía e lexicografía); despois céntrase na teoría do concepto e mais nas relacións conceptuais para rematar cunha ilustrativa exposición sobre a cuestión da definición e os seus métodos e maila necesidade dunha definición especificamente terminolóxica.

Co capítulo 3 entramos na dimensión lingüística na que sobrancea o estudo da teoría dos termos e da súa formación. Das páxinas dedicadas ó neoloxismo e ó préstamo e a da alínea que se ocupa das liñas mestras da creación de termos pódense tirar algunhas fecundas reflexións para o noso idioma. Remata o capítulo centrándose nas nomenclaturas con especial atención á médica, biolóxica e química.

O capítulo 4 sitúa a terminoloxía no campo da comunicación para o que se nos presenta un modelo de comunicación que dá paso a unha discusión sobre a eficacia da terminoloxía na comunicación. A terceira parte deste capítulo, a estandarización, resulta

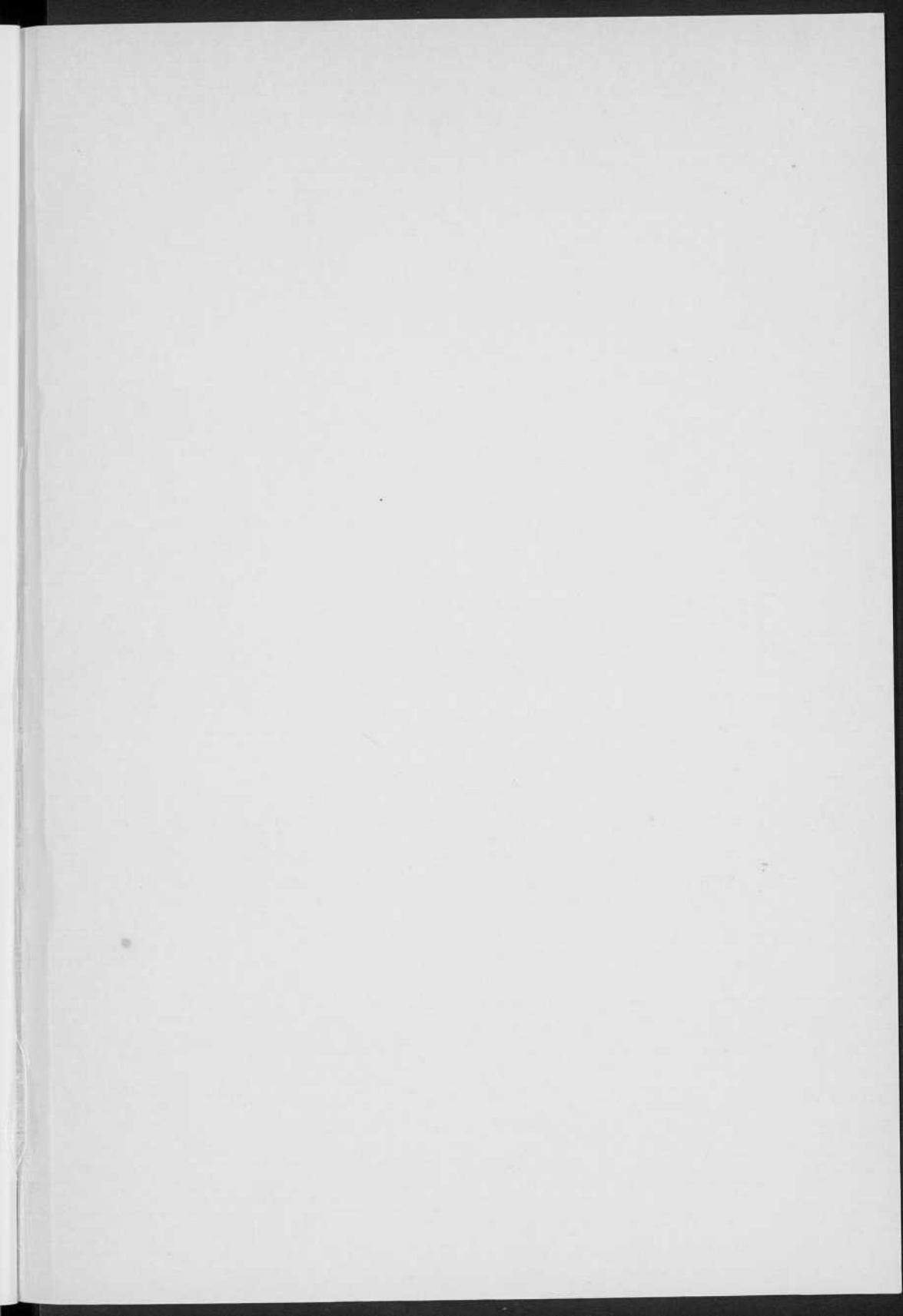
dun especial interese para nós, pois aínda é moito o terreo que nos queda por percorrer e nestas páxinas podemos encontrar proveitosas ensinanzas sobre os principios, instrumentos, obxectivos, métodos e límites da estandarización que non debemos obviar para conseguirmos unha homologación das escollas terminolóxicas do galego nun momento en que se camiña cara á unificación internacional.

Os capítulos 5-8 presentan a dimensión máis pragmática do curso. Neles a terminoloxía é posta en relación coa ciencia da información e coa lingüística computacional. As tres fases do proceso terminolóxico ocupan cadanseu capítulo: a compilación, o almacenamento e maila recuperación e presentación do material terminolóxico. A colleita de datos e a súa organización en bancos, diversas consideracións prácticas sobre distintos sistemas de bases de datos e os problemas da presentación da terminoloxía focada desde o punto de vista do usuario son algúns dos argumentos máis interesantes dos que se trata nesta parte do curso. As últimas páxinas referidas ó uso da teminoloxía coroan este manual con aspectos dun non menor atractivo como poden se-las limitacións do proceso terminolóxico, os efectos do avance da ciencia e da tecnoloxía, un repaso ós centros de procesamento máis importantes ou os novos usos da terminoloxía.

Sería inxusto concluír sen incluírmos unha referencia á guía bibliográfica elaborada por Blaise Nkwenti-Azeh coa que se pecha o libro. Organizada tematicamente e con referencias cruzadas inclúe un total de 390 fichas que han satisfacer amplamente non só a consulta de fontes do manual, senón tamén o acceso á ampliación de coñecementos e horizontes que nun curso de dimensións relativamente reducidas non sería posible conseguir.

En resume, unha guía de referencia útil e ineludible para todos aqueles que se queiran achegar ou seguir avanzando pola vereda dun campo de estudio e actividade caracterizado polo seu dinamismo e posibilidades de desenvolvemento futuro diante da crecente demanda dunha meirande e máis efectiva comunicación internacional da que o galego non debe estar ausente. Cando aínda vemos lonxe a posibilidade da creación dun tesouro terminolóxico para o galego, non deberíamos desaproveita-la teoría e práctica que tan pedagoxicamente se nos ofrece neste manual se non queremos incorrer en erros de principio que outros xa solventaron e deste xeito poderemos estar ó tanto das últimas tendencias internacionais nun terreo especialmente dinámico e no que os avances son constantes.

FERNANDO R. TATO PLAZA

CONTIDO

- 5 C. GARCÍA
Unha proba da lingua de Cunqueiro
- 15 A. I. BOULLÓN AGRELO
Ó redor do topónimo *Pobra*: Estado da cuestión e novos datos
- 25 G. NAVAZA
O nome "Paio"
- 37 P. BENAVENTE JAREÑO
Algunhas aportacións ó dicionario da Real Academia Galega-Instituto da Lingua Galega
- 73 Á. CARBALLO MARTÍNEZ-B. DOSIL LÓPEZ
Apuntamentos para un léxico da banca (III)
- 85 R. NOVO
O uso do tempo futuro nos servizos informativos dos medios de comunicación galega
- 91 J. A. ARGENTE GIRALT-A.M. LORENZO SUÁREZ
A relevancia social da alternancia lingüística
- 111 X. Mª LEMA SUÁREZ
Interferencias lingüísticas do galego no castelán de Galicia dos séculos escuros. Algunhas calas nunha comarca rural: a terra de Soneira
- 135 X. M. LÓPEZ VALCÁRCEL
Normalización. Agora ou nunca
- 147 M. SOLÉ I SANOSA
Dinamización cultural e lingüística
- 161 U. ESSER
Antecedentes da moderna planificación lingüística en Galicia: Frai Martín Sarmiento e Marcial Valladares
- 165 D. OTERO
A prol das traducións
- 169 P. VILABOI FREIRE
Algunhas observacións da grafía *h* no galego
- 175 X. L. REGUEIRA FERNÁNDEZ-X. B. ARIAS FREIXEDO-A. I. BOULLÓN AGRELO-F. A. CIDRÁS ESCÁNEO-E. GONZÁLEZ SEOANE-R. MARIÑO PAZ-X. RIVEIRO COSTA-F. R. TATO PLAZA
Bibliografía de lingüística galega (III)

Cadernos de lingua